

Korunk tudománya

Spira György

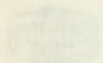
**Széchenyi
a
negyvennyolcas
forradalomban**

Akadémiai Kiadó • Budapest

SPIRA GYÖRGY

SZÉCHENYI
A NEGYVENNYOLCAS FORRADALOMBAN

SZÉCHENYI
A NEGYVENNYOLCAS
FORRADALOMBAN

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1974

502063

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 1779 5

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1979, Spira György

Printed in Hungary

M. PÜB. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

4582 / 19 79

Van történész, aki egyszerűen feltáratlansága miatt mélyed el egy meghatározott történelmi korszakban, van, aki azért is, mert szenvedélyesen vonzódik hozzá.

Szerzőnk ehhez az utóbbi — sajnálatosan szűk — csoport-hoz tartozik. Nem *foglalkozik* az általa választott korról, hanem hatalmas tudományos felkészültségét szenvedélye szolgálatába állítva *megéli* azt, nem értekezik, hanem láttat. Szaktudomány és irodalom határáról beszél hozzánk egy elmúlt kor nyelvét plántálva a miénkbe, miközben nyelvi magatartásunkra hatva észrevétlenül kérdéssé teszi, hogy a múlt csakugyan elmúlt-e.

Ez a nem annyira szaktörténeti, mint inkább történetírói tradíció minden korban végighúzódik, minden korban fel-tűnik. Mivel a múltról nem múltként beszél, ez a megköze-lítési mód mindig aktuális, mindig *korunk tudománya*.

A kiadó

Ez a munka 1960-ban írott s először *1848 Széchenyije és Széchenyi 1848-a* címmel 1964-ben napvilágot látott könyvemnek a *Korunk tudománya* sorozat terjedelmi előírásaihoz igazodó változata.

Hogy ezeknek az előírásoknak megfeleljek, valamelyest megrövidítettem az eredeti szöveget, s teljes egészében elhagytam mellőle a megállapításaim forrásairól tájékoztató jegyzetapparátust (amely amúgy is csak a történelemmel hivatásszerűen foglalkozó szakemberek érdeklődésére tarthat igényt, számukra pedig az 1964-i kiadásban is hozzáférhető).

Ezen túlmenően felhasználtam azonban a mostani alkalmat arra is, hogy előadásomba pótlólag beleszőjek egy-két olyan kiegészítő adatot, amelyre az utóbbi másfél évtizedben folytatott újabb kutatásaim során bukkantam, s néhány kisebb — zömmel stilisztikai jellegű — javítást is eszközöljek rajta.

Arra viszont, hogy az eredeti szöveg érdemén is változtassak, nem láttam okot. Azt a képet ugyanis, amelyet annak idején festettem a Széchenyit 1848 sorsdöntő hónapjaiban foglalkoztató országos és egyéni problémákról, ma is minden tekintetben hűnek tartom.

S. Gy.

FOGLALAT

A NAGY MÁRCIUS SZÉCHENYIJE ÉS SZÉCHENYI NAGY MÁRCIUSA

- Kossuth ellenfeléből Kossuth fegyvertársa 13
- A nádori teljhatalom 15 — Batthyány miniszterelnöksége 19 — Széchenyi győzelme önmaga felett 26
- A polgári átalakulás kodifikálása 41
- A nemesség hegemoniájának biztosítása 44 — A konzervatív politikusok ellenállásának megtörése 52 — A Batthyány-kormány megalakulása és Széchenyi minisztersége 55 — „Hosszú halálos álom után... gyönyörű reggel...” 58
- Az osztrák uralkodókörök első beavatkozási kísérleteinek elutasítása 65
- A magyar kormány önállósága és a jobbágyfelszabadítás ellen intézett támadás visszaverése 68 — A kormány helyzetének megszilárdítására szolgáló lépések 72 — Az olasz szabadságharc elleni háborúban és az osztrák államadósság terheiben való részvétel megtagadása 77 — A megyei hatóság átszervezése 82
- A közlekedésügyi törvény megszületése és a márciusi vívmányok szentesítése 86
- A hazai közlekedésügy fejlesztésének terve 87 — A közlekedésügyi törvény meghozatala 90 — Az 1848-i törvénykönyv szentesítése 96

- A magyar közlekedésügyek miniszterének székében 99
A közlekedésügyi minisztérium felállítása 99 — A minisztérium első intézkedései és első pénzügyi nehézségei 104 — Kísérletek a magántulajdonban lévő közlekedési vállalatok támogatására és állami ellenőrzés alá helyezésére 109 — Bankjegykibocsátás és költségvetés 114 — A fegyvergyártás körüli nehézségek 116
- A gazdasági és társadalmi feszültségek gózában 118
Széchenyi és a konzervatív főurak 120 — Széchenyi és a föld népe 124 — Széchenyi és a munkáskövetelések 133 — Széchenyi és a hivatalbeliek 137 — Széchenyi és a harmadik rend 140 — Személyes anyagi problémák 142
- A forradalom és a szerveződő ellenforradalom hadsorainak kereszttüzeiben 145
Magyarelles mozgolódások a nemzetiségi területeken 148 — Baloldali tüntetések a fővárosban 155 — Az udvar szökése Bécsből 160 — Kísérlet a nádori teljhatalom kiszélesítésére és a szerb felkelés kirobbanása 167 — Tárgyalások Innsbruckban 175
- Kossuth fegyvertársából ismét Kossuth ellenfele 181
Az osztrák kormány első ellenséges fellépése és az olasz segély megajánlásának terve 183 — A népképviselői országgyűlés első ülései és Széchenyi kísérlete kormánypárt szervezésére 193 — A lánchídi szerencsétlenség és a válaszfelirati vita 199
- A kirobbanás küszöbén 208
A liberális nemesség balratolódásának első jelei 210 — A katonaaállítási vita 218 — A Batthyány-kormány utolsó próbálkozásai az ellenforradalmi támadás megelőzésére 224

AZ ELLENFORRADALOM FÚRIÁINAK FELKEREKEDÉSE ÉS SZÉCHENYI
FÚRIÁINAK FELÜLKEREKEDÉSE

- A nemzethalál látomása 232
Az osztrák kormány augusztusvégi emlékirata 232 — A költ-
ségvetési vita 238 — Az augusztus 31-i királyi leirat 243
- A bűnbánat ösvényén 247
A megsemmisülést kereső 249 — A vezekelni induló 252

UTÓHANG

- A forradalom és a döblingi Széchenyi 254
A távozást követő sajtóharc 254 — A Széchenyi-hívek hűt-
lensége 257
- A döblingi Széchenyi és a forradalom 259
A vezeklés 259 — A megtisztulás 263

- TÁJÉKOZTATÓ A SZÖVEGBEN EMLÍTETT MÉRTÉKEKRŐL 266

A NAGY MÁRCIUS SZÉCHENYIJE ÉS SZÉCHENYI NAGY MÁRCIUSA

KOSSUTH ELLENFELÉBŐL KOSSUTH FEGYVERTÁRSA

A hajó s véle történetünk Pozsonyból indul útjára 1848 március 15-én délelőtt tíz órakor.

Az esőverte parton, ameddig csak ellát a szem, kalapokat és kendőket lengető kezek tarka forgataga, a már derülőben lévő égen fejvesztetten futó felhők szétzilált hadsorai – mintha csak a fel-felmorduló mozsarak földrengető dübörgése s a sokezer éljenző torokból ágyúdürgésnél is harsozóbban feltörő hangorkán kergetné őket –, amott Dévény felé meg – jelül annak, hogy az elébb még komoran borongott természet éppen nem irtózik a végletektől – a szemhatárra a siker vélhető ígéretként fölszegeződő széles szívárványív. Az óra üt, megkondul a hajóharang, a víz kavarogni kezd a lapátkerekek körül, az árboc csúcsán csattogó nemzetiszínű zászló nekifeszül a szélnek, és a *Ferenc Károly*-gőzös, tompa dobogással maga alá gyűrve az ellenárt, felkerekedik Bécs felé, hogy névadójának méltó haragjára elvigye oda a magyar argonautákat s – bármennyire paradoxul hangzik is ez – az aranygyapjas rend e minden igazságosságot gyűlölő lovagjának és hasonszőrű társainak markából kicsikarja és elhozza „az igazság aranygyapját”-t.

A fedélzeten, az országgyűlés díszbe öltözött s magukat kokárdákkal ékesített küldöttei között ott áll Széchenyi is, aki megszokott bő pantallóját, kockás mellényét, sárgagombos kék frakkját, barna spencerét, vastagtalpú angol félcipőjét s széleskarimájú quaker-kalapját erre az alkalomra

szintén magyar díszruhával cserélte fel, hogy már öltözetével is kifejezésre juttassa, milyen nevezetes eseménynek érzi a ma készülőt maga is; ott áll, ötvenhat küzdelmes esztendő súlyát tartva betegségek görnyesztette vállán, s — bár az előző hónapokban gyakran gondolt arra, hogy ő már csak afféle „vén csoroszlya”, „föltrebb megfáradt öreg legény”, akinek „az életkor hanyatlásnak indult szakában” lévén, ideje eljárt s immár „a sutban” a helye — most, mindezt feledve, mégis azon töpreng, „mi a teendő”. Hogy azután kertelés nélkül válaszoljon is magának: „Támogatni kell Batthyány Louis-t és Kossuthot! — Minden gyűlöletet és ellenszenvet, minden becsvágyat el kell némítani.” Ha a kezdeményezésnek Kossuthék kezébe kerülése olyan is, „mint valami rossz álom”, s ha Kossuthék „a gyúlékony matériát tűzbe viszik” is, ha nem kevesebbet kockáztatnak is most, mint hogy „Magyarország tökéletes felbomlásának megyen elébe”: akkor sem habozhatik segítségükre lenni sem ő, sem egyetlen más becsületes ember.

Ugyanaz a Széchenyi csatlakozik most belülről is — nem aggodalmak nélkül, de őszinte s véglegesnek érzett elszánással — az argonautákhoz, aki csaknem egy évtizeden át kíméletlen és szakadatlan politikai harcot vívott Kossuth és követői ellen, aki az elmúlt őszi országgyűlési követté is csak azért választotta meg magát, mert úgy látta, hogy ha az alsótáblán nem kísérli meg személyesen ellensúlyozni Kossuth tevékenységét, „akkor a confusio elkerülhetlen”, aki még alig néhány hete is azon a véleményen volt, hogy „ha Kossuth vezeti a bárkát, bizonyosan hínárba vezérel”, s aki a maga mértéket nem ismerő módján Lajos Fülöp bukásának hírére is mindenekelőtt azt jegyezte meg: „... Itt volna ideje a franciákat utánozni. Nem abban, hogy a respublicát *proclamaljuk*, hanem hogy mi is Lajosunkat *segbe rúgjuk!*” Ugyanaz a Széchenyi siet most oda — segítő

szándékát késedelem nélkül tettekre váltandó — Batthyányhoz, aki az ellenzék miniszterelnökjelöltje iránt eddig talán a Kossuth irántinál is szenvedélyesebb ellenérzést táplált s aki Batthyány feltételezett politikai jellemvonásait kedvtelve szokta efféle táblázatokba foglalni:

ügyszeretet	5
gyűlölség Apponyi ellen	45
vezérkedési szomj	50
	<hr/>
	100

És ugyanaz a Széchenyi tanácskozik immár együtt a Batthyányt körülvevő ellenzéki vezetőkkel arról, hogyan csikarjanak ki Bécsben megfelelő választ az országgyűlés által a királyhoz intézett s most tarsolyukban fekvő feliratra, aki Kossuth felirati javaslatának kezdettől fogva leghevesebb s legkitartóbb ellenzője volt...

A nádori teljhatalom

Ez a Széchenyi tárgyalt tehát most meghitt fegyverbarátként az ellenzék vezérférfiaival, azok meg — jóllehet még huszonegy óra sem telt el azóta, hogy végre s csak a bécsi forradalom hírének hallatára felhagyott az ellenállással és az országgyűlés színe előtt maga is elismerte a kossuthi politika célirányosabb voltát — tartózkodás nélkül megosztják véle gondjaikat, mert ők a nemes grófot nem a következő évszázad hazug Széchenyi-irodalmából, hanem önnön tapasztalataik alapján ismerik, vagyis jól tudják róla, hogy ha végsőkig menő harcot vívott is velük *eddig*, ezt azért tette, mivel — mint Kemény Zsigmond találóan fogja írni — maga „sem vala ment azon hévtől, mellyel a secták emberei a közelibb nézetárnyalatokat inkább szeretik sújtani, mint a

távoliakat”, *ebben* az elhatározó órában tehát egyedül közöttük, „a közelebb nézetárnyalatok” hívei között lelheti meg a helyét.

Megosztani való gondolataik pedig nem csekélyek. Hiszen a küldöttség hivatalos megbízatása csupán annyi, hogy átnyújtsa az uralkodónak a Kossuth által előterjesztett s tegnap immár a mind ez ideig makacsul húzódozó főrendek által is változtatás nélkül elfogadott feliratot és tájékoztassa az országgyűlést a királynak a felíratra adandó válaszáról. A néhány napja észvesztő iramban száguldó idő azonban máris elröpült a felirat fölött. Hiába nyilatkoztatta ki az alsótábla tegnap azt, hogy a felíratba beleértendő jóegynéhány olyan nemzeti és polgári követelés is, aminőről a felírat elfogadott *szövegében* — akármint vesszük is — nincs szó, ma már az sem volna elegendő, ha az uralkodó ígéretet tenne az országos követelések kivétel nélküli teljesítésére s ennek megfelelően hozzájárulna az országgyűlés iránt felelős nemzeti kormány felállításának majdani törvénybeiktatásához, hanem haladéktalanul hivatalba is kell helyezni ezt a kormányt, sőt gondoskodni kell arról is, hogy a megalkotandó kormány valóban független legyen s a nemzeti érdekeket sohase kényszerüljön alárendelni osztrák érdekeknek, ehhez pedig a királyi szónál hathatósabb biztosítékok szükségeltetnek . . .

Így állván a dolgok, a küldöttség egyes tagjai arra a gondolatra jutnak, hogy az átnyújtandó felíratához valamilye emlékiratot kellene csatolni s ebben fejteni ki azokat a pótköveteléseket, amelyeket a felíratba semmilyen utólagos értelmezéssel sem lehetne belemagyarázni. Ez a gondolat azonban, ahogy felröppen, úgy el is száll, hiszen a küldöttségnek nyilvánvalóan nem terjed ki a felhatalmazása arra, hogy az országgyűlés felíratát holmi csatolmányokkal megfejelgesse, illetén eljárással tehát csorbítaná az országgyűlés

tekintélyét, azaz épp a felirat sikerét veszélyeztetné. S ekkor a mentőötlettel éppen a vitába csak most bevont Széchenyi áll elő, általános meglepetésre azt indítványozva, hogy a szóbahozott emlékirat helyett inkább egy legfelső kéziratnak a szövegét dolgozzák ki s a királyt bírják rá majd arra, hogy a feliratra adandó válaszként ezt a kéziratot írja alá. A kéziratban pedig az uralkodó egyszerűen azt jelentse ki: a nádor főherceg, „István az én *alteregóm*”, ami annyit tesz, hogy az uralkodót ezentúl az országból való távolléte idején a nádor *királyi teljhatalommal* helyettesíti. S ez az indítvány, bármennyire váratlan is, egyetlen ellenvetésre sem talál, mert a jelenlévők azonnal átértik, hogy az átalakulásnak milyen nagy jelentőségű biztosítéka volna a nádornak királyi jogkörrel történő felruházása; ez ugyanis nem kevesebbet vonna maga után, mint azt, hogy a megalakuló kormánynak a továbbiakban egyes intézkedéseit nem a királlyal, azaz az uralkodásra együgyűségénél fogva képtelen Ferdinánd helyett ténylegesen eljáró udvari kamarillával, hanem csak István főherceggel kellene jóváhagyatnia, emez pedig minden bizonnyal kevesebb akadályt gördíthetne majd a kormány útjába, mint amennyivel hasonló esetben a kamarilla közvetlen beavatkozása fenyegetne.

A küldöttség vezetői tehát, véget vetve a vitának, visszavonulnak a hajófülkébe, hogy idővesztés nélkül meg is szövegezzék a királyi kézirat-tervezetet. S ha eddig sem volt meglepő, most meg végképp természetes, hogy ott van közöttük Széchenyi is, aki immár nemcsak általános érvényű kijelentésekkel, hanem fölöttébb kézzelfogható módon is megtagadta tulajdon politikai múltját — legalábbis egyik legjellegzetesebb s eddig legszilárdabbnak mutatkozott pontjában.

Hiszen az a Széchenyi, aki a nádort királyi teljhatalommal kívánja felruháztatni, nem teljesen azonos többé

azzal a Széchenyivel, aki a Habsburg-ház és Magyarország viszonyát szabályozó *pragmatica sanctio*ban közéleti tevékenységének kezdetétől fogva mind ez ideig megmásíthatatlan alaptörvényt látott. Mert bizonyos, hogy a nádornak a király távolléte esetére királyi jogkörrel való felruházása egyáltalában nincs ellentétben a magyar *Corpus Juris*-szal, sőt szilárd törvényes alapokkal bír az 1485. évi *articulusok* tizedikében és az 1608-i koronázás előtt elfogadott törvénycikkek tizennyolcadikában, de az is bizonyos, hogy ezeket a törvényeket a rendszeresen az ország határain túl tartózkodó Habsburgok trónrakerülése óta sohasem fogantatosították, a *pragmatica sanctio* becikkelyezése óta meg már csak azért sem fogantatosíthatták, mert az utóbbi, ha formailag nem is, ténylegesen hatályon kívül helyezte őket azért, hogy nemcsak az osztrák és a magyar uralkodó *személyének* azonosságára vonatkozó jogszabályokat újította meg minden előzőnél messzebbmenően, hanem kimondta a Habsburgbirtokok összessége fölötti *országolás* teljes egységét is. Széchenyi pedig, amikor most annak érdekében lép fel, hogy az ország nádorát visszahelyezzék a maga régi jogaiba, nem azért jár el így, mert nincs tisztában a *pragmatica sanctio* illetén értelmével, s nem is azért, mert egyszerre megszállottja lett a mindig csak a régi törvényekre hivatkozó (s általa eddig szakadatlanul ostorozott) táblabírói szemléletnek, hanem tudatosan és megfontoltan éppen azért, hogy — csorbíthatatlanul fennmaradván ugyan Ausztriának és Magyarországnak az uralkodó azonosságából is következő szoros kapcsolata, mondhatni: *életközössége* — szűnjék meg Magyarország és az osztrák örökös tartományok *kormányzásának* az a széleskörű egységesítése, amelyet a Habsburgok, kétségkívül még a *pragmatica sanctio* szavain is messze túlmenve, de vitathatatlanul a *pragmatica sanctio* szellemének megfelelő módon vezettek volt be.

S amidőn a lassújáratú *Ferenc Károly* két óra tájt végre kiköt Bécsben, a magyar szövetségeseket tombolva ünneplő bécsiek tömött sorai között Széchenyi elsőként siet a partra, mint aki Magyarország és Ausztria kapcsolatának újonnan történő rendezéséért is halogatás nélkül fel akarja venni a harcot a Burgban. Mindazonáltal előbb egy másik harcot is meg kell még vívnia — s éppen újdonsült fegyvertársaival, Batthyányval és Kossuthal. Mert eddig a két Louis-t sem kápráztatta el a Dévény fölött felfelső szövetségi jel, eddig ők sem szabadulhattak minden aggodalomtól. De most, a bécsi forradalom győztese által méltó elfogadásuk végett rendezett diadalmenet során közvetlenül tapasztalhatják, hogy a császár-városból tegnap érkezett hírek korántsem túloztak, hogy a birodalom fővárosának terein immár a nép az úr, a Habsburgok hatalmi helyzete pedig két napja gyökeresen megrendült. S ezért haladéktalanul elhatározva, hogy a kedvező helyzetet a végsőkig gyümölcsöztetni fogják Magyarország javára, újra előveszik a hajón kidolgozott királyi kézirat-tervezetet és kiegészítik a nemzeti kormány azonnali felállítására s az Ellenzéki Párt elnökének, Batthyáynak miniszterelnökké történő azonnali kinevezésére vonatkozó pontokkal.

Széchenyi azonban tiltakozik e kiegészítések — s kivált Batthyáynak név szerint való megemlítése — ellen, nem azért, mintha ő maga ellene volna a nemzeti kormány haladéktalan megszervezésének, s nem is azért, mintha akár ő, akár bárki ésszel élő ember másnak szánhatná a felelős kormány elnöki székét, mint a többségi párt fejének, hanem azért, hogy „a császári házat megkímélje ettől az *egyenes* megaláztatástól . . . , amely, ha van bennük (ti. a Habsburgokban — *A szerző*) tetterő, elvégre talán szakadásra is vezethet”. De az ellenzék vezetői most már hajthatatlanok,

és ez természetes is: az uralkodóháznak — akár megalázó ez rá nézve, akár nem — előbb-utóbb hozzá kell járulnia ahhoz, hogy a bukott kormányrendszer legelhatározottabb elleneinek egyike kerüljön a magyar nemzeti kormány élére, s ha a küldöttségnek még ennyit sem sikerül keresztülvinnie, akkor tulajdonképpen dolgavégezetlenül térhet vissza Pozsonyba; másfelől meg a helyzet Bécsben talán soha többé nem lesz olyan kedvező, mint éppen most, a küldöttségnek tehát most még akkor is meg kell kísérelnie akaratának érvényesítését, ha ezzel valóban felidézi is a szakadás kockázatát (ami egyébként az adott helyzetben csak elméleti kockázat, mivel a Habsburgok — s ezt a küldöttség tagjai megérkezésük óta jól láthatják — immár, ha akarnának, sem tudnának számottevő ellenállást tanúsítani).

Quid plura? Széchenynek engednie kell; nehéz szívvel ugyan, de aláveti magát a többség elhatározásának, s — köztudomásúlag egyike lévén azoknak, „kiknek a küldöttség kebléből az udvarhoz bemenetelők” van — megindul, hogy tőle telhetően felhasználja „ez előnyt a makacskodó királyi családtagok s udvari főurak meggyőzésére”, most már vélük igyekeztén megértetni, hogy ellenállásra gondolniuk sem szabad, mert a küldöttség követeléseinek esetleges elutasítása az uralkodóházra nézve végzetes következményekkel járna, Magyarország teljes elszakadását is előidézhetné.

Első útja Batthyány társaságában István főherceghez vezet; tájékoztatni óhajtják a nádort álláspontjukról s egyszersmind, átnyújtván néki a legfelső kézirat tervezetét, felszólítani őt a kézirat-tervezet elfogadtatására. A főherceg először megrökönyödötten hallgatja a kettejük nevében beszélő Széchenyt, de azután éppen Széchenyi érveinek hatására elismeri a körülmények kényszerítő voltát s rááll a küldöttség óhajainak teljesítésére, sőt kijelenti, hogy nádori méltóságát köti kedvező királyi válasz kieszközléséhez. Csak

arra kéri Batthyányt és Széchenyit, hogy maguk is legyenek közbenjárói az udvarnál (ami tökéletesen találkozik az ő szándékaikkal); először Kolowrat grófhhoz, az államértekezleti tanács legfőbb hangadójához küldi őket, majd mikor az esti órákban immár egyedül visszatérő Széchenyitől azt a megnyugtató hírt hallja, hogy Kolowratnál „kitűnő” fogadtatásban volt részük, abban állapodik meg véle, hogy ugyanő másnap az uralkodóház tényleges fejével, a Ferenc császár halála óta hallgatólagosan régensi szerepet betöltő Lajos főherceggel is érintkezésbe fog lépni.

Széchenyi tehát, reggelre kelve, mindenekelőtt Lajos főherceget keresi fel. Véle azonban egyelőre nem boldogulhat: a király nagybátyja pillanatnyilag sem a nádornak királyi hatalommal való felruházásáról, sem független magyar kormányról nem akar tudni; legfeljebb a reakciós Apponyi György gróf lemondása folytán három napja megürült magyar kancellári állást volna hajlandó betöltetni szükség esetén akár Batthyányval is, bár ha lehet, inkább Széchenyivel vagy éppen a konzervatív Vay Miklós báróval. Széchenyi tisztelettudóan visszavonul hát, de nem tágít s rövid idő múlva már az udvarnál nagy kegyben lévő Windisch-Grätz herceget kapacitálja — szintén kevés sikerrel.

— A magyar rendek valamennyi követelését teljesíteni lehetetlenség — pattog a magabiztosság látszatára mindig gondosan ügyelő hadfi —, minthogy az alkotmány és a monarchia teljes felforgatásáról van ám itt szó.

— Egyfelől, ha a dolog sikerül, néhány rendjel elnyeréséről, másfelől viszont, ha nem sikerül, egy korona elvesztéséről van ám itt szó, — vág vissza (ha igaz) Széchenyi, akit ez a makacs szúklátókörouség joggal háboríthat fel; célt azonban persze így sem ér.

Elmegy azután két Bécsben élő fivéréhez, Lajoshoz és Pálhoz is; s ezek az útjai — kivált a Lajos grófhhoz, Zsófia

főhercegné udvarmesteréhez vezető — sem szokványos rokoni látogatások. Legalábbis erre vall az az emlékirat, amelyet Lajos bátyja már másnap a trónörökös nagy befolyással bíró hitvese elé terjeszt s amelyben — nyilván öccsének hatására és öccsének utóbb határozottan ki is fejezett helyeslésével — megcsontosodott udvaronc létére maga is „elmaradhatlan” intézkedésnek minősíti a független magyar kormány létrehozását, hangsúlyozva, hogy kicsinyes „restrictiók, fenntartások és más effélék” a jelen helyzetben csak „új gyúanyagokat” képeznének, vagyis éppen az uralkodóházra nézve volnának veszélyesek.

Így telik el Széchenyi és a küldöttség bécsi időzésének második napja is újabb meg újabb próbálkozásokkal, s minél tovább várat magára a Lajos főhercegnél naphosszat tanácskozó udvari konferencia döntése, annál elkeseredettebben vívja hol erre, hol arra hajló harcát a kétség és a remény valamennyiükben. Közben, kora délután sor kerül a küldöttség hivatalos elfogadására is; a király néhány barátos, de érdemleges választ természetesen nem tartalmazó szóval veszi át az országgyűlés feliratát, majd, szerepéből kiesve és általános megrökönyödést okozva, hirtelen István főherceghez fordul „s, kezeit kérőleg összetéve, gyermekded együgyűséggel” könyörögni kezd néki szokott bécsies modorában:

— *I' pitt' di', nim mir meinen Thron nit! . . .*

István persze siet unokafivérét „tántoríthatlan hűsége felől biztosítani”, a döbbenet hallgató argonauták azonban nem képesek egykönnyen napirendre térni a történetek felett. „Kínos jelenet,” jegyzi fel naplójában Széchenyi is s bizonyára nemcsak azért, mert magamagát, a koronához vallásosan ragaszkodó magyar főurat is megalázottnak kell éreznie, ha uralkodóját ilyen szánalmas és szégyenletes helyzetben kényszerül látni, hanem azért is, mert ez a jelenet

megint egyszer aggasztóan tanúsíthatja, milyen ostoba ijesztgetésekkel, milyen méltatlan dajkamesékkal szokták traktálni a korona viselőjét, a birodalom sorsának legfőbb törvény szerinti letéteményesét azok, akik körülveszik s akiknek útmutatásait magatehetetlenségében mindig gépiesen követi.

A küldöttek tehát Széchenyi tanúságtétele szerint az estét is „félelemben és várakozásban” töltik s jóval éjfél után úgy térnek nyugovóra (ha ugyan szabad ezt a szót használni), hogy nem is sejtik, mire fognak virradni. Széchenyi is ágyba bújik, fertály óra múlva azonban felverik: siessen István főherceghez, várják. Égő kanócok imbolygó fényénél érkezik a Burgba, s ott találja Batthyányt és Kossuthot, valamint Esterházy Pál herceget (aki délután — abbeli István főhercegéhez hasonló félelmében, hogyha a Habsburgok most nem engednek, még többet is veszíthetnek majd — szintén megpróbálta Lajos főherceget engedékenységre bírni); a nádor négyük előtt deklarálja ünnepélyes ábrázattal, hogy „megvan”, hogy az udvari konferencia végre meghajolt a körülmények kényszerűsége előtt.

A már-már elviselhetetlen feszültség egyszerre feloldódik; a kaszinóban hosszan ünneplik Batthyányt, majd Széchenyi visszaballag szállására, a Matschaker-Hofba s bolondos jókedvében halálra rémíti a mélyen alvó Eötvös Pepit és Erdődy Sándor grófot, akik veszett dörömbölésétől felriasztván, már a legrosszabbra gondolnak, mikor fenyegető hangon ajtajuk megnyitását követeli:

— A törvény nevében!

Reggelre azután kiderül, hogy Batthyány megünneplését némileg elsiették: a király valóban aláírta ugyan az elébe terjesztett kéziratot, ennek szövege azonban nem teljesen azonos a 15-én Kossuthék által fogalmazottal, — nevezetesen éppen Batthyány miniszterelnöki megbízatása hiányzik belő-

le s az uralkodó arra sem tesz benne egyértelmű ígéretet, hogy az országgyűlés által felterjesztendő törvénycikkeket minden további nélkül szentesíteni fogja. De mire szolgál a nádornak imént kiharcolt királyi hatalom, ha nem az efféle mulasztások orvoslására? István főherceg tehát Kossuthék felszólítására most már mint királyi *alterego* maga nevezi ki Batthyányt miniszterelnökké, az udvar pedig, bármennyire kedvetlenül s bármilyen fenntartásokkal (Batthyány megbízatásának ideiglenes voltát hangoztatva) fogadja is ezt a lépést, mégis kénytelen jóváhagyni. A liberális nemesség tehát, ha keserves huzavona után is, elvégre törvényesen kézbe veheti Magyarország átalakításának az ügyét, Széchenyi pedig, bár Batthyánynak a nádor által történt utólagos kinevezetésébe korábbi álláspontjához híven nem folyt bele, a dolog *érdeme* miatti örömeiben változatlanul vidáman búcsúzhatik bécsi jóembereitől.

Hogy azután a délután eljöttével ismét Pozsony felé úszó hajó fedélzetén a nemes gróf, akiről már szélteben-hosszában rebesgetik, hogy maga is tagja lesz az első magyar parlamentáris kormánynak, három nap leforgásán belül immár másodszer ismerje el (igaz, most humorizáló módon), mennyivel eredményesebb volt a kossuthi politika, mint az eddig őáltala hirdetett.

— Tudjátok-e, barátim, mi a különbség Kossuth és én között?, — fordul a körülötte csoportosulókhöz. — Én kapitálisból éltem, de 6%-nél többet attól nem fizettek, és így családotul igen szűken élhettem meg, találék azonban egy oly biztos házra, mely nékem ezentúl 10%-et ajánlott, s gondolám, de már így megélhetek, sőt még színházba is járhatok, és én a 10 percenttel tökéletesen megelégedtem volna. Azonban járok Kossuthal a városban, és amint egy bizonyos ház előtt sétálnánk, megtudta, hogy ott nagy játékot nagy pénzben játszanak, és felszólít, mennénk bé

szerencsénket megkísérteni, s amint a banque-hoz jutánk, elkiáltja magát Kossuth s azt mondja: *Va banque!* és ő egyszerre nyert egy és fél milliomot . . .

Mégis, midőn a hajó félhét tájban Pozsonyba ér s a Zöldfagadó erkélye alatt lelkesen tomboló tömeg őt is megéljenzi, Széchenyi abban a tudatban hajthat fejet a nép előtt, hogy a kivívott sikerben néki is volt valamelyes része. Hazafelé menet pedig már a további sikerek érdekében teendőkön gondolkodik „jókedvűen” s „bensőleg egészen elszántan és nyugodtan”. Majd íróasztala elé ül s — mert győnni leginkább a maga elé tett fehér papírnak tud — levelet intéz Pesten tartózkodó titkárához, Tasner Antalhoz, aki előtt mindig teljes őszinteséggel szokta feltárni gondolatait s akitől éppen ezért elsősorban várhat megértést:

„Barátom, csudákat éltünk! Nemzeti sorsunk hajszálon függött. Az első felvonás gyönyörűen sikerült! Én teli vagyok a leg szebb reményekkel. Valóban egész mértékben élvezem mind azt, mi Bécsben tegnap és ma történt. Nékem úgy látszik, mintha ránk magyarokra elvégre felnyílt volna az ég! Én nem tudok kételkedni nemzetünk leg szebb kifejlődésén; s miután Batthyány és Kossuthnak hallatlan nagy szerepén csak örülni tudok és, Isten látja lelkemet, legkisebb irigység sem rejlik keblemben, azon édes meggyőződésben ringatom magam, hogy politikámnak nincs egyéb mozdító ereje, mint „ügy szeretet”!

Fogok e és minő részt venni az új kormányban — még nem tudom. Egészségem *miserabilis* . . . alig tudok lábaimon állni!

Bécsről most nem írhatok; hanem hogy egy kis része a sikernek engemet is illet, arra esküdhetem.

Már minőnek fog mutatkozni a második és harmadik etc. felvonás . . . azt be kell várunk. Mi engem illet . . . én Batthyányt és Kossuthot legőszintebben fogom szolgálni!”

„Az én politikám biztos volt . . . de lassú. Kos[suth] egy kártyára tett mindent és legalább idáig annyit nyert a hazának, mint amennyit az *én politikám* tán 20 év alatt nem bírhatott volna elő állítani! Ha reactio nem történik és több lesz bennünk a hazafiság, mint az irigység, s több a polgári erény, mint a dicsvágy . . . én biz azt hiszem: lesz még a magyarból valami — s pedig sok!”

De mire végére ér a levélnek, végére ér nyugalmának is. Rettenetes éjszakát él át; minden elsötétül körötte, s úgy érzi, „a bárka süllyed”. Elszántságával azonban a rémlátások sem bírnak; elhatározása töretlen: „Én becsületesen megmaradok a bárkán, akár elsüllyed véle a magyar, akár a szerencse (?) és a nemzeti kifejlés (!) révébe fog érni!”

Széchenyi győzelme önmaga felett

Ez az a pillanat, amelyben először sejlenek fel előttünk 1848 Széchenyijének belső ellentmondásai a maguk teljes bonyolultságában. S ezért most, mielőtt továbbmennénk — és éppen azért, hogy azután biztonságosabban folytathassuk utunkat, hogy a továbbiak során kellőképpen eligazodhassunk a szemünk előtt ez alkalommal egyszerre megnyíló probléma-tömkelegben —, legalább futólag szembesítenünk kell történetünknek a forradalom első napjaiban színre lépő hőjét 1848 előtti önmagával.

Széchenyi törekvései politikai tevékenységének kezdete óta mind arra irányulnak, hogy Magyarország kiemelkedjék a feudális elmaradottságból és a polgárosulás útjára lépjen. Ezért lesz egyik első szószólójává a nemesi földmonopólium megszüntetésének, a jobbágyviszonyok felszámolásának, a közös teherviselésnek, az iparszabadságnak és a hazai ipar felvirágoztatásának, korszerű közlekedési hálózat kifejlesztésének, a törvény előtti egyenlőségnek stb. stb. A márciusi

forradalom többek között éppen ezeket a célokat valósítja meg, *ennyiben* tehát Széchenyi a forradalmat március előtti álláspontról is fenntartások nélküli lelkesedéssel üdvözölhetné.

A márciusi forradalom azonban — Széchenyi egyetértésével és közreműködésével — egyrészt olyan elemeit is létrehozta a polgári berendezkedésnek (s ezek közül legjelentősebb az Ausztriától független, parlamentáris magyar kormány), amelyekért — ha szükségszerű velejárói is az ő általános céljának, Magyarország polgári átalakulásának — Széchenyi korábban sohasem emelt szót, amelyeknek — ellenkezőleg — Széchenyi korábban még az említését is messzemenően elítélte, amelyeknek a kiharcolását tehát ő március előtti álláspontról semmiképpen sem helyeselhette, másrészt a forradalom az általa 1848 előtt is követelt változtatásokat is általában radikálisabb, következetesebb alakban valósítja meg, mint ahogyan ő életbeléptetésüket előzőleg elképzelte és javallotta. (Hiszen Széchenyi még a forradalmat közvetlenül megelőző időben is azon a véleményen volt, hogy például a földtulajdon feudális rendszerét körülbástyázó ősiség felszámolásának a hitbizományi rendszer egyidejű kiterjesztésével egybekapcsolva kell történnie, mert máskülönben „ezen eladósodott ország idegen kezekre kerül s, ha aztán felvirágzik is, nem lesz többé magyar”; hogy a jobbágyi szolgáltatások terhe alól a parasztságnak, ha nem is a földesurak „tökéletes” kárpótlásával, mégis mindenesetre önjelétől kell megváltania magát; hogy a közös teherviselést nem egyszerre kell kiterjeszteni valamennyi adónemre, hanem csak lépésről lépésre — és így tovább.)

Az a különbség, amely eszerint nyilvánvalóan fennáll a polgári átalakulásnak egyfelől Széchenyi által 1848 előtt hirdetett, másfelől a forradalom által 1848 márciusában

ténylegesen kialakított *keretei* között, persze szükségképpen következik abból, hogy az átalakulást Széchenyi 1848 előtt sok tekintetben *másként* kívánja keresztülvinni, mint *ahogyan* az azután 1848 márciusában testet ölt. Nevezetesen: Széchenyi 1848 előtt azt vallja, hogy a polgári átalakulás programját (amely — ha ezzel ő nincs is tisztában — természetesen még az általa felvázolt szerényebb keretek között is forradalmi *tartalmú* program, hiszen az uralkodó feudális rendnek, ha nem is maradéktalan és következetes, mégis lényegbevágó, gyökeres átalakítására irányul)

1. a kiváltságos osztály — ezen belül pedig a főúri rend — vezetésével,

2. Magyarország és Ausztria birodalmi, illetve Magyarország és a Habsburg-ház dinasztialis kapcsolatának bolygatása nélkül s az osztrák örökös tartományok érdekeinek messzemenő kíméletével,

3. a földesurak ellen könnyen kijátszható paraszti tömegek megmozgatásától tartózkodva,

4. a magyarság ellen ugyancsak könnyen kijátszható nemzetiségek érzékenységet fel nem szítva, — egyszóval

5. nem forradalmi *módszerek* igénybevételével, hanem a fennálló rendet fokozatosan átalakító törvényes intézkedések révén kell érvényre juttatni. A követendő út illetén körülhatárolása esetén pedig a követendő közvetlen célokat csakugyan nem lehet magasabbra tűzni, mint ahogy azt Széchenyi 1848 előtt teszi.

Sőt az 1848-at megelőző esztendőik eseményeinek egyenesen arról kell meggyőzniük, hogy a Széchenyi megjelölte úton valójában még az általa kijelölt közvetlen célokat sem lehet elérni, hogy az általa választott eszközökkel valójában még tulajdon terveinek is csupán elenyésző töredéke ültethető át az életbe, hogy ilyen módszerekkel — mint egy alkalommal maga is kénytelen keserűen megvallani —

valójában „egyes kiszakasztott dolgok javítása, foltozása lehetséges csak, de összefüggő munkálkodás nem, milyen után szomjazik”. És ez természetes is, hiszen ezek az elégtelen módszerek voltaképpen nemcsak az ország tényleges szükségleteivel, hanem még az általa felvázolt mégoly mérsekelt közvetlen célokkal is mélységes ellentmondásban vannak.

Az ország objektív szükségletei és a paraszti tömegek ezekkel egybehangzó szubjektív követelései például már régóta halaszthatatlan feladatnak mutatják a jobbágyviszonyok gyökeres felszámolását, Széchenyi viszont a jobbágykérdés rendezését illetően még a forradalom küszöbén is beérné azzal, ha a földesurakat törvényileg köteleznék, hogy ország-szerte kössenek örökváltsági szerződést a feudális terhek alól önnön pénzükön megváltakozni kívánó jobbágyaikkal (s — jóllehet a jobbágyviszonyok valóságos felszámolását ez sem biztosíthatná, hiszen a parasztság nem rendelkezik a megváltakozáshoz szükséges anyagi erőforrásokkal — ő idáig is csak az utolsó hónapokban jut el), a rendi országgyűléseken pedig ebből az elégtelen javaslatból sem lesz törvény, mivel a nemesség zöme a maga jószántából ilyen csekély előrelépéseket sem hajlandó tenni a jobbágyviszonyok felszámolása felé vezető úton. (Amiből melleleg — de nagyon is parancsolóan — az a *circulus vitiosus* következik, hogy míg egyfelől Széchenyi váltig azon van, nehogy a parasztok kivegyék a nemesség kezéből a jobbágykérdés rendezését, addig másfelől éppen a jobbágykérdés rendezésének nemesi módja, a jobbágykérdés rendezésének a nemesi többség által az idők végtelenjéig történő halogatása az, ami a paraszti tömegeket mind mélyebben elkiseríti s mind erősebben abba az irányba hajtja, hogy végül csakugyan megkíséreljék a maguk kezébe venni a jobbágykérdés rendezését, a maguk erejéből hajtani végre a jobbágyfelszaba-

dítást.) És ennél is végletesebb önellentmondás rejlik Széchenyinek abban az elgondolásában, hogy Magyarország polgári átalakítását az osztrák érdekek messzemenő kíméletével kell keresztülvinni. Mert az ország polgári átalakulása felé vezető úton egyetlen előrelépést sem lehet tenni anélkül, hogy az már önmagában is ne sértse mélyen a Magyarország elmaradottságából megannyi hasznot húzó osztrák uralkodókörök érdekeit, s éppen ezért, aki Bécs jóindulatától teszi függővé az országnak immár égetően szükséges átalakítását, ítéletnapig is várhat céljainak megvalósulására.

De hiába kárhoztatják sikertelenségre Széchenyi terveit politikájának ilyen és hasonló belső ellentmondásai s hiába kénytelen ő maga is mindinkább rádöbbsenni fáradozásainak eredménytelenségére: sem a magaválasztotta célokat feladni nem hajlandó, sem a magaválasztotta útról letérni nem képes — egészen 1848 március 14-ig. És ez ugyancsak természet-szerű. Ha ő valamiféle tucatmágnás volna, ha — mágnástársainak nagy többségéhez hasonlóan — az ő érzésvilágát is teljesen kitöltené a Habsburgok kegyei iránti sóvárgás és az elnyomott jobbágyok haragjától való rettegés, akkor — látván az ellentmondásos helyzetet, amelybe került — bizonynal habozás nélkül hátrat fordítana a polgári átalakulás gondolatának (amit már csak azért is könnyen megtehetne, mert ebben az esetben nyilván eleve sem jut valaeszébe ilyes gondolatokkal kacérkodni). Ha viszont teljes-séggel függetleníteni tudná magát attól a főúri világtól és szemléletmódtól, amelybe beleszületett, ha el tudná tépni azokat a szálakat, amelyek a korona felkentjéhez és az arisztokráciához fűzik, akkor — látván az ellentmondásos helyzetet, amelybe került — bizonynal habozás nélkül meredekebb útra térne, csak hogy szakítania ne kelljen a polgári átalakulás célkitűzésével. Széchenyi azonban sem az arisztokrácia zömének szintjére lesüllyedni, sem az

arisztokráciával gyökeresen szembefordulni nem képes, sem a polgári átalakulás célját feladni, sem a polgári átalakulásnak az uralkodóházra és az arisztokráciára nézve nagyobb megrázkódtatással járó módozatait magáéivá tenni nem hajlandó. S ez már önmagában is megmagyarázhatja, miért vallja megannyi kudarc után és ellenére is változatlanul azt, hogy az országnak egyfelől felülmúlhatatlan érdekei fűződnek a polgári átalakuláshoz, de másfelől felülmúlhatatlan érdekei fűződnek ahhoz is, nehogy ez az átalakulás az uralkodóház és a nemzet, a nemesség és a paraszti tömegek vagy a magyarság és a nem-magyar népek ellentéteinek elmélyülésével és felszínrekerülésével járjon.

Ennek az álláspontnak a megrögződésében azonban még egyéb okok is közrejátszanak Széchenyinél. Ilyen mindenképpel a nemzet gyengeségéről kialakított elképzelése: a nemzet gyenge — vallja —, mert elmaradott, feudális viszonyok között él, s erőt csak a polgári átalakulás önthetne belé; de éppen ezért, ha az átalakulást a magyar nemesség türelmetlenül a Habsburgok ellenére próbálná keresztülvinni, bizonyosan kudarcot vallana s még a különben elérhető szerényebb változtatások lehetőségét is elveszítené, sőt talán magát a nemzet létét is kockáztatná, mert hátában az ellene könnyen felhasználható paraszti és nemzetiségi tömegekkel semmiképpen sem állhatná meg a helyét a Habsburgok ellenében, akik pillanatnyilag sokkalta nagyobb erőforrásokra támaszkodhatnak s nem utolsó sorban támaszkodhatnak a Habsburg-ház helyzetének szilárdságához váltig ragaszkodó többi európai hatalmasság szövetségére is. S álláspontjának helyességében Széchenyi végül azért sem tud kételkedni, mert meggyőződése, hogy Magyarországnak nemcsak hátrányai, hanem előnyei is származhatnak a Habsburg-birodalom keretei közé való tartozásából: Magyarország — gondolja — jelenleg valóban alávetett és ki-

szipolyozott tartománya ugyan a közbirodalomnak, de a Habsburg-birodalom tartományaként egyben egy tekintélyes nagyhatalom része is, birodalmi kapcsolatait tehát jóvátehetetlen vétek volna veszélyeztetnie, hiszen alávetettsége csak addig tarthat, amíg polgári állásra nem vergődik, ha viszont a polgári átalakulást birodalmi kapcsolatainak érintése nélkül sikerül megoldania, akkor a Habsburg nagyhatalomnak egyenjogú vagy — s ezt a gondolatot sem tudja elhessegetni — éppenséggel legnyomatékosabb részévé lehet s ebben az esetben valósággal vezetős szerepre tehet majd szert Európa keletén.

Ezek a megfontolások tehát mind hozzájárulnak ahhoz, hogy az átalakulás legfőbb feltételét Széchenyi a Habsburgok egyetértő közremunkálásában, az átalakulás legfőbb lehetséges akadályát pedig a Habsburgokkal való esetleges kenyértörésben véli felfedezhetni, s hogy ezért egyfelől kitörő lelkesedéssel üdvözöl minden az udvar oldaláról akár csak egészen haloványan mutatkozó látszólagos reformhajlandóságot is, másfelől pedig szenvedélyesen elutasítja a nemesi ellenzéknek minden olyan lépését, amely szerinte a nemzet és az uralkodóház, a nemesség és a paraszti tömegek vagy a magyarság és a nem-magyar népek viszonyának elmérgesítésére vezethet. Vagyis ezek a megfontolások mind hozzájárulnak ahhoz, hogy (különösen a negyvenes években) Széchenyi — politikai rendszerének bármiféle számottevő módosítása nélkül — egyre közelebb kerül az udvarhoz (azaz Magyarország polgári átalakításának a valóságban legfőbb akadályozójához) s egyre inkább szembekerül a nemesi ellenzékkel (azaz az ország polgári átalakításáért folyó harc egyedül hivatott vezetőjével).

Mert a negyvenes években a magyar nemesség haladó csoportja, amelynek kialakulásában Széchenyi felléptének oly döntő része volt valaha, már világosan látja, hogy az

egykor elsőként éppen Széchenyi által felvázolt nagy célt, az ország polgári átalakulását a Széchenyi által választott simogató eszközökkel elérni nem lehet. A nemességnek ez a haladó csoportja tehát, jóllehet szintén nem törekszik Magyarországot kiszakítani a közbirodalom keretei közül, ez idő tájt erélyesebb harcra szánja el magát a Habsburgok ellenében s, mivel maga is tudatában van a Habsburgok pillanatnyi erőfölényének, mindennél előbbrevaló feladatának ismeri el a parasztság követeléseinek legalább részleges, de lehetőleg gyors kielégítését, hogy a paraszti tömegek megnyerésével megsokszorozza a maga erőit. Az udvar viszont a negyvenes évek derekán, éppen az ellenzéki mozgalom fellendülésétől kényszerítve, végre elszánja magát némely jelentéktelen reformok meghirdetésére — ezáltal próbálván meg kifogni a szelet az ellenzék duzzadó vitorláiból. És Széchenyi ekkor nem késik hitelt adni az udvar állítólagos reformhajlandóságának, az ellenzéki mozgalmat pedig, bár reformígéreteire fellendülése folytán végeredményben éppen ez bírta rá az udvart, nem késik avval a váddal illetni, hogy mértéktelenségével maga lesz az, aki az udvart ismét el fogja tántorítani újsütetű reformhajlandóságától, hogy azután ezt a vádat, mikor az ellenzék mégis rendületlenül kitart az általa kárhoytatott ösvényen, még a forradalom (azaz — az ő akkori forradalom-értelmezése szerint — az eleve is kudarcra ítélt véres polgárháború) előkészítésének a vádjával tetézzé meg, noha az ellenzék, ha az övéinél határozottabb módszerekhez folyamodik is immár, forradalmi módszerek alkalmazásától a valóságban még maga is fölöttébb távol áll.

Így lesz Széchenyiből, a liberális nemesi mozgalom első úttörőjéből a negyvenes évekre a liberális nemesi mozgalom legelkeseredettebb ellenfele. S 1847 őszén Széchenyi ilyen előzmények után választatja meg magát a konzervatív több-

ségű Moson megyében országgyűlési követté is egyedül azért, hogy a hamarosan összeülő diéta alsótábláján személyesen vezesse a harcot az ellenzék és vezérszónoka, Kossuth ellen.

Az országgyűlésen pedig Széchenyi azután csakugyan mindeneket felülmúl az ellenzék és Kossuth törekvéseinek keresztvezésében. Már a kezdet kezdetén eget és földet mozgat például, nehogy az alsótábla magáévá tegye azt a szövegjavaslatot, amelyet az ülészak megnyitásakor elmondott királyi trónbeszéd viszonzásául szolgáló válaszfelirat tervezeteként Kossuth terjeszt elő s amely tartózkodás nélkül kifejezést ad a nemzet sérelmeinek és az ellenzék követeléseinek. Majd, miután ezirányú erőfeszítései kudarcot vallanak, lázas szervezkedésbe kezd a kulisszák mögött, hogy az ellenzék jobbszárnyának néhány elvhűséggel nem dicsekedhető képviselőjéből valamiféle különálló közép-pártot hozzon létre s az alsótábla ellenzéki követi csoportját ezáltal elüsse amúgy is csekély és bizonytalan többségtől. Amikor pedig végeredményben ezzel a próbálkozásával sem ér célt, Kossuth viszont még tovább megy s a párizsi forradalom első hírének hallatára kidolgozza felirati javaslatát, amely az országgyűlés nevében arra van hivatva felszólítani a lombard tartományban már hónapok óta folyó heves tömegtüntetések által más oldalról is meglehetősen szorongatott udvart, hogy tegyen kötelező ígéretet a diéta során eddig tető alá hozott törvényjavaslatok fenntartások nélküli királyi szentesítésére, valamint a még megoldatlan egyéb korkérdések haladéktalan és kedvező elintézésére, Széchenyi ismét mindent elkövet annak érdekében, hogy ez a szerkezet sohase jusson el a királyi szék elé.

Mert Széchenyit az európai forradalmi hullám megindulása sem képes rábírní korábbi politikájának megmászására, mert Széchenyi minden olyatén elgondolásban, hogy az országgyűlés követelően lépjen fel az udvar ellenében, csak

„idétlenség”-et, valósággal „szántszándékos öngyilkolás”-t lát most is – mindaddig, amíg a forradalom hullámverése magát a birodalom szívét is el nem éri.

Azon a március 2-i nem-hivatalos összejövetelen tehát, amelyen Kossuth tájékoztatja az országgyűlés tagjait a felirati javaslatában foglaltakról s bejelenti, hogy tervezetét másnap az alsótábla elé szándékozik terjeszteni, Széchenyi a végsőkig küzd Kossuth indítványának elfogadása ellen, s a maga részéről azzal áll elő, ám forduljon az országgyűlés az udvarhoz, csakhogy a Kossuth által indítványozottakkal szöges ellentétben azt „nyilatkoztassa ki ő Felségének, hogy a magyar nemzetnek óhajtásai és sérelmei vannak ugyan, de mivel az európai rázkódások a habsburgi házat is fenyegetik, Magyarország nem ösmer most más kötelességet, mint egész erejét, legyen az bár a küllellenség, vagy a belső mozgalom ellen irányozva, a dynastia rendelkezésére fölajánlani”, mert – úgymond – „ha Magyarország a veszély órájában mit sem követel, hanem határozottan s minden díjkötés nélkül a szorongatott dynastia segélyére siet”, akkor hamarosan megérhetjük, hogy „abból a piszkos budai várból fogják a monarchiát kormányozni”, s ezekután már módunkban lesz mindazt, „ami Magyarország boldogulására nézve kívánatos”, harc nélkül, „a kormányzat méltányossága révén megszerezni”.

S amikor erőfeszítései ismét hiábavalóaknak bizonyulnak, amikor az egybegyűltek mégsem az ő, hanem Kossuth álláspontjához csatlakoznak, másnap pedig az alsótábla formálisan is megszavazza Kossuth javaslatát, Széchenyi a konzervatív követekkel egyetértésben csak azért nem lép fel ez ellen itt, a nyilvánosság előtt is, „nehogy ellenfelszólalás által a fennforgó rendkívüli események közt kellemetlen és talán még károsabb következményeket szülhető ingerlő szóváltásokra anyagot” szolgáltasson, a harcot azonban

továbbra sem adja fel: haladéktalanul Bécsbe siet, s Apponyi kancellárnak bejelenti, hogy ha Magyarország teljhatalmú királyi biztosává nevezik ki s kellő fegyveres erőt és anyagi eszközöket bocsátanak rendelkezésére, akkor kész vállalkozni az országgyűlés megfélemezésére, majd, miután az illetékesek — akár tehetetlenségükben, akár azért, mert őt nem tartják eléggé megbízhatónak erre a vállalkozásra — elutasítják kezdeményezését, visszatér ugyan Pozsonyba, de ehelyütt sem marad tétlen, hanem még a bécsi forradalom kirobbanásának a napján is azon fáradozik, hogy az alsótábla által március 3-án elfogadott s elfogadása végett azután szokás szerint a főrendi táblához is átküldött, a főrendek többségének vonakodása miatt azonban ott napirendre ezideig nem tűzött felirat szövegén olyan módosításokat eszközöljön, amelyek ha a felsőtábla jóváhagyja őket, a feliratot éppen követelő — s így az udvart kényszerhelyzetbe hozó — jellegetől fosztanák meg.

Csak másnap, március 14-én csap át önnön ellentétébe Széchenyi tevékenysége. E nap reggelén ugyanis a nemes gróf váratlan meghívást kap a nádortól s, amikor Esterházy Pál társaságában haladéktalanul fel is keresi a főherceget, azt a számára megdöböntő — mert általa eddig teljesen elképzelhetetlennek tartott — újságot hallja tőle, hogy az előző napon Bécsben is kitört és győzött a forradalom, a birodalom székvárosa a felkelők kezére került, Metternichet pedig lemondásra kényszerítették. S — ami Széchenyit talán még inkább megdöbentheti — most már maga István főherceg is úgy nyilatkozik, hogy Kossuth felirati javaslatát változtatás nélkül át kell engedni a felsőtáblán, egyben azt a kérést is felvetve, vajon „nem kellene-e a nyugalom fenntartására megkérni (!) B[atthyány] Louis-t és Kossuthot” (azt a Batthyányt és Kossuthot, akiket az udvari körök eddig sohasem haboztak felforgató elemeknek bélyegezni)!

Ebben a pillanatban pedig Széchenyinek, aki eszerint most nemcsak a bécsi forradalom önmagában is sokatmondó győzelméről, hanem egyszermind az uralkodóház legfőbb magyarországi képviselőjének nyilvánvaló megrettenéséről, hirtelen meghátrálásáról is fölöttébb alapos értesüléseket szerezhet, végre rá kell ébrednie arra, hogy a Habsburgok erői korántsem olyan korlátlanok, amilyeneknek mind ez ideig gondolta őket, hogy a Habsburgok helyzete korántsem olyan szilárd, amilyennek még a párizsi forradalom győzelme után is vélelmezte. S ebben a pillanatban Széchenyinek meg kell értenie, hogy a Habsburgok, amint Bécs falainál nem voltak, úgy Magyarország határán sem lesznek képesek útját állni a forradalmi áradat tovaterjedésének.

Ebben a pillanatban tehát Széchenyinek meg kell látnia, hogy ő és a magyar nemesség egyszerre válaszút elé került, hogy most vagy maga is a forradalom útjára tér, vagy megkísérel az ellenforradalom útjára lépni, harmadik, közbülső utat azonban többé nem kereshet. És Széchenyi nem is této-vázik immár. Azt pedig, hogy most miért dönt úgy, ahogyan további cselekedeteinek tanúsága szerint dönt, nem nehéz megértenünk, ha az ő szemével próbáljuk felmérni mind az egyik, mind a másik lehetséges választás pillanatnyilag várható következményeit, az ekkor elképzelhető „probabilitás”-okat.

Ha a magyar nemesség — veheti számba Széchenyi az ellenforradalmi megoldás esélyeit — szembeszáll a forradalommal (amelynek kirobbanását megelőzni nyilván éppúgy nem lesz képes, amint a nagyobb erővel rendelkező Habsburgok Bécsben, minden erejük összpontosulási helyén sem voltak képesek erre), akkor kétségtávolan véres polgárháború fog kifejlődni, akkor a forradalom kíméletlen *népforradalom* formájában fog végbemenni s akkor a forradalom végül minden bizonnyal elbukik ugyan, de véle egészen bizonyosan

végképp elvesznek majd a polgári átalakulás legkorlátozottabb lehetőségei is, sőt meglehet, hogy a harc során, „önmagában s magával küzdve, végóráját éri” majd maga a nemzet is. Ezzel a megoldással tehát — a valószínűségek ugyanilyen megítélése esetén — csak azok rokonszenvezhetnek, akik — mint Széchenyi főúri társai többségükben — amúgy sem hívei, hanem éppenséggel elhatározott ellenségei a polgári átalakulás ügyének s akik ezért mindent, még a nemzet létét is hajlandóak habozás nélkül kockára vetni, csak hogy megóvhassák a fennálló, számukra mérhetetlen gazdagságot és hatalmat biztosító rendet, ezt a megoldást azonban mindazok, akik — mint Széchenyi is — meggyőződéses hívei a polgári átalakulás ügyének s odaadó fiai nemzetüknek, teljességgel el kell hogy utasítsák maguktól.

Ha viszont a magyar nemesség — veheti sorra Széchenyi a másik megoldás esélyeit — maga áll a forradalom élére, akkor a Bécsben egyelőre tehetetlenségre kárhozottat Habsburgok ellenében pillanatnyilag minden valószínűség szerint akadálytalanul, tehát fegyveres összeütközés veszélye nélkül kiviheti, „hogy Magyarország saját tengelye körül forogjon”, s ezekután ugyancsak akadálytalanul keresztülviheti az ország belső polgári átalakítását is, ezzel pedig egyben alighanem elejét veheti a különben elháríthatatlan népforrádalomnak, azaz egyfelől kiküszöbölheti a polgárháborúval járó végzetes meghasonlás veszélyét, másfelől megőrizheti, sőt meg is szilárdíthatja a maga országvezető állását.

Ez azonban persze mind csak *valószínűség*, ennek a megoldásnak az esélyei korántsem olyan egyértelműen kedvezőek, amilyen egyértelműen kedvezőtlenek az ellenforradalmi megoldás esélyei, sőt — fejtheti tovább gondolatmenetét Széchenyi — ennek a megoldásnak a választása éppenséggel igen nagy kockázattal jár. Igen nagy kockázattal minde nekfelelőtt azért, mert a Habsburgok, ha Bécsben vereséget

szenvedtek is, ezzel még nem szenvedtek *megsemmisítő* vere-
séget s nemzetközi hátvédjüket sem veszítették el, elképzel-
hető tehát, hogy az udvar mégis ellenállást fog kifejtteni,
mégiscsak felidézve ezáltal a fegyveres összeütközés veszélyét.
Mindazonáltal ez az eshetőség kevésbé valószínű, mint az,
hogy — a nádorhoz hasonlóan — a többi Habsburg is
engedni fog, hogy az udvarnál is a józan ész fog győzni, hogy
az udvar is inkább akarja majd a halaszthatatlan engedmé-
nyek megadása révén erős támaszává, mintsem megtagadásuk
által elkeseredett ellenségévé tenni Magyarországot. Kivált,
ha az ország határai között zavartalan épségben sikerül
fenntartanunk a rendet s ezáltal sikerül bizonyosságát adnunk
mind annak, hogy Magyarország teljesen egységes a maga kö-
veteléseit illetően, mind annak, hogy a mostani forrongások
közepette éppen Magyarország a birodalom legnyugodal-
masabb szöglete. Sőt ebben az esetben Magyarország nem-
csak egyenlő állást vívhat ki a maga számára, hanem — ját-
szik tovább Széchenyi régi kedves gondolatával — talán
épp „most lehet anyaországgá” is.

A Habsburgok esetleges ellenállásának kockázata tehát
fennáll ugyan, de alkalmasint elhárítható. Ehhez azonban
„most nálunk mindenek felett *rendre* van szükség”. És éppen
ezen a ponton jelentkezik a másik kockázat, az a veszély,
hogy a nemesség, hiába lép maga is a forradalom útjára,
talán mégsem lesz képes ezáltal elejét venni a belső meghason-
lásnak, a *népforradalom* kitörésének. Mindazonáltal ez csak
eshetőség, az viszont teljességgel bizonyos, hogy ha a nemes-
ség — ellenkezőleg — az ellenforradalom útjára lép, akkor
mindenképpen népforradalomra fog sor kerülni. S ez az
eshetőség is korlátozható, ha a nemesség, illetve az ország-
gyűlés nem húzódozik elismerni, hogy „vagy *reform*, vagy
anarchia: ezek közt kell választani”, ha tehát valóban hala-
déktalanul megad a népnek mindent, amit önnön elemi érde-

keinek feláldozása nélkül megadhat, vagyis ha a polgári átalakulást lényegesen tágabb keretek és sokkalta szűkebb időhatárok között bonyolítja le, mint amilyenekre ő, Széchenyi vagy akár Kossuth is gondolt ezideig, s ha ennek lehetővé tétele végett — még ha nem csekély kockázattal jár is ez — csakugyan szabadkezet biztosít magának Bécsben az átalakulás akadálytalan keresztülvitelére.

Egyszóval Széchenyi most úgy ítélheti meg a helyzetet, hogy ha a nemesség az ellenforradalom útjára lép, akkor az ország semmiképpen sem kerülheti el az általa mindig legfőbb veszélynek vallott véres polgárháborút s mindenképpen elesik az általa évtizedek óta hirdetett legfőbb cél, a polgári átalakulás lehetőségétől, ebben az esetben tehát az ország kétségkívül teljes romlásának nézhet elébe, ha viszont a nemesség ezen a választásra kényszerítő fordulóponton a forradalom, az általa eddig elképzelhetetlennek tartott, most azonban az ő szeme előtt is reális lehetőségként megcsillanó vértelen s a nemességnek egyenesen vezetőszerpet kínáló forradalom mellett foglal állást, akkor — jóllehet egészen bizonyosnak nem tekinthető — legalább esély s nem is akárminő van „arra, hogy Magyarország egy szebb jövőnek megy elibe”.

Ilyen gondolatmenet eredményeképpen születik meg hát ezen a sorsdöntő órán 1848 Széchenyije s gyűri le az 1848 előttit — anélkül, hogy — mint látható — teljességgel megtagadná ezt a korábbi önmagát. Ilyen megfontolások hatására válaszol Széchenyi az európai forradalom által most neki-szögezett kérdésre — mágnástársainak legtöbbjével szöges ellentétben — igenlően: ezért csatlakozik még ugyanezen a napon az immár azonnali és gyökeres intézkedéseket sürgető ellenzékiekhez, ezért ismeri el március 14-én az országgyűlés nyilvánossága előtt — amit eddig sohasem átalott kétségbevonni — Kossuth igazát, ezért nyilatkozik másnap reggel,

amikor az alsótábla határozatot hoz a közteherviselés életbeléptetéséről (mégpedig a közteherviselésnek valamennyi adónemre nézve egyidejűleg történő életbeléptetéséről), valamint a jobbágyok haladéktalan felszabadításáról (mégpedig a jobbágyoknak állami kármentesítéssel történő felszabadításáról), mélységes meglepődéssel afelől, „hogyan a nemzet szélesebb alapra állítja végre alkotmányát, mint a milyen eddig fityegett”, s ezért harcol azután a bécsi küldöttségjárás napjaiban maga is minden erejével és az élvonalban annak ki-
eszközléséért, hogy Magyarország olyan valóban független kormányt kapjon, amely hátramaradás nélkül véghezvihesse az ország belső polgári átalakítását. És ezért telik el ekkor Széchenyi annyi reménységgel, de annyi aggodalommal is, amennyit korábban még az ő szüntelenül végletek között hányódó lelke sem ismert soha.

A POLGÁRI ÁTALAKULÁS KODIFIKÁLÁSA

A felfokozott várakozások és a felfokozott kétségek idegtépő viaskodása pedig az aranygyapjú meghozatalával sem hagy alább, hiszen a harc a Bécsben aratott első sikerrel, „az első felvonás”-sal korántsem ér véget, az országnak egyetlen ütőlapra feltett sorsát tehát Széchenyi továbbra sem láthatja végérvényesen eldőlni. „*Vagy* kiemelkedik fajtánk új életre, *vagy* bukik,” hangoztatja a Bécsből való visszatérés másnapján; „most *vagy* új életnek indul a magyar, *vagy* vég-óráját éli”, „*vagy* ragyogva élni fog, *vagy* bukik örökre,” vallja harmadnap is; és a nemzet lehetséges jövőjének e végletesen kettős képe így fogja észbontó boszorkánytáncát járni előtte a következő hónapokban is, csaknem fél eszten-dőn át. Már a kezdet kezdetén felkészül hát a legrosszabb kimenetelre, de a legjobbra is, s közben türelmetlenül várja a döntés percét, amely véget vet majd ennek az egészséges

idegzettel is csak bajosan elviselhető kétirányú felkészültségnek s a velejáró irgalmatlan feszültségnek. „Már 14 napon belül olyan symptomák fognak mutatkozni – nyugtatja meg magát március 19-én –, amelyek alapján biztosan ítélni”, – de a valóságban nem 14, hanem tízszer 14 napon belül sem mutatkoznak efféle symptomák, s néki továbbra is a jövőt illető teljes bizonytalanság terhe alatt roskadozva kell folytatnia azt a harcot, amelyre március 15-én elkötelezte magát.

És az előbb említett feszültséghez ezen a ponton társul a másik, nem kevésbé lebíráthatatlan: az, amely a vívódó és a cselekvő embernek egyugyanazon lélek rácsai között való összezártaságából s a kettőnek jóideig szintén eldöntetlen párviadalából fakad. Mert Széchenyi az éppen őt Széchenyivé tevő cselekvési vágyat és az ettől válthatatlan személyes felelősségérzést időnkint szeretné ugyan elhárítani magától annak ismételtetésével, hogy „magasabb befolyásoktól függünk”, ilyenén menekülési kísérletei azonban mindig csupán pillanatnyiak s nemcsak azért, mivel ő valójában képtelen pusztán az isteni kegyelemre, azaz emberen-kívüli tényezőkre hagyatkozva, tétlenül várni ki nemzete sorsának eldőlését, s nem is csak azért, mivel egyszer már elkötelezte magát, adott szavához pedig mindvégig hű szokott maradni, hanem éppen vívódásainak miatta is. S megint nem csupán azért, mivel erőnek erejével szeretné siettetni a végkifejletet, amely – bárminő lesz is – egyedül szabadíthatja meg majd a remény és a reménytelenség közti embertelen vergődéstől, hanem éppen azért is, mivel maguk tépelődései töltik el újra meg újra a felismeréssel, hogy az adott körülmények között bármely megtorpanás, bármely késedelem csak veszélyeztetheti, – az egyszer már megnyitott úton való sietős és következetes, kerülők nélküli előrehaladás viszont remélhetőbbé teszi a végkifejlet sikerességét. Ezért ismételteti hát ezekben a na-

pokban — vissza-visszarettenve annak a jövőnek kétségétől, amely az ország veszettül vágató szekerére vár, s mégis annak tudatában, hogy a legkisebb kockázat most már csakis a vágta fokozásában rejlik — többször is éppen ő: „... Előre előre, amilyen gyorsan lehet! Én nem akartam ezt a gyors iramot.” De most már „meg fordítani nem lehet a zablát ragadt lovakat; sőt ostort kell ügyes kocsisként bontani, ... egyet egyet jól húzni, kivált a hátulsókra, mert máskép elesik ... etc., had fussa ki magát, ... csak fel ne forduljon a kocsi ... majd a völgyben (az alkotmányos szabadság mezzején) tán csak fentarthatjuk”.

Az ilyen és hasonló állásfoglalásokban azonban — s ezt ne mulasszuk el tüstént hozzáfűzni az eddigiekhez — nemcsak a tettekre és a kételyek között hányódó ember belső világának kettőssége jut kifejezésre, hanem az is, hogy a cselekvő Széchenyi (egyelőre legalább) maga alá gyűri, béklyókba veri a tépelődőt. Ha egyáltalán, akkor éppen most érvényes Széchenyire, amit utóbb Kemény Zsigmond fog írni róla, hogy tudniillik „esze által zsarnokoskodni” látszik „szívén”; a tépelődés emésztő lidérceit most nemcsak az egymást követő napokat kora hajnaltól késő éjszakáig szakadatlanul kitöltő tennivalók sokasága, hanem a tudatos elszánás, a *tenniakarás* is az éji csönd kurtán mért óráiba szorítja vissza. De ne higgyük, hogy ez már a töprengések végleges vereségével egyenlő! Ellenkezőleg: a lidércek, ha visszafojtottan is, ott járnak kétesen csapongó táncukat a naplónak szinte elháríthatatlan kötelességként áldozott mindenesti gyónás és a munkás napok erős akarattal kiküzdött nyugalomát vergődéssel viszonzó álmok magányos óráiban, s ha hasogató fényük hajnalonkint elhomályosul is, nyomásuk a nappalok lázas tevékenységére is ránehezül, hogy azután éppen a nappalok egymást kergető eseményei idézzék meg őket ismét éjjelente.

Így pedig, minél elhatározottabban szorítja kezét Széchenyi a nemzet ütőerére, annál kézzelfoghatóbbakká lesznek fúriái is. S minél kézzelfoghatóbbakká lesznek fúriái, annál gyorsöbben szorítja a nemzet ütőerét — mindaddig, amíg e fúriák — a külvilág nála hatalmasabb erőtenyezőinek harcukat tépelődések formájában benne magában is megvívó torz vetületei —, szüntelen növekedve, felül nem kerekednek s teljességgel el nem uralkodnak rajta.

A nemesség hegemoniájának biztosítása

A közvetlen problémák, amelyek a március 17-én Bécsben aratott győzelem által fellelkesített, de csak részben, csupán az *udvar* pillanatnyi magatartását illetően megnyugtatót Széchenyinek már első ismét Pozsonyban töltött éjszakáját is oly zaklatottá teszik, lényegében így fogalmazhatóak meg: milyen fogadtatásban lesz részük a legújabb fejleményeknek mármost *idehaza*, szerte az országban? hogyan fognak visszahangozni rájuk a főúri kastélyok és a nemesi kúriák, a falusi kunyhók és a pesti utcák? beletörődnek-e majd kiváltságaik megnyirbálásába a kiváltságosok s beérik-e a nyert jogokkal a jogokból eddig kirekesztettek, avagy nem fogják-e az előbbiek sokallani, az utóbbiak kevesellni a végbement változásokat? egyszóval: amint Bécs meghódolt — legalábbis egyelőre — Pozsony előtt, azonképpen hódolni fognak-e itthon is mind a felül, mind az alul lévők a forradalmi átalakulás útjára lépett országgyűlésnek és az átalakulás lebonyolítása előtt álló miniszteriális kormánynak s nem fenyeget-e az a veszély, hogy a nemesség, amelyet az országgyűlés által tett engedmények természetsszerűleg érzékenyen érintenek, és a nép, amelyet ezek az engedmények — meg lehet — mégsem elégítenek ki, előbb-utóbb minden békítő törekvés ellenére is meghasonlik egymással? E problémák

elseje s egyelőre legfőbbike pedig az: hogyan fog viselkedni Pest? Mert Pesten immár nyomós tényyé lett — amittől Széchenyi kezdettől fogva olyannyira tartott, aminek azonban kezdetben még az elkerülhetését remélte — a népforradalom.

A március 15-i pesti forradalom első hírének nyilván még Bécsben hallotta Széchenyi. De Pozsonyba visszaérkeztek sem igen tudhat róla többet, mint azt, hogy kivívta a sajtószabadságot s valamiféle „közbátorságra ügyelő” választmányt hozott létre, amely a fővárosban — úgy látszik — korlátlan ura a helyzetnek. A forradalom végbemenetelének körülményeiről egyszóval nemigen lehet még tájékozva, s a tizenkét pont tartalmát sem valószínű, hogy ismerné már ekkor; legfeljebb annyi értesüléssel bírhat róla, hogy a pesti forradalmárok ebben adtak hangot követeléseiknek s megszövegezője Irinyi József. Irinyi? De hiszen elsőnek épp az ő neve szaladt a tollára, amikor — egy éve sincs — belekezdett az *Histoire des Girondins* olvasásába! (Mert az elmúlt nyáron Petőfi módjára Széchenyi is elmondhatta volna: „... Mindennapi kenyerem a francia forradalmak története...”) Hogyan is írta akkor?: „Még a francia forradalmárok legnemtelenebbje is több lovagiassággal, tisztességtudással és kegyelettel bír, mint pl. Irinyi...” Mert Lamartine könyvében Széchenyi — Petőfitől eltérően — persze korántsem a világ „új evangyeliomá”-t látta, „mellyben az emberiség második megváltója, a szabadság hirdeti igéit”, hanem elrettentő képét annak, „hová vezet végül a phanatizmus”, vagyis az a politikai attitűd, amelyet mindig legkárosabbnak ítélt. „Ha az ideák egyszer összezavarodnak — foglalta össze az időtájt a maga módján Lamartine művének tanulságait —, akkor a paroxizmus a végkifejletig kell hogy menjen. Akár valamely tengeri csata, ha már megkezdődött.” Most pedig, íme, e vészes tengeri csata nálunk is megkezdődött: ha vala-

miért, hát éppen ezért érzi úgy ezen a zaklatott éjszakán, hogy „a bárka süllyed” . . .

Másnap reggel azonban váratlanul beállít Széchenyihez meghitt munkatársa, a Tisza-szabályozás munkálataiban évek óta jobbkeze, Kovács Lajos, aki a forradalom napjait Pesten élte át; s őtőle végre részletes és hiteles tájékoztatást kap a fővárosban történekről. Megtudhatja tőle, hogy Pesten csakugyan népforradalom robbant ki, vérontásra azonban nem került sor; kiveheti szavaiból, hogy a tizenkét pontba foglalt követelések fölöttébb radikálisak ugyan, de a tizenkét pont és az országgyűlés által máris elfogadott határozatok közötti távolság ennek ellenére sem áthidalhatatlan; s megértheti előadásából, hogy a márciusi fiatalok részt kérnek ugyan az ország irányításából, de nem törekednek az országgyűlés háttérbeszorítására s egyelőre jóindulatú várakozással viseltetnek a megalakítandó Batthyány-kormány iránt. Kovács Lai tehát híreivel egyszerre „vidámságot hoz a házba”, s Széchenyi megint „új erőre keltnek” érzi magát. Ami pedig Kovács Lajos egyetlen — a pesti forradalmárok követelésével teljesen egybehangzó — intését illeti, amikor ez a forradalmárnak végképp nem mondható ember sürgeti nyomatókosan:

— Istenért, le Pestre a Dietával, — Széchenyi habozás nélkül magáévá teszi álláspontját. Persze éppen nem azért, mintha ő is egy véleményen volna a márciusi fiatalokkal abban, hogy az országgyűlést a pesti nép felügyelete és nyomása alá kell helyezni. Hanem azért, hogy e túlságosnak egyáltalán nem minősíthető kívánság teljesítésével is kisebbitessék az országgyűlés és a pesti *sans-culotte*-ok közötti szakítás kockázata.

Széchenyi és Kovács tehát tüstént fel is keresi Batthyányt, majd Kossuthot ezzel a javaslattal. De kettejük közül csupán Batthyány hajlik rá, Kossuth viszont ellene van, — s ez

csak első pillantásra lehet meglepő: nem arról van szó ugyanis, amire Széchenyi ironikus megjegyzése utal, hogy tudniillik amiképpen Kossuthék „a bécsi légkörben döntenek arról, minek kell Pozsonyban, azonképpen természetesen (!?) Pozsonyban döntenek arról, minek kell Pest számára jónak lennie”, s még kevésbé van szó arról, mintha Kossuth inkább tartana a pesti forradalmároktól Széchenyinél, ellenkezőleg: nyilvánvalóan arról van szó, hogy Kossuth kevésbé tart Pesttől, de sokkal inkább tart a nemességtől, mint Széchenyi, hogy tehát attól fél: ha az országgyűlés Pestre tenné át székhelyét, akkor a pesti nép közvetlen nyomása alá kerülve, valószínűleg olyan messzire menne el határozataiban, amilyen messzire a megyei nemesség tízezrei már nem volnának hajlandóak követni, vagyis ez a lépés csökkentené ugyan azt a különben esetleg elképzelhető veszélyt, hogy a pesti forradalmárok szakítanak majd az országgyűléssel, növelné viszont azt az ebben az esetben bizonyosra vehető veszélyt, hogy a nemesség széles rétegei szakítanak majd magával a forradalom ügyével.

A vitában pedig Kossuth álláspontja kerekedik felül, s ennek megfelelően utasítja el Kossuth másnap az alsótábla kerületi ülésén is az országgyűlés Pestre költöztetését szorgalmazó indítványt, amelyet az aznap Pozsonyba érkező Vasvári Pál és társai, a pesti közbátorsági választmány hivatalos küldöttei terjesztenek ott elő.

Ezen az ülésen egyébként történetesen Széchenyi elnököl, mert a 19-vel kezdődő héten éppen őrá, Moson és az ellenzéki Bíró Imrére, Arad megye első követére jut a kerületi elnökség hétről hétre változó sora. Ott ül tehát az elnöki székben, figyeli a küldöttek „komoran parancsoló” fellépését, — s aggodalmai lassankint eloszlanak. Hiszen ezek a fiatal emberek — most saját szemével is látnia kell — mindenre elszánt forradalmárok, de nem a minden áron való felfor-

gatás megszállottjai — amiknek gondolta őket —, hanem megfontolt és mértéktartó politikusok, s ez az őt Saint-Justre emlékeztető Vasvári például, aki plebejus létére azt vallja: „Nem... akarjuk kiirtani a magyar nemességet, hanem a többit is azzá akarjuk tenni,” — egyenesen „*charmant garçon*”. S kicsit talán még irigyli is ezeket a határozott fiatalokat, akik nem hányattatják magukat kételyek és remények hullámain, hanem teszik, amit a történelem megítélésük szerint tenniük parancsol, nem mintha kevésbé aggódnának népük sorsáért, mint ő, hanem mert meg vannak „arról győződve, miszerint a világszellem folytonos előhaladásban terjed”, az emberiség törvényszerű előmenetelét tehát végérvényesen az esetleges, de mindenképpen csak átmeneti vereségek sem tartóztathatják fel.

Az országgyűlés elutasító válaszát Vasváriék, akik az erőviszonyokat helyesen értelmezve, maguk sem kívánják kenyértörésre vinni a dolgot a rendekkel, higgadtan tudomásul veszik, s Széchenyi most már végképp megnyugszik: a pesti forradalom — úgy látszik — csak „napernyős revolutio”; ráadásul Pozsonyban is, „hála az egeknek, rend, csend és nyugalom uralkodik”; a forradalom útjára lépett nemességtől tehát szemmel láthatóan csakugyan nem vitatja el a hegemóniát senki. A következő napokban Pestről érkező újabb értesülések pedig még csak megerősítik ebben a helyzetmegítélésében, hiszen egyelőre Tasner is s a fővárosba időközben ismét visszatért Kovács Lajos is arról ad hírt, hogy „Pesten minden csendesen van”, sőt eltávozása utáni első levelében Kovács valósággal dicshimnuszokat zeng a pesti állapotokról.

És a megnyugtató pesti híreket hamarosan vidékről is hasonlóképpen követik: Sopron megyéből és Vasból egyaránt azt tudatják Széchenyivel, hogy a jobbágyviszonyok eltörlésének hallatára „az adózó sír örömeiben” s, bár a legtöbb helyen, a jobbágyfelszabadításról rendelkező törvénycikkék szente-

sítését be sem várva, azonnal felmentették úrbéri szolgáltatásai alól, továbbra is „dolgozni akar” eddigi földesurai számára, a nemesség pedig veszteségei ellenére is „mindenütt nagy lelkesedést és generositást fejt ki”.

Az országszerte megfigyelhető békés viszonyokat az első napokban csak a pozsonyi zsidóüldözések zavarják meg, de ezek is csupán átmenetileg; 20-án és 21-én kétes elemek – nyilván a céhekből kirekesztett zsidó iparosokban kellemtelen versenytársakat látó céhpolgárok által elhintett antiszemita jelszavak hatására – megrohanják a zsidó-negyed házait s pusztítanak és rabolnak bennük, az ekkor már több mint ezerhétszáz főre menő helybeli nemzetőrség azonban rövidesen rendet teremt. (A pogrom ellen egyébként maga Széchenyi is szót emel, azonnyomban átlátva, hogy az a valóságban nem vallási ellentétek szüleménye, hanem „a tulajdon elleni háború”, s az alsótábla 21-i kerületi ülésén határozottan kinyilvánítja, hogy „midőn Magyarország vagyonosai vagyonuk tetemes részét a szegényebb népnek adják, a tulajdont sértők ellen legszigorúbb fellépést kíván, mert a kímélet által csak a jobbak, a becsületesek szenvednének”.)

A pozsonyi zavargások tehát végeredményben csak futó nyugtalanságot keltenek, a következő néhány nap folyamán Pestről érkező újabb híradások viszont, ha a korábbi túlságos aggodalmakat nem támasztják is fel ismét teljességgel, azt a helyükre lépett ellenkező irányú – de nem kevésbé túlzó – hiedelmet, hogy a pesti forradalom csupán afféle „napernyős revolutio”, már alaposan megingatják Széchenyiben. Mert a Kovács Lajos által sűrű egymásutánban küldözött új meg új helyzetrajzokból továbbra is az derül ki ugyan, hogy „Pesten soha nagyobb rend, szigorúbb csend nem uralkodott”, de az is hamarosan és félreérthetetlenül kiviláglik belőlük, hogy ez a csendesség korántsem a márciusi fiatalok tétlenségének

a jele, hogy a pesti forradalmárok, ha lemondtak is az országgyűlés áttelepítéséről, egyáltalán nem mondtak le a lényegét érintő céljaikról s legkevésbé sem szándékoznak ölbeteit kézzel várni be az országgyűlés intézkedéseit.

„A fegyverzés folytatattatik, az őrsereg gyakoroltatik a fegyverforgatásban, a vidéki városok organizációja decretáltatik,” sőt számos vidéki városban már meg is alakultak a pestihez hasonló forradalmi választmányok, tudatja Kovács már 20-án este. Másfelől meg, „míg ez történik a forradalom körében, a Cassinóban a reactionalis szellem kezd emelkedni, a sértett, tönkre vert aristocratia veszteségeiért nyíltan kezd lármázni s a diaetát, annak jogszerűségét támadja meg s egész gyűlöletével fordul a ministerium felé”. „A jövő ministeriumra tehát mi vár?” Egyetlen kedvező körülményre számíthat: hogy „parasztlázadás nem igen lehet”. Egyébként azonban „szembe áll vele egy forradalom, mellyet ki nem elégitett”, s „szembe áll vele a megbuktatott aristocratia egész dühével, melly természetesen szövetkezik a kisebb nemességgel, mellyet a diaeta minden adóval megterhelt, szövetkezik magával a forradalommal — bosszúból”. „Hát ha még felülről recolligálja magát a hatalom s a benső tüzet szítja s a belforradalom gyümölcseit ő szedi aztán le?” „... Ha a dolgok így fejlődnek, megtagadom minden fel-fogási tehetségemet, ha nyakvesztés vagy guillotine elmarad.”

Biztonságérzetét azonban Széchenyi most már az ilyen és hasonló híradások hatására sem veszti el. Amit jól mutat, hogy mikor március 24-én kézhez veszi Petőfinek a mágnásokhoz intézett versét, amely nem is olyan régen még jó néhány álmatlan éjszakát okozott volna néki, nyugodt lélekkel zsebre vágja a kéziratot s — szinte előre élvezve a hatást, amelyet kelteni fog véle — a legjobb helyen, a főrendi tábla délutáni ülésén húzza elő ismét, hogy miközben a hideg végig-

fut nagyúri társainak hátgerincén, felszólalását nem minden kajánság nélkül Petőfi soraival vezesse be:

Dicsőséges nagyurak, hát
Hogy vagytok?
Viszket-e úgy egy kicsit a
Nyakatok?
Új divatú nyakravaló
Készül most
Számotokra . . . nem cifra, de
Jó szoros . . .

Mert Széchenyi a pesti forradalmat most már nem veszi semmibe úgy, mint közvetlenül március 19 után, de olyan fenyegető rémnek sem látja többé, amilyenek közvetlenül március 19 előtt; a Petőfi által kilátásba helyezett parasztfelkelést pedig ez idő tájt éppen nem tekinti valóságos veszélynek. Éjszakáit most is aggasztó képek egész serege népesíti be, aggodalmainak legfőbb tárgyát azonban ekkor már ismét az első riadalmából feltehetően ocsúdni kezdő udvarnak, itthon pedig a maradiság egyelőre meghátrálásra kényszerült, de kétségkívül csak kibúvókat kereső bajnokainak további eljárása képezi, s ha Kovács Lajos figyelmeztetései között egyáltalán talál megszívlelésre méltót, akkor éppen „a sérített, tönkre vert aristocratia” magatartására vonatkozó az. Ezért vallja tehát, hogy az adott helyzetben mindenekelőtt „ostort kell ügyes kocsisként bontani, . . . egyet egyet jót húzni, *kivált a hátulsókra*”, s ezért igyekszik Kossuth módjára maga is éppen a szemükben legnyomósabb érvel, a pesti radikálisok által kirobbantandó parasztforradalom rémképének felidézésével bírni újabb meg újabb előrelépésekre a makacskodó konzervatív rendeket és főrendeket, egyúttal arra is számítva, hogy a polgári átalakulás biztosítékainak gyors és maradéktalan kodifikálása által egyfelől valóban

végképp elhárítható lesz a néptömegek elégedetlenségének — pillanatnyilag ugyan ténylegesen nem fenyegető, de különben előbb-utóbb nyilvánvalóan mégis várható — kirobbanása, másfelől pedig ezáltal az udvart is sikerülni fog némi-képpen *fait accompli* elé állítani.

A konzervatív politikuskok ellenállásának megtörése

Amikor Széchenyi a legfőbb teendőt most a pecsovicsok esetleges ellenállási kísérleteinek leküzdésében jelöli meg, éles szemről és a maradiság híveinek — kivált önnön főúri társainak — jó ismeretéről tesz tanúságot. Mert az udvarhí elemek az első napokban csak maguk között vallják meg a történetek miatti elkeseredettségüket és felháborodásukat, a közvéleményt viszont ömlengő hűségnyilatkozatokkal és ezer más módon egyenesen arról igyekeznek meggyőzni, hogy náluk lelkesebb támogatói nincsenek is az átalakulás ügyének, sőt még olyanok is akadnak közöttük, akik a nemzetőrségbe sem átallanak beállni, mint például Havas József volt helytartótanácsos és cenzor — s az ellenforradalom leendő császári biztosa.

Az efféle szemfényvesztés azonban Széchenyit egyetlen pillanatra sem téveszti meg; ő, maga is terjedelmes, együttvéve mintegy 30 ezer holdra rúgó uradalmak tulajdonosa lévén, akire „az úrbéri viszonyok megszüntetése” — mint Tasner erősen hangsúlyozza ekkor — szintén „nagy kárt hoz (kivált ha a kárpótlás nem üt ki kedvezőleg)” s aki már március 22-én szükségesnek tartja arra kérni jószágkormányzóját, Lunkányi Jánost, „számítsa ki: mit veszünk, ha minden úrbéri javadalmink, dézma, kilenced, robot, minden kárpótlás nélkül megszűnik”, mert jól sejti, hogy a földesurak kármentesítésére egyhamar nem fog sor kerülni, kezdettől fogva tisztában van azzal, hogy az átalakulásnak — s kivált

a jobbágyfelszabadításnak — milyen mélységes ellenérzést kell kiváltania a nagyobb birtokosokból, ha leplezni igyekeznek is. „Most a főtábla nagy része felakasztaná magát desperatióbúll!” írja Lunkányinak. Ellenezni persze nem merték a jobbágyi viszonyok eltörléséről szóló törvényjavaslatokat, annál inkább várják viszont, hogy „a felség ne sanctionálja ostobaságukat!” „Igazi komedia!”

És már ugyanaznap tapasztalhatja, hogy az első ijedelmükből apránként felocsúdó pecsovicsok hovatovább nyílt ellenállási kísérletekre is kezdik elszánni magukat. Az alsótábla 22-i kerületi ülésén ugyanis a nemzetőri törvényjavaslat vitája során felszólal a konzervatív követi csoport egyik vezérszónoka, a Csongrád megyei Babarczy Antal, s azt követeli, hogy az indítványozottnál jóval magasabb vagyoni cenzus-hoz kössék a nemzetőrségbe való felvételt, mert — úgy mond — „ki felelhet róla, nem jönnek-e hozzánk p. o. communisticus tanokat hirdető emissariusok, s ha ez történik, nem volna-e veszedelmes olyanok kezébe adni fegyvert, kik nagyon is csekély vagyoni qualificatiójuknál fogva azon eszmék elfogadására hajlandók”. A kirobbanó vitába pedig a néptömegek felfegyverzésének eshetőségére azelőtt még gondolni is csak rettegve tudó Széchenyi sem késik belevetni magát, csakhogy most az elnöki székéből az ellenzéki felszólalók érveire csatlakozva s ezzel tevékenyen hozzájárulva Babarczy követelésének elutasításához.

Ugyanígy az ellenzék oldalán száll síkra azután Széchenyi másnap, az ősiség eltörlésére vonatkozó törvényjavaslat vitájában is (jóllehet korábbi elképzelésének megvalósításáról, a hitbizományi rendszer egyidejű kiszélesítéséről immár szó sem lehet), további két nap múlva meg éppenséggel egyik legnyomatékosabb tényezője lesz a jobbágyfelszabadítás ellen konzervatív oldalról egyszerre meginduló támadás visszaverésének.

Mert az események csakugyan Széchenyi előrelátását igazolják: a nagyobb birtokosok valóban épp a jobbágyszabadítás kimondásába képesek legkevésbé beletörődni, s minél kétségtelenebbé lesz, hogy a kármentesítés még jóideig várni fog magára, annál többen akadnak közöttük, akik keresve keresik a módokat a jobbágyszabadítás alkalmazási körének lehető korlátozására.

Tarnóczy Kázmér, Nyitra megye konzervatív követe tehát, akit az alsótábla azzal bíz meg, hogy külön törvényjavaslatban adja bővebb értelmezését a 18-án már mindkét tábla által elfogadott jobbágyszabadító törvénycikk, az 1848 : IX. törvénycikk néhány túlon túl sommás rendelkezésének, e feladatát fölöttébb önkényesen magyarózva, „többek meghagyásából” olyan szerkezetet készít, amely egyfelől a csak a legszorosabb értelemben vett úrbéres szolgáltatások eltörlésére korlátozódó jobbágyszabadító törvény esetleges további kiszélesítésének hivatott már eleve is útját vágni, másfelől pedig magát az *úrbéri* viszonyok felszámolását is minél szűkebb térre van hivatva szorítani, amennyiben egyrészt nagy nyomatékkal hangsúlyozza, hogy a szoros értelemben úrbériknek nem számító feudális szolgáltatásoktól a parasztok a jövőben sem szabadulhatnak, másrészt meg a szerzője által is megszüntetendőknek elismert feudális viszonyok felszámolására olyan eljárási módokat irányoz elő, amelyek szemmel láthatóan mind a parasztság megrövidítését szolgálják.

Amikor azonban ez a javaslat — Tarnóczy által előzetesen már számos példányban ki is nyomtatván — március 25-én a kerületi ülés elé érkezik, ott a liberális követek körében „nagy ingerültséget” kelt. Nem mintha a kubinszkyak éppenséggel további könnyítéseket kívánnának tenni a parasztságnak. Hanem azért, mert ők, jóllehet egyfelől maguk sem volnának kaphatóak *további* jogfeladásra, másfelől azt sem lát-

ják tanácsosnak, hogy az országgyűlés bármit is megpróbáljon visszavenni a parasztok számára egyszer már kilátásba helyezett engedményekből. Sőt azt is világosan látják, hogy még elfogadni sem kell, elegendő pusztán vitára bocsátani Tarnóczy javaslatát, s — mint Kossuth jelzi ekkor — „nincs több erő, melly az ország lángborulását megakadályozza”. A liberális követek tehát Kossuthal az élükön ellentmondást nem tűrően keresztülviszik, hogy a kerületi ülés Tarnóczy tervezetének már a megtárgyalását is eleve utasítsa el. Széchenyi pedig az elutasító végzés kimondása után felemelkedik az elnöki székből s — bármennyire bántja is, hogy történetesen régi jóbarátainak egyikével szemben kell így eljárnia — tulajdon kezével tépi szét a szóban forgó országgyűlési röpvét, hogy nyoma se maradjon a diéta irományai között. És ezzel a jelképes cselekedettel éppen Széchenyi tesz pontot a Konzervatív Párt első — s egyben utolsó — olyan komolyabb kísérletének a végére, amely nyílt sisakkal a polgári átalakulás kodifikálásának hátráltatására tört.

A Baththyány-kormány megalakulása és Széchenyi minisztersége

Az újabb siker azonban megint csak nem szül maradéktalan megnyugvást: Széchenyi, ha aggodalomra sem Pesten, sem Pozsonyban nem talál többé okot, keres magának illet Bécscben. S egy pillanatra már most megmutatkozik problémátalásának egyik teljes határozottsággal és végérvényesen majd csupán a következő hónapokban kidomborodó jellegzetessége: ő egyfelől csakugyan alapos okkal vélelmezi, hogy az átalakulás ügyét mindenekfölött Bécsből fenyegetheti veszedelem s annál inkább, minél inkább eloszlik a március 17-i „igenmondás nagy argumentuma, a félelem”, másfelől viszont — s elsősorban éppen a március 17-i igenmondás által megtévesztve — abban a hiedelemben él, hogy ez a veszedem-

lem csak *feltételes* s lehetségesből valóságossá csak általunk és éppen általunk tehető, ha ugyanis elég vigyázatlanok leszünk türelmetlenségünkben és mértéktelenségünkben „enynyi vak szerencse után . . . ismét tú hegyre állítani a dolgot”. Ennek megfelelően öt ezekben a napokban sem az udvar – valójában *feltétlen* – ellenforradalmi szándékainak olyan félreérthetetlen megnyilvánulásai töltik el aggodalommal, amilyen például Jellačić bárónak horvát bánná való önkényes kinevezése, hanem mindenekfölött azok a lépések, amelyeket Batthyány tesz kormányának megalakítása végett, kivált Batthyáynak az az elhatározása, hogy Kossuthot is meghívja kormányába. Mert Széchenyinek határozott meggyőződése, hogy ezekután „Bécsben nem fogják jóváhagyni a Batthyány-minisztériumot. Hogy lehet azt hinni, hogy az uralkodóház engedélyezni fogja Kossuth pénzügyminiszterségét?” Inkább vállalni fogja azt a kockázatot, hogy „elveszíti Magyarországot”! Ha pedig Bécs most nem enged ismét, akkor a kezdeti sikerek ellenére is „*finis Hungariae*”, már csak azért is, mivel akkor mégsem sikerül megmenekülnünk az eddig szerencsésen elkerült belső polgárháborútól. Hiszen ebben az esetben a pesti forradalom nyilván nem fog megmaradni jelenlegi nyugvópontján, hanem mégis véres forradalomba fog átmenni, s „a jövődő április nem fog elmúlni anélkül, hogy Pesten guillotine-t ne állítsanak fel”. Mindekelőtt el fog hát pusztulni a magyar nemesség: „akinek van valamije, az nem fog természetes halált halni”. Bécsnek pedig ezután már könnyű dolga lesz: előbb „sorsára fogja hagyni Magyarországot s végül meg fogja hódítani, okkupálni fogja” ezt a magameghasonlásának eredményeképpen immár tehetetlenné leendett országot. És ezzel megnyílik majd az egész „magyarság sírja”! „Eddig fognak a dolgok leperegni!”

Megjegyzendő azonban, hogy bármennyire veszélyes következményekkel fenyegető tervnek tartja is Széchenyi Kos-

suthnak pénzügyminiszterré történő jelölését, tenni semmit sem tesz ellene. Hogy miért, nem tudjuk. De gyaníthatjuk, hogy ugyanazért, amiért Batthyány is olyannyira ragaszkodik Kossuthnak a kormányban való részvételéhez: azért, mert sejti, hogy Kossuthnak a kormányból való kimaradása szintén messzemenő következményekkel járna, olyasfélékkel, aminőket Kovács Lajos jövendő: „... Mi lesz Kossuthból, ha nem lép a ministeriumba? Vagy elfelejtik az emberek fél év múlva; vagy — akarva, nem akarva — neki a pesti mozgalom élére kell állni s leend pesti — dictator. Más választás nincs”, s ezért a kormányalakítás „Kossuth nélkül lehetetlen most”, hiszen az új kormány, ha a továbbiakban olyan baloldali ellenzékkel kellene megküzdenie, amelynek a súlyát még Kossuth közreműködése is növeli, nem sokáig tarthatná magát.

De akár efféle, akár másmilyen megfontolások vezetik is Széchenyit, a lényeg az, hogy egyetlen szóval sem tiltakozik Kossuth minisztersége ellen, amikor pedig Batthyány 23-án felkéri, hogy Kossuth oldalán ő is lépjen be a kormányba s vállalja magára a közmunka- és közlekedésügyi tárcát, habozás nélkül azt feleli:

— Ha szükségetek van rám: igen!, — bár közben az jár a fejében: „Most írtam alá halálos ítéletemet! Bizonyosan kés alá kerülök!” „Kossuthal egyszerre fogok felkötteni.” Hogy azután szokása szerint igazi akasztófahumorról leplezze gondjait önmaga előtt is: „Ha egyébiránt rosszra fordul a dolog és annyira jutunk, hogy felakasztanak bennünket, akkor csak egyetlen egy kegyelmet fognék magamnak kikérni, hogy Kossuth és én egymásnak háttal fordítva legyünk felakasztva!”

Mert a hajótörés gondolatával küszködő Széchenyi számára mi sem volna kényelmesebb, mint — követve Kovács Lajos újra és újra megismételt tanácsát — elutasítania

Batthyány ajánlatát. De őrá ezek a tanácsok is hatás nélkül peregnek le. „Mikép fog a jelen állapot kifejlődni, azt senki nem tudhatja, — írja Lunkányinak (akihez — volt nevelőjéhez — éppoly őszintén szokott beszélni, mint Tasnerhoz). — Én helyemet betölteni, kötelességemet teljesíteni fogom, míg belé szakadok. Kiki tegyen így . . . a többit a gondviselésre kell bízni.” S fivéreitől is azt kérdi: „. . . Elhagyjam-e hajónkat a veszedelemben? Ki tudja, nem jut-e alkalom talán valamit megmenteni, ha csak a hajótörés pillanatában is?”

Ámbár abban, hogy módja is lesz kötelességteljesítésre, Széchenyi egyelőre nemigen tud bízni. Sőt — tapasztalván, hogy a kormánynévsor elfogadtatása végett a névsor összeállítás után sebtében Bécsbe utazott Batthyánytól és (az általa igazságügyminiszterre kiszemelt) Deáktól két napig semmi megnyugtató hír nem érkezik — még 25-én is egyenesen úgy vélekedik: „Hajóban ülünk egész háznépünkkel, és veszendőben vagyunk! *A la bonheur!* Tán kiségit a Magyarok Istene, . . . és egyszerre csak biztos kikötőben leljük magunkat. Ez azonban nem valószínű.” S így azután, növekvő nyugtalansággal gondolva két Pesten tartózkodó fiának sorsára, „későn estve” sürgős levelet intéz Tasnerhoz: mivel még nem tudni, hogy Bécsben „ki fog győzni — Batthyány vagy a bürokratia”, „Budapesten összekoccanástúl tartok . . . és Önt arra kérem, vigyázzon fiaimra”. „Ha gondolja, hogy szükség, küldje [őket nevelőjükkal,] Podhorskyval gőzhajón tüstént ide.”

„Hosszú halálos álom után . . . gyönyörű reggel . . .”

Másnapra azonban mintha az egész Széchenyi szeme előtt kitérné a világ újjászületné! Reggel először is az ismét Pozsonyba ruccanó Kovács Lajos toppan be hozzá s, akárha

nem is ő üldözte volna az elmúlt napokban aggodalmas hangú leveleivel, tudatja véle, hogy „Pesten minden nyugodt”. És Széchenyi ugyanezt olvassa ki most „nagy élvezettel” a márciusi fiatalok lapjának, a *Marczius Tizenötödikének* legfrissebb számaiból, amelyeket előző este vett kézhez. Mert, igaz, a *Marczius* helyteleníti, hogy a kormányalakítás kapcsán „szó van még Széchenyi Istvánról is”, vagyis hogy „coalitio ministeriumunk lesz”, egyébként azonban azt sürgeti, „legyen az ország bizalmát bíró ministerium a legmerészebb dictator”, s kinyilvánítja, hogy a kormány „hatalmas és erőteljes szavát az országban mindenki követni fogja”. Amit pedig a lap az osztrák – magyar viszony jövőjéről ír, az – rövidesen magunk is közvetlen bizonyosságot szerezhettünk majd róla – egyáltalán nincs ellentétben Széchenyi jelenlegi elgondolásaival: „Az ország Austriától egészen és a szó teljes értelmében független kormányt kívánt. Összeköttetésünk ezután egy betűvel sem terjedhet többre annál, mint hogy a magyar király ötödik Ferdinand.”

És délután – ahonnan legkevésbé várta – Bécsből is jó hírek érkeznek Széchenyihez: a Batthyányékkal együtt Bécsben tartózkodó nádor közli „telegraph által, hogy . . . a ministerium szerencsésen meg fog alakítatni, min éppen most munkálnak, s hogy holnap – reméli – vissza érkezend kielégítő resultatumokkal etc.” „Én még mindig álmodok!!!” gondolja Széchenyi. „Batthyány Lajos és Kossuth legiszonyatosb kocka játékot jádzanak, . . . de eddig elé jól dülnek kockáik!” „Minden lap, amelyre Batthyány és Kossuth tesz, nyer!!!” Úgy látszik tehát, mégiscsak „nagy az Isten!” Majd egyszerre eszébe jut, hogy eszerint ő is csakugyan miniszter lesz. Persze „az emberek azt fogják mondani, finoman játszottam ki kártyáimat, à la Talleyrand! . . . Mivel most miniszter vagyok . . . és ha Apponyi győzött volna, akkor is ugyanaz maradtam volna.” De azután – teljes joggal – el-

utasítja magától az efféle gondolatokat: „Én . . . egyáltalán nem játszottam. Bennem ‚ügyszeretet‘ volt a *vis motrix* — ez vezetett . . . azért estem és esem lábaimra és nem seggemre!”

A kedvező hírek sorát azonban a nádor sürgönye sem rekeszti be; a nagy újságokhoz olyan kisebbek is társulnak, amelyek szintén csak megnyugtatóan hathatnak Széchenyire. Legkedvesebb kezdeménye, a Lánchíd — hat esztendővel az alapkövetétel után — éppen ekkor lép be épülésének befejező szakaszába: Pesten történetesen ugyanezekben a napokban kezdik meg a híd tartóláncainak felszerelését. És ugyancsak éppen most megcsillan Széchenyi szeme előtt az a remény is, hogy talán úrrá lehet anyagi nehézségein, amelyek már az előző évben kirobbant gazdasági válság kezdete s még inkább a jobbágyfelszabadítás kimondása óta erősen aggasztották: miután értékpapírjainak leingatagabbjain, az összesen 23 ezer forint névértékben birtokában volt 5%-os státuskötelezvényeken, az ún. *Métallique*-okon, amelyek árfolyama már február közepén névértékük alá zuhant, még február elején sikerült — veszteséggel ugyan, mégis névértékükön felül — túládnia, most úgy adódik, hogy szerencsésen megkezdheti hasznot nemigen, inkább csak terheket hozó méncsének kiárusítását s — ami a legfőbb, mert legjelentősebb jövedelmi forrását érinti — alkalma nyílik idejekorán és meglehetősen jó áron lekötnie az uradalmaiban lenyírásra még csak ezután kerülő gyapjút és — éppen 25-én — már kézhez is kapja a gyapjú vételárának első részletét. Anyagi helyzetének jövőbeni alakulását illetően persze továbbra sincsenek vérmes reményei; „most legnagyobb takarékoság szükséges — írja Lunkányinak — meg az, hogy tán az egész folyó esztendőben *éppenséggel semmiféle investitiók és amelioratiók ne eszközöltessenek . . .* csak hogy fenállhassunk”; egyéb-iránt pedig „most valamiféle bérleti rendszerre kell gondol-

nunk” s apránkint „mindent árendába adnunk”; mégis úgy látja, hogy alkalmazottai közül egyelőre senkit sem lesz kénytelen szélnek eresztene s, ha annak a tervének, hogy vagyont örökösei érdekében évenként vagy 30 ezer forinttal gyarapítsa, ezidén nem tehet is eleget, úgy tízezer forintnyi megtakarításra ebben az évben is számíthat.

Ezek a körülmények is hozzájárulnak hát ahhoz, hogy 28-án elégedetten jelentheti Tasnernak: „Én 20 év óta nem aluttam olly sokat és olly jól”, mint ezekben a napokban. S előrebocsáthatjuk: soha többé nem lesznek oly nyugodt és boldog napjai, mint éppen ekkor. Mert most azt tapasztaljuk, hogy a fiai ügyében 25-én Tasnerral közöltek már másnap visszavonja: immár — úgy látszik — „nem szükség fiaimat ide fárasztani”, 27-én pedig valamennyi jóemberének siet megírni: „Egészen erősen hiszem most, hogy van jövőnk”, „fajtánknak, országunknak van jövője...” Sőt most egyszerre annak is szükségét érzi, hogy a nemzet egészéhez forduljon s — életének utolsó idehaza megjelenő hírlapi cikkében — a nyilvánosság előtt is feltárja lelkesedését — és intéseit. (Igen, intéseit is, mert „nagyon örül”, hogy „sokat nyertünk” a „kocka politiká”-n, de azt szeretné, „bár ne kockáznánk tovább is”.)

„Mi lesz belőlünk magyarokból?” veti fel a kérdést már a cikk címében, s „derült lélekkel” válaszol is rá: „Mi lenne belőlünk egyéb . . . mint dicső nemzet, melly hamvaiból kiemelkedve, mikor egész Európa bomladozik, az emberiség díszére úgy fog állni most a rend, béke és szabadság fölött őrt, valamint hajdanta a kereszténységnek volt véd fala. Hoszszú halálos álmom után íme új, eddig alig vagy sejtelemként csak később időkben reménylett, gyönyörű reggel tűnt fel olly sokáig eltaposott hazánk fölött.”

Majd egyenkint is sorra veszi a forradalom legjelentősebb vívmányait: „. . . Ennekutána nem fog Magyarország Auszt-

riának többé félreismert, eléggé soha nem méltatott gyarmata lenni, de mint önálló ország, mely saját tengelye körül forog — s így álltunk szövetségbe —, úgy leszen integrans része a közbirodalomnak.” Ami meg belső viszonyainkat illeti: „Meg van alapítva a magyar felelős kormány; a honnak milliói bevéve az alkotvány sáncaiba s olly kedvezésekben részesítve, mik lehetetlen, hogy az égi hatalmak rokonszenvét a magyar fajnak meg ne nyerjék; mert emberségesen meg van érdemelve, és e mellett évenkénti országgyűlés Buda-Pesten, lehető legtágabb alapra állítva, — sajtószabadság és ekkép szabad vitatkozás, ezen egyedüli biztos antidotuma minden subversiv hajlamnak.”

Mindez pedig annak köszönhető — ismeri el újból s immár a legszélesebb nyilvánosság előtt Kossuth és az ellenzék érdemeit —, hogy nálam „bátrabbak, merészebbek, kikkel magasb láthatatlan hatalmak látszatnak szorosb szövetségben lenni, rövid napok alatt olly alapra fekteték hazánk jövődjét, melyet — tisztelet, becsület, de igazság is — velem együtt mi hangyamunkások tán soha vagy csak generatiók után lettünk volna képesek megalakítani s mely alapon bizonyosan felvirul, s pedig hamarább, mint magunk is gondolnók, fajtánk, ha nem vagyunk saját magunk ellen hűtlenek és ha nem döfjük saját magunk a megsemmisítő gyilkot keblünkbe!”

S ezzel már el is érkezett legfőbb figyelmeztetéséhez: „Azelőtt ollyasokkal, kik nem bírták felfogni vágyainkat, volt dolgunk; most egyedül saját viszázkodásunk okozhat bajt.” Ha tehát élvezni akarjuk nyereségeinket, akkor kerüljük az újabb meghasonlásokat, akár Ausztriával, akár saját sorainkon belül. Mindenekelőtt „mutassuk meg, . . . hogy míg egész Európa bomladozik s nem egy trón vala dülőfélben, mi nemcsak nem vagyunk rendbontók vagy épen a fejedelem hűtlenei, de mi alkotjuk a trón legbiztosb támaszát

(midőn az igazi szabadságnak is mi szolgálunk alapul)”. Magunk között pedig, „Istenért, tartsunk rendet, azaz: tanuljunk engedelmelkedni, magunkat alávetni, mert más-kép, mikor már minden meg volna nyerve, legotrombábbul a part szélén szenvedendünk hajótörést”.

S tagadhatatlan persze, hogy „sok érdek meg van sértve”. Egyfelől „számtalan egyed hely és kenyér nélkül teng”, másfelől „számtalant . . . fájdalmasan érint az áldozatok tömege, mellyeket az országnak aránysúlyba tétele végett a haza oltárára vinni kénytelen volt”. De ne feledjük, „csak gyermeki velő gondolhatta azt egy pillanatig is, miszerint gyaratmi állásból nemzeti létre minden nagyobb áldozat nélkül kibontakozni lehessen”. Ezért kiki — s kivált a veszteségeket szenvedettek közül — „bízsa magát és sorsát a háladatos nemzet igazságszeretetére, de munkáljon egyúttal azon is, miszerint a nemzet gyarapodásnak is indulhasson, minthogy a szegénység közt sínylődő ígérhet ugyan sokat is, de még keveset sem adhat”. Nincs más hátra: „Meg kell barátkozunk veszteségeinkkel. Az ember nemcsak kenyérből él. A léleknek is megvannak örömei — és ezek a tartósabbak —, mik közt az öntudat, „szabad és virulásnak induló nemzet tagja lenni”, nem utolsó, sőt tán minden becsületes férfiúi kéjeknek legfőbbike!”

„De ugyan kérdem, nincs-e bennünk elég hazafiság és elégséges ügyszeretet alárendelni s pedig édes örömet magunkat a közjóért . . . ? — Én azt hiszem — mert magam után ítélek másokról —, a nagy szám úgy van lelkesítve, hogy veszni akarna inkább, mint szánakozásra méltó személyességek vagy saját érdek és hiúság miatt veszélybe bonyolítani a szeretett hazát!” „Kiki tehát állja saját helyét becsületesen s önmegtagadással; ne adjon minden criticának hitelt: de inkább gondolja magát belé azon roppant nehézségekbe, mellyeket legyőzni kell.”

Lássuk be: „új rendnek kell keletkezni”, ez „azonban más-kép nem keletkezhetik, hanem csak úgy, hogy ha a felelős miniszterium szavára hallgat most e honban mindenki és annak útját senki nemcsak nem állja, de épen úgy óvakodik minden hivatlan beléavatkozástúl, mint bármilly csekélységben is fölibe emelkedéstül!” „... A nemzet... kénye, esze, belátása szerint jövő országgyűlés alkalmával vagy toább is megajándékozza a mostani miniszteriumot bizalmával vagy alkalmasabbal pótolandja azt; — ámde addig is, reméllem, a mostanit őszintén és teljes eréllyel fogja pártolni; mert ha a nagy szám azt elő nem segíti vagy épen akadályokat gördít útjába, akkor azt zsibbasztva, saját magát is okvetlen rontja meg.”

Persze, „hogy engem is miniszterré neveztek”, „sok azt fogja mondani: *Cicero pro domo*-ként könnyű nekem beszélni; holott én inkább például szerettem volna arra szolgálni — azonban ennek is alkalmasint szaporán megjön ideje —, hogy közlegénysorban állni és kitüntetés nélkül gyakorlani polgári erényt néha szintolly magasztos állás és szintolly szent kötelesség, mint állni a dolgok élén!” Mégis, mikor „gr. Batthyányi Lajos többek közt engem is kiszemelt, ... én tétova nélkül elfogadtam. És tán nagyravágyásból? Bizony nem! Minthogy engem soha nem indított politikában egyéb, mint ügyszeretet és fajtámhozi hűség; hanem azért fogadtam el a rám szánt terhet, mert régi imám az: oh Isten, ne hagyj veszni puha ágyban vagy meleg kályha mögött, de (ha csak lehet) honunkat szolgálva ‚hámban’!”

„Egyébkint a *justum et tenacem propositi virum*-ként, habár felbomlik is az egész világ és engem féregként elzúz, míg gondolkozni képes leszek, megtartandom lelki szabadságomat”, de a nádornak és a kormánynak, „netaláni észrevételeimet mindig férfiasan előadván, tétova nélkül fogok engedelmeskedni”, mert a legfőbb — s ez tér vissza a cikkben

újra meg újra — a „mindenek fölött egybehangzó concentricus működés”, ehhez pedig „szeplőtelen polgári erény s ki-merülhetlen önmegtadás a főkellék”.

AZ OSZTRÁK URALKODÓKÖRÖK ELSŐ BEAVATKOZÁSI KÍSÉRLETEINEK ELUTASÍTÁSA

Feltűnő lehet, hogy Széchenyi ugyanakkor, amikor cikkében fölöttébb józanul számot vet a magyar társadalom egyes rétegeinek érdekellentéteivel s nem tagadni iparkodik, hogy sokakat sérelmek is értek az átalakulás révén, hanem e sérelmek tudatos mellőzésére igyekszik rábírní az illetőket, az osztrák—magyar viszonyt illetően korántsem megy ilyen messzire, csak az uralkodó iránti hűség fenntartásának szükségét hangoztatja, az osztrák uralkodókörök által a magyar forradalom következtében elszenvedett sérelmekről viszont nem emlékezik meg, mintha az Ausztria és Magyarország közötti jóviszonynak — szerinte elengedhetetlen — megőrzését az ő véleménye szerint egyedül a magyar részről esetleg tanúsítandó türelmetlenség veszélyeztethetné, osztrák részről ellenben semmiféle veszély nem fenyegetné. S kétségtelen is, hogy az ellenforradalmat kezdettől fogva szító kamarilla legtitkosabb terveit — például a magyar nemzet iránt oly nagy odaadást színlelő nádor által éppen ezekben a napokban kidolgozott s március 26-án az udvari konferencia által is elfogadott taktikai irányelveket, amelyek szerint az adott szorult helyzetben egyelőre engedményeket kell tenni a Bathány-kormánynak, de csak a kedvezőbb körülmények eljövetelével megvalósítandó fegyveres ellenforradalmi fellépés zavartalan előkészítése érdekében — Széchenyi valóban nem ismerheti.

Ez azonban egyáltalán nem jelenti sem azt, hogy Széchenyi nincs tisztában az osztrák uralkodókörök sérelmeinek nagy-

ságával, sem azt, hogy cikkének megírásakor ellenállási kísérleteket osztrák részről immár nem vár. Ellenkezőleg: Széchenyinek éppen ekkor támad alkalmát tudomást szerezni az udvar ellenszegülésének első nagyszabású megnyilatkozásáról. Még cikkének befejezése előtt, 28-án visszaérkezik ugyanis Bécsből Batthyány és Deák, majd a nádor is, s közléseikből kiderül, hogy Bécsben egyelőre korántsem emésztették meg Kossuth pénzügyminiszterségét (vagyis a nádor 26-i sürgönyében — nyilván a háborgó kedélyek lecsillapítása végett — éppúgy az indokoltnál kedvezőbb képet festett a helyzetről, akár a március 16-ról 17-re virradó éjszakán). 29-én pedig — ugyancsak még mielőtt Széchenyi odatenné a pontot cikkének végére — már Pozsonyban van a király nevében az előző napon kiadott két leirat is, s ezekből azután kiviláglik, hogy az udvar nem is csak Kossuth pénzügyminiszterségének (Széchenyi szerint mellékes, sőt mellőzendő) tervével, hanem — többek között — magának az önálló magyar pénzügyigazgatásnak a gondolatával (azaz Magyarország polgári berendezkedésének egyes Széchenyi szerint is alapvető biztosítékaival) sem képes megbarátkozni. A leiratok egyike tudniillik azt követeli, hogy a jobbágyfelszabadítás életbeléptetését halasszák el addig, amíg az országgyűlés megoldást nem talál a földesurak tényleges kármentesítésére, másika meg azt, hogy a független magyar kormány felállításáról szóló törvénycikken hajtsanak végre több módosítást és ezek értelmében királyi teljhatalommal csak a jelenlegi nádort ruházzák fel, az eddigi legfőbb magyar kormányzókat, a kancelláriát ne oszlassák fel, hanem tartsák fenn továbbra is mint a kormány fölött álló s az országgyűlésnek felelősséggel nem tartozó szervet, a hadügyek irányítását hagyják meg ezután is az uralkodó kizárólagos (azaz a jelenlegi nádorra sem átruházható) jogának, a magyar pénzügyminisztérium hatásköréből pedig rekesszék ki a birodala-

lom úgynevezett közös költségeinek fedezésére szolgáló jövedelmek fölötti rendelkezés jogát (amely közös költségek sorába Bécsben köztudomásúan odaszámítják az osztrák örökös tartományok tetemes államadóságának kamatait és törlesztését is).

Tudván tehát, hogy Széchenyi ezeknek a fejleményeknek az ismeretében fejezi be cikkét, legkevésbé sem tételezhetjük fel, hogy amikor az Ausztriával való újabb meghasonlások kerülésének és az uralkodó iránti hűség megőrzésének hangsúlyozására szorítkozik, akkor a vakság hibájába esik, — csak arra gondolhatunk, hogy nem véli indokoltnak ennél többet mondani. Mert — hiába tanúsít most az udvar egyszerű ellenállást — továbbra sem kívánja felhívni az újságolvasó közvéleményt sem arra, hogy — egyfelől — újabb követeléseket támasszon Bécs ellenében vagy akár csak újabb népmegmozdulásokat szervezzon a forradalom már eddig elért s most az udvar által szemmel láthatóan megnyirbálni szándékolt eredményeinek védelmében, sem arra, hogy — másfelől — a jóviszony minden áron való fenntartásának célzatától vezetettve, bármit is feladjon a Bécs ellenében egyszerűen már kivívottakból. Széchenyi ugyanis a történetek után is hajthatatlanul ragaszkodik ahhoz az elképzeléséhez, hogy az országnak elemi érdekei fűződnek az uralkodóház jóindulatának megőrzéséhez, sőt öregbítéséhez, ennek pedig legfőbb feltétele az ország belső rendjének megóvása s az uralkodóház iránti odaadásnak kétséget nem hagyó kimutatása, de a történetek után is hajthatatlanul ragaszkodik a polgári átalakulás alapvető biztosítékaihoz is, amelyeket egészen 28-ig az udvar sem látszott ellenezni. S ezért most azon a véleményen van, hogy az országgyűlés a legújabb királyi leiratokban foglalt követeléseket elhatározottan utasítsa el, de ezt csakis az országgyűlés mint a királlyal szemben a nemzet képviselőjére törvényesen egyedül jogosult szerv tegeje, az

országgyűlésen kívül álló tényezők viszont (amelyekhez cikke is szól) továbbra is tartózkodjanak — sőt most még inkább tartózkodjanak, mint eddig — bármely olyan lépéstől, amely az uralkodó iránti köteles hűség megtagadásának a látszatát kelthetné; ha az országgyűlés és a nemzet ezt az eljárást követi, akkor talán a kenyértörés egyszer már elkerült veszélyének újlagos felidézése nélkül kiharcolhatja a forradalom első vívmányainak korlátozására irányuló kísérlet feladását is, — ha nem, akkor most újra felidézi, sőt éppen most idézi fel igazán a kenyértörés veszélyét s ezzel — ha merőben az ellenkezőt akarja is — éppenséggel végzetes veszélybe sodorja magát a polgári átalakulás ügyét, mert kenyértörés esetén — Széchenyi változatlanul így látja — végül is csak mi húzhatjuk a rövidebbet.

És hogy Széchenyit most valóban efféle meggondolásoknak kell vezetniök, az már a legközelebbi jövő eseményeiből félreérthetetlenül kitetszik.

A magyar kormány önállósága és a jobbágyfelszabadítás ellen intézett támadás visszaverése

Az alsótábla ugyanis még március 29-én napirendre tűzi a két királyi leiratot s, miután a szónokok Kossuthtal az élükön egységesen követelik a bennük foglaltak elutasítását, egyhangúlag kimondja, hogy eltökélten ragaszkodik a felelős magyar kormány felállítása és a jobbágyfelszabadítás tárgyában eredetileg kidolgozott törvényjavaslatok változtatás nélküli szentesítéséhez. És a szenvedélyes vita során Széchenyi maga is olyan hajthatatlanságról tanúskodó beszédet mond, amely a hallgatóságot azokra az időkre emlékezteti, „amidőn az ellenzék harcos vezére volt”. De mikor néhány órával később az elkeseredett pozsonyiak — s köztük nemzetőrök is — halálra keresik az állítólag városukban tartózkodó

Zsedényi Edét (aki kancelláriai tanácsosi minőségében aláírásával látta volt el a két leiratot), hogy népítéletet üljenek fölötte, ugyanez a Széchenyi mélységes felindulásba jő, úgy véli, hogy „ha Isten nem segít, akkor az 1780-as és 90-es [évek] francia forradalma ahhoz képest, ami nálunk fog kibontakozni, csak ártatlan vígjátéknak, jelentéktelen tréfának fog látszani”, s már-már arra szánja el magát, hogy a nemzetőrségből, amelybe még 18-án maga is beállott, tüntetően ki fog lépni, majd, ha ezt nem teszi is, — Kossuthtal ellentétben, aki „az ifjúság számára fegyvereket követel” — másnap az alsótábla előtt élesen elítéli a „túl buzgó levették”-et, azt hangoztatva:

— Magyarország jövődő sorsa, mely most némileg vidorabb színben mutatkozik, nem bécsi leiratoktól, hanem a hazafiak egyetértésétől függ s azon felvilágosodott polgári érzelemtől, mely szerint kezefogva s vállatvetve áldozzuk a közjónak életünket. . . . Ha e mostani nehéz időkbén rendet s mérsékletet tartani nem tudunk, prédái leszünk túlzó lelkesedésünknek s szenvedélyeinknek. . . . A haza szent nevére tehát tartsunk rendet s őrizkedjünk minden túlcspingástól, mert hazánk csak moderátus többség uralma által lehet erős; ha mindenki saját esze szerint jár s akar irányt adni: ugyan mi lesz belőlünk!

Persze abból, hogy Széchenyi elítéli a népmegmozdulásokat, mert bizonyosra veszi, hogy csak árthatnak, egyáltalán nem következik, hogy a népmegmozdulásoktól magát elhátároló országgyűlés határozott, de lojális fellépését — megfordítva — bizonyos sikerrel kecsegtetőnek véli; ellenkezőleg: most megint egyszer olyan gondolatok fordulnak meg a fejében, hogy — meglehet — „hajótörést fogunk szenvedni egy békalyukban”. Más lehetséges kivezető utat azonban nem lát, s ezért, amikor az országgyűlés és a (Széchenyi nézeteit legkevésbé sem osztó) pesti tömegek ellenállásától megrettent

udvari körök Batthyányval, Deákkal meg (a vallás- és közoktatásügyi miniszterre jelölt) Eötvössel egyetemben még 30-án őt is Bécsbe kéretik egyeztető tárgyalások megtartására, azzal az elszánással indul el a Burgba, hogy ott ugyanolyan határozottan fel fog lépni az udvar meghátrálásának békés módszerekkel való kieszközlése érdekében, amilyen határozottan fellépett a népmozgalmak ellenében, sőt egy a király nevében kibocsátandó kiáltvány tervezetét is papírra veti, hogy azt már készen terjeszthesse elő a következő szöveggel:

Hú magyar népemhez!

Hogy a Magyarországot Ausztriával egybekapcsoló kötélek oly alagra állíttassék, amelyen a kölcsönös érdekek figyelembevételével a két ország felvirágzása biztonsággal várható legyen, indítatva érzem magam elhatározni:

1. hogy a magyar kancellária itt megszűnjék az a hivatal lenni, amellyel Magyarország eddig kormányoztatott, és helyette a felelős minisztérium működjék;

2. hogy Magyarország pénzügye elkülönítve kezeltessek; végül

3. hogy a magyar hadsereg a monarchiával szoros kapcsolatban ugyan, de mégis önálló legyen.

Egyébként személyemre és a dinasztíára nézve a magyar nemzet nagylelkűségére apellálok és jövőmet bizalommal a kezébe teszem!

Ferdinánd

S ha ennek a kiáltványnak a közzétételére nem kerül is sor, sőt valószínűleg előterjesztésére sem, az bizonyos, hogy a benne foglaltak szellemében — vagyis az osztrák — magyar kapcsolatot szinte teljesen az uralkodó személyének közösségére szűkíteni szándékozó törekvés jégében — Széchenyi,

akár március 15-én és 16-án, társaival együtt most is minden tőle telhetőt megtesz a velük tárgyaló Lajos és Ferenc Károly főhercegek makacsságának leküzdésére, úgyannyira, hogy eljárásuk őt magát már-már emlékeztetni kezdi holmi „terracinai banditáknak a képére, akik kiraboltak néhány kamalduli barátot . . .” Mert Széchenyi „az országgyűlési kívánatok teljesítését” nemcsak a 30-ról 31-re virradólag megszakításokkal egész éjszakán át tartó hivatalos konferenciákon sürgeti hosszasan és kitartóan, bár „teljes tisztelettel a királyi család iránt”, hanem mikor e konferenciák eredmény nélkül véget érnek, a nádor és Eötvös társaságában külön is felkeresi a főhercegeket s — mint a tárgyalások egyik részvevője, Szőgyény László alkancellár leírja — hármásban „a megtagadás esetleges következményeit oly veszélyesnek ecsetelték s a leendő magyar minisztérium részéről az udvar irányában — *optima fide* — annyi loyaltást ígértek, hogy a főhercegek aggodalma csillapult s az országgyűlési kívánatoknak teljes megadása elhatározott”.

Így tehát az uralkodó — jelentéktelen módosításokkal — végül mégis jóváhagyja a miniszteri törvényt, majd minden további nélkül hozzájárulását adja a jobbagyfelszabadításról rendelkező törvénycikkekhez is, s ezekután az udvar a ki-nevezendő kormány személyi összetétele, Kossuth minisztersége ellen sem véli értelemszerűnek kifogást emelni. És Széchenyi azzal a megnyugvással térhet vissza Pozsonyba, hogy immár „a sikernek valamelyest több esélyével” bírnak, „mint amennyivel néhány napja rendelkezünk”. Meg azzal a tudattal, hogy az elért eredményekben most — akár két hete — néki magának is jelentős része volt. Vagyis azt a meggyőződést táplálhatja magában, hogy a történetek az ő politikáját, az ő eljárását igazolták.

Holott . . . holott, ha Széchenyi *személyes* érdemei ezúttal sem vitathatóak, az sem vitás, hogy az udvar ismét csak a

kényszerítő körülmények nyomására hátrált meg – pillanatnyilag! – s e kényszerítő körülmények közül is legnagyobb-hatású éppen az utolsó napok újabb pesti forradalmi mozgalma volt, azaz éppen egy olyan fejlemény, aminő legkevésbé felel meg Széchenyi *politikai* elgondolásainak. Széchenyi azonban a számításból teljesen kihagyja a pesti eseményeket, az udvar – valójában nagyon is kényszeredett – engedékenységét pedig, ha a tárgyalások közben az akadékoskodó főhercegek láttán egy pillanatra megképzett is előtte a szorult helyzetbe került kamalduli barátok csöppet sem lelkes ábrázata, végül mégis jóindulatú készségnek veszi. Két egymással szorosan összefüggő s egyaránt súlyos tévedésbe lovalja bele tehát magát – és nem sejtí, milyen nagy árat kell még majd fizetnie értük s kivált az utóbbiért, az udvar jóindulatát illető illúziójáért!

A kormány helyzetének megszilárdítására szolgáló lépések

Egyelőre tehát Széchenyi a március utolsó napjai során Bécsben és Pesten történeteket amolyan múltó epizódoknak tekinti, amelyek egyáltalán nem teszik szükségessé az általa március 29 előtt kialakított helyzetkép módosítását, s ezért a *Mi lesz belőlünk magyarokból?* kéziratát április 6-án megjelentetése végett változtatások nélkül elküldi Pesten tartózkodó munkatársaihoz. Igaz, kísérőlevelében megjegyzi, hogy kiadatásáról véglegesen „a pesti levegőben kell ítélni”, de valójában a pesti levegőt most is éppoly nyugodalmasnak vélelmezi, mint cikkének megírásakor:

– Magyarországon – mondja egy országgyűlési beszédében –, különösen Pesten, mely e pillanatban kormányoz, két nagy rugó uralkodik most: a méltányosság és a szebb érzés. Ha nézzük Pestet, s látjuk, hogy ott minden fegyver és rendőrség nélkül rend van s a tömegek békésen szétoszlanak,

és keressük, ki parancsol a tömegeknek? úgy találjuk, hogy csupán azon méltányosság érzete, melyet azon tapasztalás ébresztett, miszerint a nagylelkű magyar nemesség önként a jogok sáncaiba bocsátá a népet.

Megnyugtatónak tartja tehát a pesti tömegek hangulatát, félni — gondolja most is — éppúgy nincs ok a pestiektől, amint építeni sem kell rájuk, s a jó hangulat öregbítése végett legfeljebb egyet vél szükségesnek megtenni: „minél több alkalmat akar adni, hogy azok, kik ez átmeneti állapotban kenyerüket vesztették, munkát találhassanak, gyárakat akarna foglalkodtatni vassínek gyártásával, ásatásokat tétetni stb.”

De változatlanul aggodalmak nélkül szemléli Széchenyi a parasztság hangulatát is; nyugalmból nem képes kimozdítani az a riadt jelentés sem, amelyben jószághozjárója Zala megyei birtokain április elején szerzett tapasztalatairól tájékoztatja. „E hó 5^{én} — írja többek között Lunkányi — Sz[ent-]Lászlón, Sényyén és Sz[ent-]Györgyváron lévén, érttem, hogy már 3^{án} ott volt a n[emes] megye kiküldöttsége . . . s kihirdette, hogy míglen a törvény, melly még a király által szentesítve nincs, ki nem léssen hirdetve, robotolni tartoznak! Mire ők ígérték is, hogy kötelességüknek pontosan eleget fognak tenni. — Én is újra buzdítottam őket, s újra ígérték a szolgálat megtelételét (*sic!*).” Viszont „Pölöskére átmenvén, nagy megilletődéssel érttem, hogy ott a megyei kiküldöttség elnöke, Hegyi Enoch hirdette, hogy azon naptúl, 4^{dik} apriltúl, hogy kün voltak, többé robotolni nem tartoznak”. „Én iparkodtam ugyan pölöskeieket capacitálni, hogy Hegyi rosszul cselekedett, de fognak e mégis munkára kiállani, kételkedek! — Bejártam azonnal Bakkot, Tüttöst, Náprádfát is, hol más deputatio által mindenütt jól hirdettetett; én újra serkentettem őket, minden[t] ígértek, de közel levén Pölöskéhez, ha Hegyi hirdetését megtudják, fognak e kiállani? azt nem bátorkodnám állítani . . .”

Széchenyi azonban, bár levelének végén Lunkányi azt is szükségesnek tartja megjegyezni, hogy az elvetemült Hegyi Enoch — *horribile dictu!* — „a dynasták iránt com[m]unistikai nézettel viseltetik!”, sőt, bár nem is oly régen maga is azért fohászzkodott, hogy a parasztok legalább „az idén robotoljanak” még, semmiféle aggodalomra nem lát okot, ha csak annyi történik, hogy a föld népe halogatás nélkül *azoknak* a jogoknak a birtokába helyezi magát, amelyeket az országgyűlés már úgylis megszavazott néki s rövidesen a király is szentesíteni fog.

És ezekben a napokban — s ez a legfőbb — szinte teljesen eloszlanak Széchenyinek azok a kétségei is, amelyek előzőleg az udvar várható magatartását illetően éltek benne. (Amiben nemcsak az udvarnál legújabbán kicsikart engedmények megadásának van részük, hanem nyilvánvalóan István főherceg képmutató gesztusainak is: Széchenyire — habár egyszer már megsejtette, hogy a nádor „némineműleg színész”, aki még vagy „eltemet bennünket, vagy eltemettetik általunk” — nagy hatást kell gyakorolnia annak, hogy az uralkodóház legfőbb magyarországi képviselője nemcsak véle válllvetve fáradozott azon az emlékezetes márciusvégi éjszakán az uralkodóház többi tagjának jobb belátásra bírásán, hanem ekkor is — mint március 15-én — nádori állását kötötte az ország követeléseinek kielégítéséhez; arról pedig, hogy amikor március 31 hajnalán Szőgyény a nagy nehezen megadott engedmények tárgyában kibocsátandó újabb királyi kézirat fogalmazványát készítette, „István főherceg, a munka mennyire haladtát megtekintendő, háta mögé lépven, az engedmények veszélyessége fölött sóhajtozó Szőgyényt — egy szemtanú utólagos beszámolója szerint — avval vizsgálá, hogy hiszen mind ez nem örök időkre van meghatározva s a körülmények változtával módosításoknak is lesz még helye”, Széchenyinek szintűgy nem lehet tudomása,

ahogy István főhercegnek az eljövendő ellenforradalmi támadás megszervezésére kidolgozott taktikai irányelveiről sem.)

Egyszóval Széchenyi éppen most, amikor már a politikai élet felszínén is kezdenek megmutatkozni a szerveződő ellenforradalom első hullámverései, meglehetősen bizakodva néz a jövőbe. A bizakodás azonban most éppúgy nem vált ki belőle tétlenséget, mint egyébkor az aggodalmaskodás sem; továbbra is igen tevékenyen közreműködik az országgyűlésnek a polgári átalakulás kodifikálására irányuló munkájában s az országgyűlés falain kívül is sokat fáradozik — éppen a cikkében is hangsúlyozottak értelmében — a kormány helyzetének megszilárdításán.

Így mindenekelőtt ismételt erőfeszítéseket tesz a király személye körüli miniszterre kiszemelt Esterházy Pál herceg meggyerése érdekében. Esterházy ugyanis még március végén sem akarja elfogadni a Batthyány által néki felajánlott tárcát, Széchenyi viszont — aki nemcsak annak az ügybuzgóságnak láttán, amelyet a herceg a március 16-i bécsi tárgyalások alkalmával tanúsított, hanem már évtizedek óta bizalommal viseltetik iránta — nagyon fontosnak gondolja ennek a konzervatív főúrnak a kormányba történő bevonását, mert nyilvánvalóan maga is úgy véli, hogy mind a bécsi udvar, mind a magyar konzervatívok, mind pedig — és legfőképpen — a nyugati országok kormánykörei előtt előnyös színben tűntetné fel a magyar kormányt, ha tagjának mondhatná a birodalom volt londoni követét, Viktória királynő kedveltjét, akit — Magyarország egyik legelőkelőbb nagyura s Magyarország legnagyobb hitbizományának tulajdonosa lévén — igazán senki sem vádolhat antidinasztikus vagy éppen felforgató törekvésekkel.

Újabb bécsi tartózkodása alkalmával, március 31-én tehát Esterházyt is felkeresi s hosszan magyarázza néki, hogy most az ő kormánybalépésétől, illetve távolmaradásától függ, „el-

süllyed-e” vagy sem „a magyar bárka”, majd, tapasztalván, hogy Esterházy — akit valójában egyáltalán nem aggaszt a magyar forradalom esetleges hajótörésének veszélye — váltig húzódozik, a következő napokban is újabb meg újabb kísérleteket tesz kapacitálására, mindaddig, míg a herceg végül is igent nem mond.

És — mellesleg megjegyezvén — így, minél fáradságosabban sikerült kicsikarni Esterházy beleegyezését, annál mélyebb gyökeret ver Széchenyiben az a meggyőződés, hogy Esterházy megnyerésével ismét alkalma volt egy jószolgálatot végrehajtania. Holott a valóságban Esterházynak a kormányba való belépése egyrészt nagyon is kétes értékű eredmény, másrészt éppen nem Széchenyi közbenjárásának tulajdonítható: bizalmas körben maga Esterházy sem átallja megvalítani, hogy csak „az udvar kívánatára zavartatta ki magát nyugalmásból”, az udvaréra, amely valóban szívesen veszi az ő miniszterségét, de nem azért — amit Széchenyi remélt —, mert ez megnyugtatja a magyar kormány szándékait illetően, hanem azért, mert benne egyszerűen — és teljes joggal — a maga emberét látja, aki a magyar kormányon belül még sok szolgálatot tehet majd — amint utóbb tesz is — számára.

Annál jelentősebb és hatásosabb viszont az, amit Széchenyi ezekben a napokban az alakulóban lévő nemzetőrség felfegyverzése érdekében cselekszik. Először is — mint Kovács Lajostól tudjuk — levelet ír „Pestre Fehr Vilmos hengeralmi igazgatónak, igen meghitt emberének; azon kérdést intézve hozzá, vajjon azon vasműgyárt, melyet a hengeralmi társaság Pesten a hengeralom tőzsomszédjában kiállított, nem lehetne-e sebesen fegyvergyárrá alakítani?” Amikor pedig kérdésére a tüstént Pozsonyba utazó Fehr azt válaszolja, hogy „ha erre elegendő tőkét kaphat, melyet terjéhez képest 25, esetleg 50 ezerre számít, pár hét alatt az átalakítást rendezheti, és a fegyvergyár kész lesz”, azonnal intézkedik s,

figyelmét a pénzügyi bajokkal küszködő pesti gőzmalomra és cukorgyárra is kiterjesztve, sürgős utasítást küld Kovácsnak: „E három intézet: cukorgyár, gépgyár és gőzmalom a pénzek stagnatiója végett legnagyobb bajban van. Miután itt van ideje, hogy egy intézet a másikat e honban támogassa és védje, én kérem Önt, sőt felhatalmazom: . . . anticipáljon e 3 intézetre a tiszaszabályozási pénzekből *usque ad* hatvan-ezer forint pengőt, *nb. ad summum* négy vagy hat hétre.” S azután sietve felkéri egy a hadseregből csak néhány éve kilépett ismerősét, Pálffy Móric grófot is, próbáljon meg fegyvereket szerezni magából Bécsből, sőt — ha lehet — Angliából is. Miáltal Széchenyi egyik első szervezőjévé lesz a császári hadseregtől különálló s egyedül a magyar kormánytól függő nemzeti fegyveres erőnek. Nem, mintha ez idő tájt valaminő fegyveres összetűzésre számítana, hanem nyilvánvalóan azért, mert magától értetődőnek tartja, hogy a kormány csak akkor lesz valóban önálló, ha nem mellékesen önálló fegyveres erővel is rendelkezni fog.

Az olasz szabadságharc elleni háborúban
és az osztrák államadósság terheiben való részvétel megtagadása

Széchenyi ugyanis, amint ekkor, április elején is változatlanul fenntartja az általa még március 29 előtt kialakított helyzetmegítélést s a belőle következő taktikai irányelveket, amelyek szerint mellőzni kell az esetleges kenyértörés veszélyével fenyegető újabb népmegmozdulásokat, azonképpen változatlanul ragaszkodik ekkor is a magyar kormány teljes önállóságának álláspontjához s ahhoz az elgondoláshoz, hogy az osztrák — magyar kapcsolatot lényegileg az uralkodó személyének azonosságára kell szűkíteni. Kivált akkor győződhetünk meg erről, ha figyelmünket azokra a meg-megújuló erőfeszítésekre fordítjuk, amelyeket az udvar ez április eleji

napokban annak érdekében fejt ki, hogy ha a magyar had- és pénzügyigazgatás önállóságának korlátozására irányuló terveit, a független magyar kormányról szóló törvénycikk gyökeres módosítását követelve, nem sikerült is megvalósítania, legalább ama közvetlen céljait juttassa érvényre most utólag, alkudozások révén, amelyek elsősorban indították a szóban forgó törvénycikk szentesítésének korábbi megtagad-
tatására.

Ezek közül az erőfeszítések közül az első annak keresztül-
vitelére szolgál, hogy Magyarország jelentős számú újonc állításával és Itáliába vezénylésével támogassa azt az ellenforradalmi jellegű háborút, amelyet a császári hadsereg ekkor már két hete visel Lombardiában és Venetóban a Habsburg uralom ellen felkelt észak-olasz tartományok s a segítségükre sietett piemonti csapatok ellen: még huszonnégy óra sem telt el azóta, hogy Esterházy Pál elfogadta a király személye körüli miniszterséget, s az udvar máris felszólítja őt a kívánt katonai segély kieszközlésére. Amikor azonban Esterházy Kossuthhoz, Batthyányhoz és Széchenyihez fordul ebben az ügyben, mindhárman egyértelműen elutasítják az általa tol-
mácsolt követelést. Kossuth elismeri ugyan, hogy Magyarország a *pragmatica sanctio* értelmében köteles Ausztria segítségére kelni, ha az utóbbit külellenség támadja meg, s elismeri azt is, hogy a szárd király csapatainak beavatkozása az észak-itáliai polgárháborút csakugyan külháborúvá alakította át, de határozottan utal arra, hogy Magyarország, jelenleg rendkívüli körülmények között lévén, egyelőre még, ha akarna, sem tudna eleget tenni ennek a kívánságnak; Kossuth okfejtésével pedig Batthyány is, Széchenyi is messze-
menőre egyetért. Így azután ez az ügy, amilyen gyorsan fel-
merült, olyan gyorsan le is kerül a napirendről.

De Bécsből már két nap múlva, április 7-én újabb királyi kéziratot intéznek a nádorhoz, ebben most meg azt követelve,

hogy (ha az önálló magyar pénzügyminisztérium kényszerű megadása után az osztrák államadósság terheiben való részvételt többé nem lehet minden további nélkül kiterjeszteni Magyarországra is) „a nagylelkű magyar nemzet és képviselői által mondassék ki” önként az államadósság meghatározott — Bécs kívánsága szerint kétszázmilliónyi — részének átvállalása s ennek kamataira és törlesztésére Magyarország ajánljon meg évi tízmillió forintot. A magyar kormány tagjai azonban ezt a követelést is valamennyien elfogadhatatlannak minősítik. „... Magyarország nem köteles oly adósságokban részt venni — mutat rá Deák —, melyek csinálásában országgyűlése nem vett részt”, s különben is „fizetni képesek nem volnánk a kamatokat”. „... E kérdéssel a ministerium botolhatik meg,” fűzi hozzá (a belügyminisztérium élére meghívott) Szemere Bertalan is. Leghevesebben pedig éppen Széchenyi ellenzi „a felség kívánságát mint méltánytalant, hiszen Magyarország — úgymond — eddig a kormány mostohagyermeké volt, állami beruházásokra nézve elmaradt a többi tartományok megett, most szüksége van minden jövedelmére, oly befektetésekre, minők a Lajtán túl magyar pénzen is rég megtörténtek”. „... Nem a mi dolgunk ez,” hangoztatja, ha az osztrákok „csődbe kerülnek” is. „... Néhány hónapon belül valószínűleg” úgyis „a budai királyi palotába áthelyezve fogjuk látni a mi érdemes királyunkat”.

A nádor tehát végül is azt a kitérő választ adja a királyi kéziratra, „hogy a jelen országgyűlés, nemcsak mivel már oszlófélben van, hanem még inkább azért, mivel a karok és rendek mint egyedül a nemesség képviselői ily nagy közterhet elvállalni feljogosítva nincsenek, e kérdésben semmit sem végezhet”. Az udvar azonban, kihasználva a nem teljesen egyértelműen elutasító válaszban rejlő következetlenséget, erre újabb leiratot intéztet a nádorhoz s ebben, hangsúlyozván, hogy a pillanatnyi elutasítás magyarázatát maga is mel-

tánylandónak tartja, most azt kéri: „a nádor és a miniszterium okmányilag kötelezze magát, miszerint a még az év folytában összehívandó s az egész ország népét képviselő országgyűlésen minden tehetségét reáfordítandja, hogy az a státusadósságok említett részét elvállalja”. Ennek a kívánságnak a teljesítését pedig a kormány ezekután természetesen már nem tagadhatja meg, bár tagjai maguk között továbbra is azon a megingathatatlan állásponton maradnak — s ez Széchenyire éppúgy érvényes, mint a többiekre —, hogy az államadósság terheiben való tényleges osztozásról a jövőben, a népképviselői országgyűlésen sem lehet szó.

Egyetlen olyan számottevő — bár jelentőségében az előbbiekhöz egyáltalán nem fogható — kérdés adódik ezekben a napokban, amellyel kapcsolatban Széchenyi hajlandó valamelyest közeledni az udvar nézeteihez, de állásfoglalása ebben az esetben sem tér el minisztertársaiétól. Ez a kérdés pedig úgy szól, hogy az eddig kirekesztőleg a katonai hatóságok által kormányzott s ennek megfelelően mind ez ideig a diétákon sem képviselt határőrvidék ezután is korábbi elkülönített állapotában maradjon-e vagy se. A kérdést az teszi időszerűvé, hogy a további országgyűlések népképviselőre alapozásáról intézkedő s Pozsonyban április elején elfogadott V. törvénycikk a határőrvidék lakóit is fel kívánja ruházni országgyűlési képviselők választásának jogával, ez a lépés pedig — ettől félnek Bécsben — könnyen maga után vonhatja a határőrvidék eddig teljesen katonai jellegű belső szerkezetének gyökeres átalakítását.

Az udvar tehát először a törvénycikknek csak a határőrvidékre vonatkozó pontok nélkül történő szentesítéséhez hajlandó hozzájárulni. Amikor azonban a Bécsbe siető Kosuth és Batthyány kijelenti, hogy a kormány egyelőre nem szándékozik változtatásokat eszközölni a határőrvidék kor-

mányzatának katonai jellegén, a törvénycikk egészének szentesítéséhez viszont eltökélten ragaszkodik (vagyis kinyilvánítja a magyar kormánynak azt a szilárd álláspontját, hogy a határőrvidék Magyarország elidegeníthetetlen tartozékának tekintendő, de megnyugtatta a kamarillát afelől, hogy magyar részről nem kívánják meggátolni a jelenleg Itáliában harcoló sokezer határőrnek a háborúban való további részvételét), a kamarilla végül is enged: beleegyezik a törvénycikk teljes szövegének szentesítésébe, ha a magyar kormány maga egészében is kész ünnepélyes kötelezettséget vállalni a Kossuthék által ígértek megtartására. S ilyen kölcsönös engedmények eredményeképpen a törvények királyi szentesítését és az országgyűlés berekesztését követő napon végül meg is születik a kormánynak a királyhoz intézett nyilatkozata annak az elhatározásnak írásba foglalásával, „miserint a határőrvidékeknek . . . katonai beszerkezete . . . addig, míg e részben Felsőged megegyezésével a törvényhozás másképp nem intézkedik, sértetlenül maradjon”.

Ezt a nyilatkozatot pedig Széchenyi is aláírja, mivel — egyfelől — ebben a kérdésben minisztertársaihoz hasonlóan ő sem kívánja túhegyre állítani a dolgokat s mivel — másfelől — ez a nyilatkozat sem vágja útját a határőrvidék későbbi teljes bekebelezésének. Mert Széchenyi abban is egy véleményen van társaival, hogy — ami a továbbiakat illeti — „a határőrvidékeket be akarjuk kebelezni”. Aminek megfelelően, mikor a nádort a határőrvidék polgárosítására irányuló pancsovai tüntetések miatt „desperatus”-nak találja, nem is késik kijelenteni, hogy a róla, erről a „félénk vénasszony”-ról alkotott minden korábbi jóvéleményét elvesztette. (Amely ítélet önmagában tekintve persze korántsem veendő szó szerint s korántsem veendő véglegesnek, Széchenyinek a határőrvidékkel kapcsolatos álláspontjára nézve viszont annál jellemzőbb. S egyben jellemző bizonyossága annak is, hogy

a magyarbarát szerepéből időnkint kieső nádor egyes fenn-tartásai mekkora *haragot* tudnak kelteni s ugyanakkor még mindig mennyire nem képesek *gyanút* kelteni Széchenyi-ben.)

A megyei hatóság átszervezése

Mindeddig — láthattuk — Széchenyi politikája, bár részben eltérő megfontolások szüleménye, gyakorlati végkövetkeztéseit tekintve, csupán annyiban tér el Kossuthétól, hogy Kossuth szükség esetén kész volna igénybe venni a néptömegek tevékeny támogatását is (persze csak, ha az udvarral megkísérelt egyezkedések végképp kudarcot vallának s ha a tömegek mozgósítása továbbra sem veszélyeztetné a nemesség hegemoniáját), Széchenyi ellenben a nép megmozgatására még végső esetben sem volna kapható. A közvetlen célkitűzéseket, a polgári átalakulás kodifikálandó vívmányait és az ország önállóságának az udvar ellenében kiharcolandó biztosítékait illetően azonban kettejük politikája egyelőre alapjánvéve egybevág. Most, az országgyűlés működésének utolsó szakaszában viszont már adódik egy eset, amikor nézeteik eltérnek, sőt összeütközésbe kerülnek egymással, éspedig a megyei hatóság átszervezésének kérdésével kapcsolatban.

Az alsótábla április 2-án és 3-án vitatja meg Kossuthnak a megyei hatóság átszervezésére irányuló törvényjavaslatát. A javaslat továbbra is fenn kívánja tartani a vármegyerendszert, a megyei hatóság gyakorlását azonban nem akarja ezután is a megyegyűléseken eddig egyedüli és fejenkinti részvételi joggal bíró nemességre korlátozni, hanem olyan testületre óhajtja bízni, amelynek a tagjait az egyes vármegyék lakói — akár az országgyűlési képviselőket — népképviseleti úton lesznek megválasztandóak. Ezt a javasla-

tot azután többen megtámadják, s ellenzői között van Széchenyi is.

Kossuth javaslatának azt a kiindulópontját, „hogy a municipiumok fenmaradjanak”, Széchenyi is helyesli. Ugyanő elismeri az eddigi „megyei rendszer hiányait” is. A megyegyűlések összetételét illetően azonban ennek ellenére azon a véleményen van:

– Vagy semmi provisiót e részben, vagy csak azt, hogy a községek küldjenek képviselőket szabad discretio szerint.

Vagyis a megyékbeli nemesek továbbra is teljes számban jelenhessenek meg a közgyűléseken, a nem-nemeseket pedig legfeljebb az egyes községek által kiküldendő meghatározott számú személy képviselje ugyanott.

Álláspontjának indokolásául Széchenyi két érvet hoz fel. Az egyik az, hogy a megyerendszer tervezett átalakítása nagy ellenérzést váltana ki a nemességből s azt könnyen szembefordíthatná az átalakulás ügyével. Hiszen az átalakulás ügye iránt az eddigi kiváltságosok közül már így is „sokakban ellenszenv lakik”, s a feudális viszonyok felszámolását korábban oly lelkesen sürgető nemesség hangulata most, az általa elszenvedett veszteségek láttán máris az egyszeri szabóéra emlékeztet, aki minden áron háziúr szeretett volna lenni, de mire nagy nehezen felépíttette házát, „minden pénzét elköltötte, s aztán megállván az új ház előtt, így szólott” csalódásában:

Csak egy vágyam vala: háziúrrá lennem . . .
Szegény fejem! De meg se képzett bennem,
Hogy ebbe tönkre kell majd mennem.

Érjük be tehát azzal, hogy „most még minden ember lelkesülve van az ifjú szabadságért”, s óvakodjunk újabb sérelmeket okozni a nemességnek, mert „ha majd az érdekek össze-

csaptak, mire az új bor megéri, kifejlenek a rosszabb érzelmek is”.

Másik érve pedig az, hogy sok megyében a nemesség magyar nemzetiségű, a nem-nemesek többsége viszont nem az, a megyerendszer tervezett átalakítása tehát az ilyen megyéket nem-magyarok kezére juttatná, s ez az illető megyék magyarságának elnemzetietlenedését vonná maga után. Márpedig „előtte a magyarság kifejtése annyira legfőbb dolog, hogy a nélkül neki szabadság, alkotmány, felelős miniszterium sem kell, mert a nem szabad nép egy kulcsfordítással szabad lehet, alkotmányt csinálni könnyű; de a nemzet, ha nemzetiségét veszti, egyenesen annihiláltatik, s a szellem öletik meg, habár a test megmarad is”. Ezért „inkább börtönben ülne, csak nemzete éljen s ő ezen tudalmat bírhasa, — természetesen úgy értve, hogy más nemzetiségek se nyomassanak el”.

Hogy ezeken túl vezeti-e Széchenyit ellenkezésében egy harmadik szempont is, nevezetesen az az aggodalom, hogy a megyerendszer tervezett átalakítása esetén megnehezülne a nemesség hegemoniájának fenntartása: erről megismételt felszólalásaiban egyszer sem nyilatkozik. De kétségtelen, hogy — ha nem juttatja is kifejezésre — élnie kell benne ennek az aggodalomnak s talán még inkább, mint az általa fölemlítetteknek. Nem kevésbé kétségtelen azonban, hogy éppúgy kell élnie ennek az aggodalomnak Kossuthban is (amint Kossuth sem kívánja elkedvetleníteni a nemességet vagy nem-magyarok kezébe adni a nemzetiségi megyék kormányzatát), s Kossuth ennek ellenére, sőt éppen ezért is hajthatatlanul ragaszkodik a javaslatában foglaltakhoz. Mert egyrészt valószínűnek látja, hogy nálunk is úgy lesz, ahogyan a régi Rómában volt, ahol „megadatott a választói szabadság, de . . . patriciusokat választottak”. S mert másrészt a nemesség jövőbeli állására nézve éppen azt látja veszéllyel fenyege-

tőnek, ha a nem-nemeseket továbbra is kirekesztik a megyék igazgatásából. Mi történik ebben az esetben?, kérdi, s egy példával felel rá:

— Eljön majd a közteher viselés kivetése kulcsának kidolgozása; . . . a ministerium azon kulcsot nem fogja megcsinálhatni, hanem az *aristocratiai* elemekből álló megyének kezébe adatik. S mi lesz a következése? Ollyan kulcs fog kidolgoztatni, mellynek következtében a nemesség személyes bátorsága az országban annyira veszélyeztetve lesz, hogy borzadok a gondolattól. Azt fogják majd mondani: mindent megadunk a népnek, de csak papiroson. Hogy a nép meg legyen nyugtatva, a törvénynek életbe kell lépni. Ha pedig reskirozzuk ezt az által, hogy nem veszünk be ollyan elemeket, mellyek biztosítják a valósággá érlelését annak, mi papiroson van, rendetlenséget provocáltunk és összeütközést, — s . . . ha a haza vérbe borul, beláthatatlan következésű szerencsétlenség lesz. Céлом tehát . . . a municipiumot népképviseleti bazisra fektetve . . . a nemességet megmenteni.

Széchenyi és Kossuth tulajdonképpeni célkitűzései között tehát ezúttal sincs jelentős különbség, az általuk követendőnek tartott kétféle eljárás között viszont annál nagyobb a távolság. S ez a meghasonlás két okból is veszélyes következményekkel fenyeget. Egyrészt — mint Batthyány emlékeztet rá — mindketten miniszterjelöltek lévén, ellentétük kormányválságot robbanthat ki, ez pedig — különös tekintettel arra, hogy a kormány formális kinevezése még meg sem történt — nem kevesebbet tenne, „mint a független magyar miniszterium létrejöttét veszélyeztetni”. Másrészt — mint maga Kossuth sejteti —, ha a két álláspont hívei között szavazásra — és pedig az országgyűlés tanácskozási szabályzatának megfelelően nyílt szavazásra — kerül sor, ennek „ollyan következése lehet, miszerint az egyik vagy másik érdek számára mintegy denunciálva legyenek bizonyos indi-

vidualitások, talán a többség, talán a kevesebbség, de egyik vagy másik veszélyben foroghat”, amennyiben az egyik álláspont hívei a nemesség, a másikéi a nem-nemesi tömegek haragjának szolgáltatnák ki magukat.

Batthyány indítványára tehát a kormány tagjai, majd utóbb a rendek is zárt konferenciát tartanak, s ezeken — elősorban a közvetítőként fellépő Deák jóvoltából — végül egyeztető megoldás születik: Kossuth hozzájárul ahhoz, hogy a megyei hatóság népképviselőre alapozásáról végérvényesen csak a következő országgyűlés intézkedjék, Széchenyi viszont belenyugszik abba, hogy a megyei hatóságot addig se a kirekesztőleg nemesekből összetevődő közgyűlés gyakorolja, hanem egy bizottmány, amelyet a megyék legközelebbi közgyűlésén személyesen megjelenő nemesek és azok a törvény által meg nem kötött számú nem-nemesek fognak megválasztani, „kiket a megyei lakosok községenként ezen közgyűlésre képviselőül utasítandnak”.

S ez az elvtelen kompromisszum persze végeredményben sem a nemességet, sem a nem-nemesi tömegeket nem elégítheti ki, a pesti forradalmárokat pedig egyenesen — és joggal — felháborítja: Pesten — tudósítják Kossuthot — már néhány nap múlva „átalányos elégtelenség van a megyei ideiglenes törvényel” s úgy látják, „hogy ez otrombaság megrontandja a sok jót, a mi eddig történt”. A kormány tagjai közötti meghasonlásnak azonban a létrehozott megegyezés révén sikerül elejét venni, s Széchenyi és Kossuth között egyelőre ismét helyreáll az összhang.

A KÖZLEKEDÉSÜGYI TÖRVÉNY MEGSZÜLETÉSE
ÉS A MÁRCIUSI VÍVMÁNYOK SZENTESÍTÉSE

A Széchenyi és Kossuth közötti egyetértés helyreállta pedig jól láthatóvá is lesz már a következő napokban, mikor az

újdonsült közlekedésügyi miniszter az országgyűlés elé terjeszti törvényjavaslatát „a felelős ministerségnek a közlekedési tárgyak iránti teendőiről”.

A hazai közlekedésügy fejlesztésének terve

Ez a törvényjavaslat nem a pillanat szüleménye, hanem azon az átfogó tervezeten alapul, amelyet Széchenyi a helytartótanács közlekedésügyi bizottságának elnökeként közvetlen munkatársaival még a tél folyamán dolgozott ki s januárban *Javaslat a magyar közlekedési ügy rendezéséről* címmel nyomtatásban is közzétett.

A magyar közlekedési viszonyok felvirágoztatásának ez az első nagyszabású programja a meglévő állapotok elemzéséből indul ki, vagyis abból, hogy az ország közlekedési eszközei rendkívül elmaradottak, hogy fejlesztésük és kezelésük fölöttébb széttagolt, hogy az ország anyagiakban éppen nem bővelkedik s hogy a termelés nálunk egyoldalúan mezőgazdasági jellegű.

Hogy a közlekedési eszközök valóban mennyire alacsony fokon állanak ekkor Magyarországon: magunknak sem nehéz számba vennünk. A vasútépítés még éppen hogy csak megkezdődött, a Pozsony és Szered, Pest és Vác, Sopron és az országhatár, valamint Pest és Szolnok között már kiépült vasútvonalak együttes hossza 30 mérföldre sem terjed, s ennek a távolságnak is több mint negyedét teszi a pozsony–szeredi vonal, amely csak lóvontatásra alkalmas. Csatornák létesítése terén és a természetes víziutak hajózhatókká tétele érdekében szintén vajmi kevés történt még eddig; a Tisza partjain húzódó 1 800 000 folyó ölnyi töltésből például 1847 végéig mindössze 31 ezeregynéhány folyó ölnyi készült el. A közlekedés tehát döntő részben még mindig az országutakra kényszerül, az ország „csinált” útjainak hossza azon-

ban alig haladja meg az ezer mérföldet (vagyis egy-egy négyzetmérföldre nálunk átlagosan még negyed mérföldnyi út sem jut), s az ország főmérnöke szerint ennek az úthálózatnak is nagyobbik fele teljesen újjáépítendő volna, további negyedrésze pedig alapos javításra szorul.

Ezekon az állapotokon kíván most Széchenyi változtatni, mégpedig gyökeresen s előtérbe a vasútépítést állítva. „A külföld példája” ugyanis arra „tanít, hogy a kereskedelmi forgalom magasb fokát sem csatornák, sem kőutak — a legjobbak sem elégíthették ki; hanem végre is vaspályákra szorultak”. Mert a vasutak építése olcsóbb, akár a csatornáké, akár a kőutaké; vasutak létesítése kevésbé függ a szükséges építőanyagok helybenlététől, mint a kőutaké; a vasutak az év minden szakában használhatóak, eltérően a télvíz idején befagyó víziutaktól; egyszóval: a vasutak olcsóbb, rendszerebb s — mindezen felül — gyorsabb összeköttetést biztosítanak, mint a közlekedés egyéb eszközei.

Ami mármost a vasútépítés számára kijelölendő országos érdekű fővonalakat illeti: irányuk meghatározásakor abból kell kiindulni, hogy „a magyar kereskedelem s iparfejlődés gyűlpontja Budapest”, az ország egyes tájait tehát mind Budapesttel, Budapestet pedig a nagyvilággal kell összekapcsolni általuk. „Ezen elvnek megfelelőleg négy fővonal kijelölése ajánlkozik mindenek előtt, mint a magyar közlekedés alapja. T. i. egy vonal, mely [Pestről a Duna balpartján Bécs felé haladva] a cs. örökös tartományokkal s vele Európának minden nyugati országaival kapcsolatba hozna; 2-ik, melly Pestről [a Balaton délkeleti partja mentén Fiume irányában vezetve] saját tengerpartunkkal, ez által Olaszországgal s a tengerekkel csatolna össze; 3-ik fővonal, melly fővárosunkat [Szolnokon és Aradon, majd a Maros völgyében felfelé hatolva Erdélyen át] a kelettel hozná jövendőben összeköttetésbe; és 4-ik, melly [Miskolcon és Kassán keresztül]

hasonló összeköttetést eszközölne Galíciával s az éjszakkal.”

Ez a négy fővonal „azonban hazánk kiterjedéséhez képest nem elégítheti ki első kezdetben is a belkereskedés szükségait”. Már eleve tervbe kell tehát venni néhány kimagasló fontosságú mellék- és szárnyvonal létesítését is, nevezetesen Szolnoktól Debrecenen át Szatmárig; Mohácstól Pécsen és Szigetváron át a fiumei fővonalig; Soprontól Nagykanizsa felé ugyancsak a fiumei fővonalig; Ceglédttől Kecskeméten át Szegedig; Aradtól Temesvárig; Debrecentől Nagyváradig; Miskolctól Tokajig; valamint Szegedtől Szabadkáig. Azaz a *Javaslat* (a már megnyitott pályarészeket is számba véve) együttesen 298 mérföldnyi vasút létesítését indítványozza (mégpedig azokon a vonalakon, amelyek utóbb csekély eltéréssel valóban a magyar vasúthálózat fővonalai lesznek).

A *Javaslat* azután részletes tervet ad az újjá- és újonnan építendő országutakra nézve is, úgy azonban, hogy ezek irányának meghatározását következetesen a majdani vasúti fővonalak irányától teszi függővé. Újabb csatornák létesítését egyáltalán nem javallja, hangsúlyozza viszont, hogy „a megállapítandó közlekedési rendszerben kiváló figyelemmel kell lenni a hajózható folyókra s azokat mint a közlekedések természetes eszközeit minél előbb rendezni és jó karba helyezni szükséges”, egyszersmind egyenkint sorravéve a folyóink szabályozása érdekében teendőket.

A *Javaslat* végül előzetes számvetést is tartalmaz a beruházandó összegekre vonatkozólag. Eszerint a tervezett vasútvonalak kiépítése (ami egyébként tíz évet venne igénybe) mintegy 80 millió forintba kerülne, folyószabályozásra pedig (ugyane tíz esztendő folyamán) körülbelül 8 s útépítésre, valamint a már létező utak karbantartására további 12 millió forintot kellene fordítani (ha útjavításra egyben a jobbágyok ingyenes megyei közmunkájának is legalább a felét fel lehetne

használni). Az egész tízesztendős közlekedésfejlesztési terv megvalósítása tehát együttvéve kereken százmillió forintnyi pénzbefektetést igényelne.

A közlekedésügyi törvény meghozatala

Ebből a programból kiindulva formulázza meg Széchenyi felkérésére Szalay László a közlekedésügyi törvényjavaslatot, amely szerint a minisztérium felhatalmaztatik arra, hogy egyfelől a magánvállalatok által már megkezdett vasútépítési és folyószabályozási munkálatok „folytatásához s befejezéséhez segédkezet nyújtson s a közállomány befolyását ezekre nézve biztosítsa” (1. §), másfelől állami eszközökkel megkezdjék „Budapestből mint a haza szívéből a határszélekig irányzandó 6 új vaspályavonalok” építését (3. §). Ennek érdekében — folytatódik a törvényjavaslat — a minisztérium tízmillió forintos alapot létesíthet, „mellyből 8 millió forint erejéig vasutakra, 2 millió forintig pedig vízszabályozásra a szükséghez képest pénzösszegek fordíthatnak” (4. §), teljes egészében felügyelete alá vonhatja továbbá a megyei közmunkák mirefordítását (5. §) s ezenkívül a jövőben is igénybe veheti azokat a jövővelmi forrásokat, amelyeket folyószabályozás céljára már régebben megajánlottak (6. §).

A törvényjavaslat csupán ideiglenes, csak a következő, népképviselői országgyűlés által megalkotandó végleges törvény hatálybalépéséig terjedő érvényű rendszabályok meghozatalát hivatott biztosítani, azaz gyakorlatilag egy esztendőre szóló felhatalmazást céloz adni a minisztériumnak. Ez alatt az egy év alatt pedig a minisztérium akkora pénzösszeg felhasználására nyerne jogot általa, amekkora a Széchenyi tízesztendős tervében vasútépítésre előírányzott összegnek egytizedével, a vízépítési munkákra előírányzott összegnek meg csaknem egyharmadával egyenlő. Útépítésre a törvényjavas-

lat pénzt nem szán, Széchenyi eredeti elképzelésein túlmenve viszont *minden* megyei közmunkát (vagyis országosan több mint 3 millió ingyenes ígás- és több mint 5 millió ingyenes gyalognapszámot) erre a célra tervez fordítani.

Hogy Széchenyi ilyen tekintélyes anyagi eszközök megajánlását indítványozhatja most az országgyűlésnek, abban döntő része van Kossuthnak, akit éppen Széchenyi törvényjavaslata késztet először arra a (később – igaz, már más rendeltetéssel – meg is valósuló) gondolatra, hogy államkölcsön lebonyolítása révén bankjegyeket bocsásson ki.

„Széchenyi – tudósít kettejük erre vonatkozó előzetes eszmecseréjéről Kossuth – mint közlekedési miniszter azt kérdezé tőlem, hogy mennyire terjeszkedhetik a vasutak és csatornák építésénél? Én ezen kérdésre azon kérdéssel feleltem: hogy mennyinek alkalmazását tartja a felelőssége mellett parancsolt óvatosság mellett practicabilisnek? Széchenyi azt válaszolá, hogy számot vetve hazánk népességi s egyéb viszonyaival, különösen a robot eltörlése folytáni munkaszükséggel is, nyolc, legfőlebb tíz millió forintnál többnek évenkénti befektetését sem hasznosan practicabilisnek nem hiszi, sem magára nem merné vállalni.

– Adhat ön ennyit?, – kérdezé.

– Igen, – feleltem én. – 15–20 millióra is el voltam készülve. Az ön kiadásai nem költségek, hanem beruházások, melyek dús kamatot hajtanak a nemzet vagyonosságának emelésében. Köszönöm önnek, hogy csak tíz milliót veszen évenként igénybe; ez reám nézve annyi, mintha csak négy millió forintot kívánna ön s ezt sem elköltésül, hanem csak hitel működési alapul; s ennyit könnyen kiállíthatok.

– Miként érti ön azt?, – kérdezé.

– Úgy – felelém –, hogy kamatlan kölcsönnel, azon biztos alapra fektetett pénzjegy-kibocsátással fogjuk a vasutakat építeni. Pénzügy-munkálati tervem – mondám – ennyiből

áll: szerzek négy millió forintot ezüstben; ezt ellenőrsége mellett leteszem a pesti kereskedelmi bank pincéibe, s arra kibocsátom egy, két, öt forintos pénzjegyekben a tíz millió forintot önnek rendelkezésére.”

Ilyen előzmények után kerül a törvényjavaslat április 4-én minisztertanács, majd miután ez is helybenhagyta, 6-án az alsótábla elé. A rendeknél azonban — Széchenyi számára teljesen „váratlanul” — „olly violens, malitiosus, számár oppositoria talál”, hogy az újdonsült közlekedésügyi miniszter egészen kedvét veszti. Mind ellenzéki, mind konzervatív részről többen támadják, főleg az ország nehéz anyagi helyzetét emlegetve (bár a szónokok maguk tudják legjobban, hogy a megajánlandó hitel úgyis csak akkor lesz ténylegesen igénybe vehető, ha az általuk unos-untalan hangoztatott pénzhiányt a kormánynak előbb sikerül majd kiküszöbölnie); megszívlelésre méltó ellenvetést azonban egyedül Somogy megye radikális követe, Madarász László tesz, amikor „a közmunkákról szóló 6-ik pontra megjegyzi, hogy miután a polgári egyenlőség elve, ha nyíltan ki nem mondatott is, de a hozott törvényekben bennértetik s bennfoglaltatik, és így, miután 15 millió nem jobbágy, hanem polgártárs van a hazában, soha arra szavazni nem fog, hogy valaki a magyar földön közmunkában dolgozzék, míg Somogy követe nem dolgozik”. És a javaslat két napig tartó viharos vita után végül is csak azért megy keresztül (jelentéktelen módosításokkal), mert a Széchenyi segítségére siető Deák bizalmi kérdés tárgyává teszi, maga Széchenyi pedig — éppen azon a napon, amelyen a király végre formálisan is kinevezi a kormány tagjait s köztük őt is — bejelenti, hogy ha javaslatát elvetik, tárcáját „édes öremest átengedi valaki másnak”.

Hogy a rendeket voltaképpen milyen megfontolások állítják szembe Széchenyi javaslatával, azt mondvacsinált ürügyektől hemzsegő felszólalásaikból kiolvasni nem lehet. Már

másnap, 8-án fény derül azonban ellenkezésük igazi okaira — a főrendi tábla ülésén. Mert a főrendek, akik — úgy látszik — megközelítőleg sem értenek annyira a köntörfalazás mesterségéhez, mint az alsótablának a megyei életben már kellőképpen kitanult követői, mikor most elébük kerül a javaslat, nemcsak azokat az ellenvetéseket ismétlik el, amelyeket már a rendek is felhoztak, hanem időnkint bepillantást engednek a rendekéivel nyilvánvalóan közös, de a rendek által bölcsen elhallgatott hátsógondolataikba is.

Ezek közül az egyiknek először a konzervatív Barkóczy János gróf ad kifejezést, mondván:

— Gr. Széchenyi István úr előhozta, hogy a vasutak építése azért is jótékonyan hatna a népre, mert az által keresete volna; de én azt tartom, hogy itt, hol 60 millió [ingyenes jobbágyi robot] napszám megszűnik, mellyel a mezei gazdászat folytattatott, ott illyes munkákról gondoskodni nem kell, hanem tekintettel kell lenni a mezei gazdaság folytatására, melly nagyobb hasznot fog hajtani az országnak, mint a vasút megkésztése. Ezen egyedüli szempontból is kiindulva, . . . különösen olly országban, hol a nép tunya, az illy nagyobb munkálatok előidézése nem kívánatos, hanem káros és veszélyes.

S hiába hangoztatja ennek az érvnek ellenében Széchenyi (aki — tudjuk — előzetesen maga is számot vetett „a robot eltörlése folytáni munkaszükséggel”):

— . . . Nagy fallacia, mit . . . mondottak, hogy nincs elég kéz; legyen csak felszabadulva a munka, lesz kéz elég! Az a nép, a mely . . . a robottól és az elfecsérelt községi munkáktól felmentve van, meg fogjuk látni, hogy ha szeretettel dolgozik, mennyit tud véghezvinni . . . — Barkóczy álláspontjához a következő felszólalók közül is számosan csatlakoznak, mert azt a nyilvánvaló igazságot Széchenyi sem döntheti meg, hogy minél több lesz a munkaalkalom, szükségképpen annál

magasabbra fognak emelkedni a napszámberék is, ez a probléma pedig földesuraink nagyrésztét — úgy látszik — sokkal inkább foglalkoztatja, mint az a kérdés, hogy lesznek-e az országnak vasútjai avagy sem.

S az ellenzéki Batthyány Kázmér gróf azután feltárja a főrendek (és a rendek) másik, ennél még lényegesebb hátsógondolatát is, azzal az indokolással tiltakozván a kormány által a közlekedésfejlesztés érdekében felveendő államkölsön ellen, hogy státusadósság vállalása esetén „olly költségek tetetnének, mellyek a kármentesítést lehetetlenné teszik”. És ezzel a leplezetlenül szűkkeblű érveléssel szemben immár Széchenyi is tehetetlen; a főrendi tábla többsége elveti javaslatát s azzal a kívánsággal utalja vissza az alsótábla elé, hogy az a bennefoglalt tízmillió forintos felhatalmazást tetemesen mérsékelje; Széchenyi pedig nem tehet egyebet, mint hogy haladéktalanul eljuttatja Batthyányhoz miniszteri állásáról való lemondását.

Batthyány, Kossuth és Deák azonban — a nemes gróf szavaival — „*con amore a bill mellett*” nyilatkozik, s a kérdést még aznap napirendre tűző alsótábla előtt (amelynek az ülésén Széchenyi a történetek után már megjelenni sem hajlandó) Kossuth veszi védelmébe a törvényjavaslatot. A kármentesítés miatt aggódók megnyugtatósa végett leszögezi, nem arról van szó, „hogy az országnak administrációjára szolgáló rendszer jövedelmekből utalványozzon a ház 10 millió forintot közlekedési eszközökre”: ezt az összeget „csak azon esetben lehet a ministeriumnak” majd utalványoznia, ha előbb minden megtétetett, „mi megkívántatik arra, hogy az administratio meg ne akadjon s Magyarország kötelességét teljesítse”. Rámutat továbbá arra, hogy a földbirtokosok üzleti érdekeivel nem hogy ellentétben, hanem éppenséggel szoros összhangban áll a vasutak tervezett kiépítése, hiszen „a vasutak varázs erővel hatnak a földbirtokra és a forgalom élénkí-

tésére ott is, hol azelőtt forgalom nem igen létezett". S élesen kikel a főrendek ellen a munkáskezeket illető aggályaikról szólva:

— . . . Talán azt akarják a fő[r[ende]k], hogy ismét az isten átkozta régi rendszerre térjünk vissza? A népnek joga van munkát kérni, s meg akarják kötni a ministerium kezét, hogy ne adhasson munkát? hanem várja be az ínséget, midőn a nép éhenhalással küzd, és akkor üritse ki az ország magtárát. Alamizsna a népet nem menti meg az éhen halástól, de igen is munka. Ezen szempontoknál fogva uraim! — fejezi be beszédét — kérem önöket, hogy a sommára nézve szabad kezet engedni méltóztassanak, s így azt gondolom, hogy a fő[r[ende]k] ajánlatát elfogadni egyáltalában nem lehet.

Erre azután az alsótábla lényeges változtatás nélkül ismét visszaküldi a javaslatot a főrendekhez, azok pedig most már tanácsosabbnak vélik felhagyni a további ellenállással s belenyugodni becikkelyezésébe. S minthogy másnap, 9-én az uralkodó is jóváhagyja, bármennyire nehezen született is meg a törvény — az 1848 :XXX. tc. —, Széchenyinek, aki az utóbbi években az udvari körök reformbarátságát hangoztató hazug bécsi szólamok hatására oly sokszor igyekezett elhíttetni előbb önmagával, majd másokkal is, hogy az abszolút „kormány a mozgalom, a reform élére állott”, most lehetetlen be nem látnia, mennyivel áldozatkészebb az általa oly sokat támadott Kossuth és pártja, mint amilyen az általa oly messzemenően támogatott udvar volt, amelytől a helytartótanács közlekedésügyi bizottságának elnökeként nem tíz, hanem csak egyetlen milliányi hitelt kért s amely megannyi megálázó kilincselése ellenére végül ezt a csekély összeget is megtagadta tőle, mert — mint a rossz emlékéű kancellár, Apponyi György gróf egy héttel bukása előtt szégyenkezés nélkül megvallotta — arra a következtetésre jutott, hogy ez, hiába adják meg, „semmiféle politikai hasznot nem hajtott volna”.

Azokból a hamis illúziókból tehát, amelyeket a forradalom kitörése előtt táplált az udvar jóindulata és haladási készsége iránt, nem sok maradhat meg Széchenyiben. De ha ezek nagyrészt szertefoszlanak is, támadnak helyettük mások, újabb keletűek. Támadnak ilyenek már március 17-én, támadnak március 31-én és támadnak most, az országgyűlés végnapjában. Támadnak április 9-én, amikor Bécsből híre jön, hogy az uralkodó által a diétán alkotott valamennyi törvénycikk „helybenhagyatott”, támadnak 10-én, amikor a király, hogy az országgyűlést személyesen rekessze be, Pozsonyba érkezik s kíséretében — mint Horváth Mihály külön is kiemeli — „szokatlanul még a trónörökös [Ferenc Károly főherceg] és annak elsőszülötte s jövendőbeli utóda [Ferenc József főherceg] is önként megjelentek a szentesítés ünnepélyére”, ami sokakban végképp eloszlatja azt az aggodalmat, hogy a forradalom vívmányait az udvar erőszakosan kicsikartaknak tekintti, „a végrehajtott reform érvényességét pedig a jövőre nézve, ha lehet, még erősíti”, s támadnak 11-én, amikor a király aláírásával látja el, majd a diéta záróülésén ünnepélyesen átnyújtja az ország nádorának a márciusi vívmányokat becikkelyező 1848. évi dekrétumot.

Mert bizony jócskán akadnak, akik a törvénykönyv szokásos záróformuláját (az új törvényekben „foglaltakat helyeseknek, kedveseknek és elfogadottaknak vallván, hozzájuk királyi megegyezésünket és jóváhagyásunkat adtuk, s azokat királyi hatalmunknál fogva elfogadtuk, helybenhagytuk, helyeslettük és megerősítettük; biztosítván a . . . hú Karokat és Rendeket a felől, hogy minden a fenbeiktatott törvénycikkelyekben foglaltakat mind Minmagunk megtartjuk, mind pedig minden más híveink által megtartatjuk, miként is azokat jelen levelünk ereje s tanúsága szerint elfogadjuk, helyben-

hagyjuk, helyeseljük és megerősítjük”) ez alkalommal hajlandóak többnek tekinteni szokványos formulánál; maga Széchenyi pedig, aki – nem egy jel mutatta már eddig is – kiváltképpen s erőnek erejével hinni akar az uralkodóház jóindulatában, mert különben egyáltalán nem tudna hinni az átalakulás ügyének sikerében, most éppen nem képes fékezni megindultságát, hallván a korona viselőjének az országgyűlés díszbe öltözött tagjaihoz intézett szavait:

– Hű magyar nemzetemnek szívemből óhajtom boldogságát, mert abban találok fel a magamét is . . .

„Nagyszerű pillanat!, – hajtogatja magában. – Érzem, megrendülök! Bár a sír már föltáruul előttem!”

Majd az ország előtt most már szerinte is tagadhatatlanul megnyíló hatalmas lehetőségek tudatától lenyűgözötten Bathányhoz és Kossuthhoz fordul:

– Én *sejtelemkép* [írtam csak a *Hitel*ben:] Magyarország „lesz”! Ti az egészet *valósítjátok* . . .

Valóban úgy van hát, ahogy Horváth Mihály, e kellőképpen mindmáig nem méltányolt nagy magyar történetíró látta: „Még azok is, kik gr. Széchenyi Istvánnal a márciusi mozgalom kezdetében azért nem akartak rögtön igen messzetaladni a reformok terén, nehogy a dynasztia ellenhatásra tüzeltesék: az országgyűlés befejezésekor oly meggyőződésben voltak, hogy miután a király az új törvényeket önként megerősítette, a kölcsönös viszonyok Magyarország és Ausztria közt, ha tán nem minden nehézség nélkül is, de békésen ki fognak egyenlítettetni.”

Téves ez a hiedelem s – éppen, mert szilárd alapok nélkül szilárdul meg Széchenyiben – tragédiával vemhes. Széchenyi azonban nem is gyanítja, milyen lélektépő módon kell majd csalatkoznia benne egyhamar, s épp ezért egyelőre csak az eddiginél is égetőbb tettvágyra ébred általa. Nincs többé maradása Pozsonyban s ahhoz sincs türelme, hogy – mint ille-

nék — Magyaróvárt személyesen adja vissza követi megbízását Moson megyének vagy hogy akár csak segítségére legyen követtársának, Króner alispánnak követi zárójelentésük megírásában; ő Pesten szeretne lenni mielőbb, aggodalmainak és reményeinek s egyben tennivalóinak is immár egyedüli táborhelyén.

A hajó tehát s véle történetünk már április 14-én Pest felé veszi útját. És a záporverte gőzösről, amely ezúttal Zrínyi nevét viseli, az eső ellenséges hadoszlopain is áthatoló fáklya-fénynél Batthyány és Kossuth oldalán még ugyanaznap este partra is száll Széchenyi, hogy a forradalom szülőföldjén tetőzze be a kétfejű sas bécsi fészkében és a rendi Magyarország pozsonyi végvárában megkezdett művét.

A VÁLSÁG HÓNAPJAINAK SZÉCHENYIJE ÉS SZÉCHENYI VÁLSÁGÁNAK HÓNAPJAI

A MAGYAR KÖZLEKEDÉSÜGYEK MINISZTERÉNEK SZÉKÉBEN

Most pedig ballagjunk el a pesti Rakpiacra, s másszunk fel az itt, az épülő Lánchíd torkolatával szemközt álló Ullmann-ház második emeletére, hogy belépve az ehelyütt lakó Széchenyi ajtaján, egy pillantást vethessünk hősünk íróasztalára.

A közlekedésügyi minisztérium felállítása

Az iratok, amelyek ezekben a napokban elborítják Széchenyi asztalát, legnagyobbbrészt alkalmaztatást keresőknek írójuk állítólagos rátermettségét ecsetelő s pártfogásért esedező levelei. Mert Pestre érkezvén, — akár minisztertársainak — Széchenyinek is első dolga, hogy megszervezze minisztériumát, s ez természetszerűen tüstént kihívja a hivatalra joggal és jogtalanul pályázók rohamát.

A minisztérium belső felépítése többé-kevésbé önként adódik a közlekedésfejlesztési *Javaslat*ból, amely már egy a közlekedési ügyeket legfelső fokon irányítani hivatott „országos hatóság” szerkezetére nézve is indítványokkal szolgált. A közmunka- és közlekedésügyi minisztérium belső szerkezete most ezeknek az indítványoknak megfelelően (bár kisebb módosításokkal) alakul ki. Eszerint a minisztérium a miniszter és az őt helyettesítő álladalmi altitkár irodáján kívül hat osztályra tagolódik. A közlekedési osztály a vasutak és víziutak kezelésére és fejlesztésére ügyel fel, egy másik osztály az út- és hídépítést irányítja, a középítészeti osztály a kincstári tulajdont képező épületek ellenőre, a műszaki osztály pedig a

folyamatban lévő munkálatok technikai kivitelezéséért felelős, s ezekhez járul még a szokásos számvevőség és irattár. Bekebelezi továbbá a minisztérium mint — a maga hét „középponti műosztály”-ával — az építkezések tényleges lebonyolítását végző alárendelt szervet az eddig építési főigazgatóságnak nevezett hivatalt is, amely a forradalom előtt a helytartótanács felügyelete alatt állott.

A minisztérium irodáinak elhelyezése sem okoz különösebb fejtörést: évégett Széchenyi az Ullmann-háznak saját lakása alatt éppen ekkor megürülő első emeleti traktusát veszi igénybe, csak a középponti műosztályokat hagyván továbbra is már meglévő budai helyiségekben.

Annál több nehézséggel jár viszont a minisztérium személyzetének összeállítása. Széchenyi mindenekelőtt olyan embereket választ munkatársaiul, akikkel az előző években is együtt dolgozott s akiknek rátermettségéről így már közvetlenül is meggyőződhetett: elnöki titkára eddigi személyi titkára, Tanner lesz, a műszaki osztály élére műszaki tanácsosi minőségben a Lánchíd építését vezető angol mérnök, Adam Clark kerül, aki már a helytartótanács közlekedésügyi bizottságában is ugyanezt a tisztséget viselte, a számvevőség irányítására Bánffy Simon, a Tiszavölgyi Társulat központi könyvvivője kap megbízást, a közlekedési osztály vezetését pedig osztályfőnöki rangban Kovács Lajos veszi át, aki eddig ugyancsak a Tiszavölgyi Társulatnál tevékenykedett a társulat igazgatójaként.

Közülök politikai tevékenységet korábban csak az utóbbi kettő fejtett ki: mindketten ellenzékiek voltak, sőt éppen Kovács, akihez Széchenyi leginkább ragaszkodik, már 1841-ben — a híres szatmári tizenkét pont körül kialakult harcok során — vezetőszeretet is vívott ki magának a megyéjebeli ellenzék táborában. A múlt azonban ne tévesszen meg senkit; 1841 óta sok víz folyt le a Tiszán, s Kovács, jöllehet formailag továbbra sem szakított az ellenzékkel, ténylegesen

csakhamar az ellenzékkel végletesen meghasonlott Széchenyi oldalára állott, vagyis — tekintve, hogy egy haladottabb politikai irányzat hívéből lett Széchenyi követőjévé — erősen jobbratolódott. Kovács osztályfőnöki kinevezését tehát sem 1848-ban, sem ma nem tekintheti senki olyan lépésnek, amelylyel Széchenyi mintegy volt ellenzéki ellenfelei iránti lojalitását juttatja kifejezésre, s magáról Széchenyiről sem lehet feltételezni, hogy efféle gesztusnak szánja Kovács meghívását; ő azért köti magát kezdettől fogva „páratlan' Laink”-hoz, ehhez az „igazi 'többsincs'”-hez, mert — ha időnkint „sok differentiája” támad is véle s, ezek miatt „enormis” módon felbosszantva, olykor még „nemtelen szalonnauszító”-nak is kénytelen őt minősíteni — alapjábanvéve jóképességű és igen használható embert lát benne, aki — mint már a közlekedésügyi *Javaslat* kidolgozásának alkalmával — a jövőben, a *Javaslat*ban foglaltak megvalósításakor is bárki másnál inkább segítségére lehet.

S ami Kovácsra érvényes, ugyanaz kicsiben elmondható Bánffayról is: Bánffay szintén ellenzéki s szavának az ellenzék pesti klubjában, az Ellenzéki Körben némi súlya is van, ettől függetlenül azonban őt is már régebből Széchenyi „bátor, szájas emberei” közé sorolják.

De ha kétségtelen is, hogy Kovács vagy Bánffay kinevezése nem tekinthető a volt ellenzék irányába tett gesztusnak, az sem kétséges, hogy *mások* kinevezésével Széchenyi kezdetben csakugyan akar tenni efféle gesztusokat. Így például még Pozsonyban meghívja minisztériumának vezető tisztviselői közé egyik valóban ellenzéki követtársát, Tormássy János Békés megyei főjegyzőt. Pesten azonban ilyen és hasonló elhatározásainak foganatosításáról — akaratán kívül — már kénytelen lemondani.

Pesten ugyanis végképp bebizonyosodik — amitől a kormány tagjai már Pozsonyban is joggal tartottak —, hogy az

ország pénztára szinte teljesen üres. S ráadásul a felelős minisztérium létrehozásáról intézkedő törvénycikkben az áll, hogy a felosztatott kormányzéseknek „minden hivatalnokai és szolgálói, s így nemcsak azok, kik újabb alkalmazást nyernek, hanem . . . azok is, akik a . . . ministeri osztályokban el nem helyeztetnek, jelenleges fizetésüket egészen megtartandják”. Mindezek következtében a kormány úgy határoz hát, hogy „új fizetéses hivatalokat nem szabad állítani *bona-fide* legsürgetőbb ok nélkül”; vagyis a kormány inkább vállalja azt a politikai kockázatot, hogy a minisztériumokba a volt kormányzések hivatalnokai közül seregestül fognak bekerülni megrögzötten reakciós elemek, csak hogy elháríthassa az esetleg nagyobb számban kinevezendő új tisztviselők alkalmazásával járó anyagi kockázatot.

A miniszterek tehát, bármilyen elképzeléseik voltak is korábban, most — nem látván más kiutat — nyakra-főre kezdik hivatalba helyezni a felosztatott kormányzések munkatársait (mégpedig közülök is elsősorban a legnagyobb fizetést húzókat, azaz a legveszélyesebbeket), s ebben — pénzügyminiszter lévén — éppen a kormány legbaloldalibb tagja, Kossuth jár élen. Így azután nem csodálatos, hogy a közlekedésügyi minisztériumban végül is kinevezésre kerülő 44 hivatalnok között 31 olyan akad, aki a kormányzéseknel már korábban is alkalmazásban állott, s hozzá kettő olyan, aki a Konzervatív Pártban is előkelő szerepet játszott; egyikük az ifjabbik Zichy Ferenc gróf, aki eddig — a helytartótanács helyettes elnöke lévén — közvetlen felettese volt, most pedig — a közlekedésügyi minisztérium álladalmi altitkáráként — közvetlen helyettese lesz Széchenyinek, másikuk meg az osztályfőnöki beosztásban a középítészeti osztály vezetését átvevő Havas József professzor, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank elnökhelyettese, akivel mint volt helytartótanácsosból és cenzorból lett újdonsült nemzetőrrel már volt is alkalmunk megismerkedni.

Az pedig végképp nem csodálatos, hogy ezekután Kraynik Imre volt helytartótanácsi titkár is miniszteri osztálytanácsos s egyúttal az út- és hídépítési osztály vezetője lesz vagy hogy Havas Józsefnek – Széchenyi ellenállása dacára – még fivérét, Havas Sándort, a tartományi biztosság volt titkárát is sikerül bejuttatnia a minisztériumba. Méltán mondhatja hát Kossuth, amikor Széchenyi megmutatja néki tisztviselőinek első névsorát:

– Csupa Pechovich ... – S Széchenyi is okkal gondolhatja ekkor, hogy Kossuthnak „sok tekintetben igaza van!”

De bármennyire látja is Kossuth, hogy a reakciós hivatalnokok valósággal el fogják özönlenni a minisztériumot, s bármennyire látja is Széchenyi, hogy Kossuth ezzel kapcsolatos aggodalmai korántsem jogosulatlanok, tenni egyikük sem tesz semmit a személyzet összetételének megjavítása végett. Mert amikor Kossuth, majd hozzá hasonlóan Szemere s utoljára Eötvös is szót emel Zichy Ferencnek a közlekedésügyi minisztérium álladalmi altitkárává tervezett kinevezése ellen, ezt mindegyikük csak azért cselekszi, mivel – maga szeretné megkapni Zichy Ferryt. Az ellenforradalomnak ez a rendíthetetlen bajnoka azonban végül mégis Széchenyié lesz – talán azért, mert a Duna-balparti vasutat építő Középponti Magyar Vasúttársaság igazgatója lévén, még mindig inkább konyít a közlekedési ügyekhez, mint bármi máshoz –, Kossuthnak pedig (a Széchenyi által éppen nem alap nélkül fülbemászóhoz hasonlított) Duschek Ferenc kamarai másodalelnökkel s a többi miniszternek is egyéb reakciókkal kell beérnie.

Mindazonáltal ha felfigyelünk is a helyzet fonákságára, ne lássuk azt sötétebbnek a kelleténél: az udvarhú tisztviselők, ha szép számban férköznek is be a minisztériumokba, különösen *nagy* nehézségeket nem támaszthatnak a kormánynak, mert – egyrészt – tevékenységi körük nem eléggé kiterjedt ehhez s mert – másrészt – mindegyik érdekelt mi-

niszter, Széchenyi is rajtuk tartja a szemét. És a közlekedésügyi minisztérium esetében ráadásul azért sem okozhatnak különösebb kárt, mert ennek a minisztériumnak a munkássága már a kezdet kezdetén is rendkívül szűk határok közé szorul, sokkalta szűkebbek közé, mint aminőkre Széchenyi előzőleg — akár legreménytelenebb perceiben is — gondolt.

A minisztérium első intézkedései és első pénzügyi nehézségei

A minisztérium vezető munkatársai április 26-án tartják első összejövetelüket, s másnap a minisztérium rendszeres működése is megkezdődik: mivel technikai szempontból a törvény értelmében a közmunkaügyi miniszter felelős azért, hogy a következő népképviselői országgyűlés számára Pesten alkalmas helyiségek álljanak rendelkezésre, Széchenyi haladéktalanul utasítja az illetékes osztályfőnököt, Havast, hogy a pesti városi szépítő bizottság által az országgyűlés két házának tanácskozási helyéül kijelölt „redout és múzeumbeli termek rendbehozása iránt . . . megindított intézkedések végrehajtására tegye magát érintkezésbe Hild építész úrral”. A munkálatok azután valóban csakhamar kibontakoznak, s időben és szép eredménnyel be is fejeződnek. Széchenyinek azonban ez a kis siker végül is nem örömet, hanem éppen bosszúságot — s valljuk meg: eléggé kicsinyes bosszúságot — okoz. Az országgyűlés megnyitásakor ugyanis István főherceg Batthyányt és Kossuthot dicséri meg a termek méltó berendezése miatt, azok pedig — valójában nem lévén részük a dologban — elhárítják ugyan a dicséretet maguktól, de nem Széchenyire, aki maga is igen sokat fáradozott a munka jó kivitelezésén, hanem egyedül Hildre hárítják át, mondván: „Hja, amit az a Hild’ etc.”

De meg lehet, némileg mégis méltánytalan volna Széchenyinek ezen az érzékenykedésén különösebben megütközni. Ha

ugyanis jobban meggondoljuk a dolgot, hamar rádöbbenhetünk, hogy az országgyűlési termék rendbehozatala tulajdonképpen a közlekedésügyi minisztérium egész 1848-i tevékenységének legjelentősebb eredménye! S az új országgyűlés megnyitásakor már Széchenyi is tisztán látja, hogy az ország szegénysége miatt egyelőre még csak gondolnia sem lehet azoknak a messzemenő terveknek a megvalósítására, amelyeket az előző országgyűlés berekesztésekor, az ország nagylelkűségétől elkápráztatva, még oly boldogan forgatott a fejében.

Április végén azonban a már ekkor is nyilvánvaló pénzügyi nehézségeket Széchenyi még csak átmenetieknek véli. Közvetlen terveit már ekkor is az adott szűkös lehetőségekhez szabja, de ekkor még nem tudja, hogy közlekedésfejlesztő tevékenységét végérvényesen is a legszerényebb intézkedésekre kell majd korlátoznia, mert ekkor még komolyan számít arra, hogy a Kossuth által kitervelt bankjegykibocsátás révén tekintélyes pénzalaphoz fog jutni. Egyelőre tehát hétről hétre sürgeti Kossuthot s, bárhol jelenik meg, zsebéből sohasem mulaszt el előhúzni egy még a századeleji infláció idején forgalomba hozott piszkos váltócédulát, fünek-fának magyarázva, hogy „ez kell nekünk, minél piszkosabb, annál jobb, hogy mindenki azon legyen, hogy gyorsan túl adjon rajta, a nélkül el kell vesznünk”; közben pedig a máris rendelkezésre álló csekély anyagi erőforrásokat igyekszik minél teljesebben kiaknázni olyan munkálatok céljaira, amelyek mintegy előkészítői lehetnek a bankjegykibocsátás megkezdése után majd teljes erővel kibontakoztatandó széleskörű közlekedésfejlesztési tevékenységnek.

Az elvben máris rendelkezésre álló erőforrások egyike az adózóknak a közlekedésügyi törvény által az ő ellenőrzése alá helyezett ingyenes megyei közmunkája. Széchenyi nem nagyon bízik abban, hogy a felszabadított jobbágyokat tény-

legesen is rá lehet majd bírni eddigi közmunkakötelezettségeik változatlanul való további teljesítésére, arról azonban mindenesetre gondoskodni kíván, hogy ahol az illetők mégis hajlandóaknak mutatkoznának a munkára, ott az — eltérően a korábbiaktól, amikor tudvalévően sokszor a megyei „tisztviselők kedve s kénye szerint s többnyire ezek hasznára” véte-tett igénybe — kirekesztőleg az országos közlekedés javára fordíttassék. Már legelső miniszteri körrendeletében arra utasítja tehát a vármegyéket, hogy „minden közmunka-beli erőt jelenleg egyedül a létező közlekedések fentartására szorít-sák”, egyúttal arra is felszólítva őket, hogy „a közmunka cél-szerűbb alkalmazásáról s egyszersmind a teljesítésben kevésbé nyomasztó voltárúl intézkedjenek ideiglenesen”.

A körrendelet visszhangja azonban Széchenyi előzetes sejtéseit igazolja: a megyék legtöbbje nem is válaszol rá, s ha néhány megyéből mégis érkezik jelentés a rendelet végrehaj-tásáról, többnyire ezekben sincs sok kecsegtető. Trencsén megye, ahol az elmúlt években különösen nagyarányú volt az egész Európán végigsöprő éhínség, a rendeletnek „a létező közlekedések fentartására” vonatkozó kitételét nem úgy ér-telmezi, hogy a közmunkákat másra, mint a közlekedési esz-közők fejlesztésére, nem szabad, hanem úgy, hogy egyedül a már meglévő utak karbantartására szabad fordítani, s ennek megfelelően azt jelenti: „... Mind az öt járásbéli fő sz[olga] bíráinknak szorosán meghagytuk: hogy a megyénk körében jelenleg is mutatkozó éh ínség miatt a folyó eszt[endő]ben — kivéven a már is fen létező utak bekavicsolását és az azo- kon fen álló építmények elkerülhetlen kijavítását — ingyen munkák erejével semminémű új útvonalak csináltatásába ne bocsátkozzanak...” Gömör megye hasonlóképpen azt tu-datja, hogy pillanatnyilag csak szoros értelemben vett kar-bantartási munkálatokat irányozott elő „résztint a jelen át-alakulásban előforduló nehézségek” miatt, résztint pedig azért,

mert „tagadni lehetlen a köz munkákról szólló törvények célszerű életbe léptetésének képtelenségét”, s egyébként „a munkák megválthatásá”-t indítványozza, bár a minisztérium per sze sokra nem menne azzal a csekély összeggel, amelyet a köz munkakötelezettség pénzbeli váltsága címén hajthatna be az adózókön (ha ugyan azok egyáltalán fizetésre is hajlandóságot mutatnának, ami szintén nem valószínű). De hiába, Pest megye már mint elintézett dolgot közli, hogy az utaktól távolabb eső községek lakóinak megengedte közmunkakötelezettségük megváltását, mégpedig a tényleges napi bérnél jóval kisebb összegek ellenében, a szekeres napszámokat 30, a gyalogosakat meg 12 krajcárjával számítva.

Egyszóval Széchenyi gyakorlatilag anyagi erőforrásként egyelőre csak az úgynevezett felemelt sóár-alappal számolhat, vagyis azokkal a 11 krajcárokkal, amelyeket minden (a sómonopóliummal bíró állam által eladott) mázsányi só árából még az 1792 : XIV. törvénycikk rendelt közlekedésfejlesztési célokra s amelyeknek további ilyenirányú felhasználását az új közlekedésügyi törvény is biztosítja. Még április végén kérdést intéz tehát Kossuthhoz a sóár-alap helyzetére vonatkozólag, a pénzügyminisztérium válaszából pedig a következők derülnek ki:

... A felemelt só ár alapból f. év május 2 ^{kán} megvolt a budai fő pénztárnál kész pénzben	223 957 ft 31 1/2 xr
Az illető só hivataloktól várható f. év october végéig	122 722 ft 20 1/2 xr
... Activ követelések a terhelő adósá gok levonása után tesznek	<u>242 651 ft 18 xr[-t]</u>

Összesen tehát bejönne a felemelt só ár alapból f. év october végéig 589 331 ft 10 xr
ha a . . . követelések behajthatnának.

S a következő hónapokban azután az is kiderül, hogy a számításba vett bevételeknek ténylegesen csupán elenyésző töredéke hajtható be: az alap bevétele május folyamán még 59 167 ft 35 $\frac{3}{4}$ xr, júniusban viszont már csak 5850 ft 30 $\frac{1}{2}$ xr, júliusban pedig mindössze 1014 ft 20 xr; a közlekedésügyi minisztériumnak tehát július végéig lényegében a 2 $\frac{1}{4}$ krajcár híján így rendelkezésére álló 290 ezer forinttal kell gazdálkodnia.

Széchenyi ezért, amikor a minisztérium vezető munkatársainak második tanácskozásán, április 29-én némelyek holmi építkezések ötletével hozakodnak elő, határozottan ellenszegül minden ilyes gondolatnak, s kereken kimondja: egyelőre „semmit sem építünk”. Az elsőrendű fontosságú munkálatok megkezdését azonban egyetlen napig sem halogatja. Így már május közepén elrendeli a fővárosból Fiume, Szatmár és Arad felé építendő vasútvonalak előzetes felméréstét, majd ennek a rendeletnek az érvényét néhány hét múlva kiterjeszti oly módon, hogy a felmérési műveleteket a Szatmárról Kolozsvárra és Aradról Gyulafehérvárra vezető folytatólagos vonalakon szintén kezdjék meg. S közben nagy figyelmet fordít az ország egyetlen számottevő tengeri kikötőjével, a fiumeivel kapcsolatos problémákra is. A fiumei kikötő ugyanis „olly veszedelmes és kényelmetlen, hogy partjai előtt váratlanul támadt szélvész, különösen délkeleti szél (*scirocco*) dühöngéseit a horgonyzó hajók ki nem állhatják”. A fiumeiek ezért már évekkal ezelőtt kérték az illetékes hatóságoktól alkalmas gátak létesítését, kérésük teljesítését azonban a bécsi udvari építési igazgatóság, amely Fiume ellenében Trieszt fejlesztését tekintette szívügyének, mind ez ideig állhatatosan megghiúsította, még azt is kérdésesnek nyilvánítva, „vallyon szükséges e Fiumében egy nagyobb hajók menekvésére szolgáló kikötő vagy sem?” A város tehát végül is önerejéből kezdte meg korszerű móló építését, s erre a for-

radalom kitörése előtt már húszezer forintot költött is, a munka befejezéséhez azonban most — elégséges anyagi eszközök híján — a közlekedésügyi minisztériumtól, illetve a sóár-alapból kér támogatást, kereken 250 ezer forint erejéig.

S ekkora segínyt nyújtani a maga pénztárából persze Széchenyi is képtelen. Az ügyet azonban rendkívül fontosnak tartja, s ezért azzal az indítvánnyal fordul Kossuthhoz, biztosítson a fiumeieknek az építkezések folytatására egyelőre 42 ezer forintnyi külön hitelkeretet. De mire a javaslat megjárja a pénzügyminisztériumot, a horvát–magyar viszony rendkívül elmérgesedik, s erre hivatkozva, Duschek először elutasítja Széchenyi kezdeményezését, azt hangoztatván, hogy az adott körülmények között „készpénzek Fiuméba biztosan nem szállíthatatnának”. Kossuth viszont, akinek bizonyára nem kerül nehézségébe felfednie a Duschek érvelése mögött megbúvó hátsógondolatokat, végül mégis megajánl vagy húszezer forintot. Széchenyi fáradozása tehát végeredményben mégsem marad teljesen hiábavaló. Ámbár valószínű, hogy Fiume nemsokára a horvát pártütők kezére jutván, a hitel tényleges folyósítására már nem kerülhet sor.

Kísérletek a magántulajdonban lévő közlekedési vállalatok támogatására és állami ellenőrzés alá helyezésére

De nem kisebb az az érdeklődés sem, amelyet Széchenyi a magántársulások által már korábban életre hívott közlekedési vállalatok iránt tanúsít; a közlekedésügyi törvény szellemében igyekszik őket kisebb vagy nagyobb mértékben állami ellenőrzés alá vonni, s egyben támogatni is iparkodik őket a gazdasági válság támasztotta nehézségek átvészelésében, hogy közérdekű tevékenységük lehetőleg ne szenvedjen fennakadást.

Közülök legsíralmasabb helyzetben a két éve létesült Balatoni Gőzhajózási Társaság leledzik: részvényeinek ötödre-

szét az aláírók még 1847 végéig sem váltották ki, tiszta jövedelme 1847-ben hatszáz forintot sem ért el, s felvirágozását nemcsak az hátráltatja, hogy hajóparkja az egyetlen — kizárólag személyszállításra alkalmas — *Kisfaludy*-gőzösből áll, miért is a hasznohajtóbb teherfuvarozás bevezetésére egyelőre lehetősége sincs, hanem a megfelelő kikötők hiánya is. Széchenyi ezért már 1848 elején minden követ megmozgat, hogy legelőbb is részvényes társait vegye rá hátralékaik kiegyenlítésére, fáradozását azonban vajmi kevés siker koronázza. Így azután már április végén arra a következtetésre kénytelen jutni, hogy a balatoni gőzhajózást nagyobb bajok megelőzése végett legjobb lesz átmenetileg teljesen szüneteltetni. S bár júniusban még egyszer megkísérli jobb belátásra bírni a részvétlen részvényeseket, Füreden gyűlést tartatván velük, ez a próbálkozása is meddő marad; a balatoni gőzhajózás kibontakozása még egy évtizedig várat magára.

Nem így a tiszai hajózás kiépítése: az Első Magyar Tiszagőzhajózási Társaság, amely ugyancsak két éve alakult, üzletszerű tevékenységét azonban a Dunagőzhajózási Társaság féltékenysége és ellenállása miatt ezideig nem kezdhette meg, éppen most látja elérkezettnek az időt első hajójáratának megindítására, s csak annyi támogatást kér Széchenyitől, hogy ő Szolnok és Tokaj városánál járjon el megfelelő kikötő- és rakodóhelyek átengedése végett. Amely kívánságnak azután Széchenyi készségesen és örömmel eleget is tesz.

Annál több gondot okoz viszont a Középponti Magyar Vasúttársaság segélykérelme. A társaság, amelynek szabadalma van a Bécs és Pest között a Duna balpartján, továbbá a Pestről Szolnokon át Debrecenig vezető vasút megépítésére, eredetileg 18 millió forintnyi részvényt jegyeztetett, s a részvények kibocsátási értékének négyötödét már be is fizettette az aláírókkal, egyelőre azonban vonalának csak Pest és Vác,

illetve Pest és Szolnok közötti szakaszát tudta tető alá hozni, s jelenleg is csupán a Pozsonytól az országhatárig terjedő szakasz megnyitását tervezi a közeljövőre, a rendelkezésére álló tőkét viszont már szinte teljesen kimerítette. A pálya Pest és Pozsony közötti szakaszának kiépítéséhez (a Szolnok és Debrecen közötti szakasz kiépítésére többé egyáltalán nem is gondolván) a társaságnak saját számításai szerint még további négymillió forintra volna szüksége, részvényeseit azonban pillanatnyilag nem véli tanácsosnak felszólítani hátralékaik törlesztésére, minthogy részvényeinek tőzsdei árfolyama immár hónapok óta szakadatlanul és rohamosan hanyatlik. Ezért a társaság április végén, amikor részvényeit Bécsben már csupán névértékük felével jegyzik, a kormányhoz fordul, s tőle kér négymillió forintnyi kölcsönt.

A kérés teljesítését, bármekkora terhet hárítana is ez az államkincstárra, Széchenyi is, Kossuth is célszerűnek véli, mert ezáltal az állam némileg ellenőrzése alá vonhatná a társaságot, ez pedig az adott esetben nemcsak azért volna rendkívül fontos, mivel a társaság éppen Magyarország egyik legjelentősebb vasúti fővonalát építi saját tulajdonként, hanem azért is, mivel a középponti vasút részvényeinek többsége (tízmillió forint névértékű részvény) az osztrák pénzügyminisztériumnak képezi tulajdonát s ráadásul hárommillió forint erejéig az osztrák Nemzeti Bank is hitelezőjévé lett a társaságnak. Széchenyi tehát Kovács Lajos javaslatára – Kossuthtal egyetértésben – azzal az ajánlattal fordul a társasághoz, hogy a kormány részéről rendelkezésére bocsátja a kért négymilliót, de nem kölcsönként, hanem újonnan kibocsátandó részvények vételára fejében, s nevezetesen úgy, hogy ez új actiák „nominalis értéke a mostani értékkel *discrete* egyenlítessék ki”, vagyis a kormány a négymillió forint ellenében napi áron mintegy nyolcmillió forintnyi névértékű részvényt kapjon.

A társaság igazgatósága azonban „erről hallani nem akar”, hanem azzal az ellenjavaslattal él, hogy a négymillió ellenében teljesen átengedi a magyar államnak a már megépült pest—szolnoki vasútvonalat. Ezt az indítványt Széchenyi és az általa megkérdezett földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter, Klauzál szintén elfogadhatónak tartja, de csak abban az esetben, ha a segílyt a társaság nem a bécsi banknál fennálló adósságainak fedezésére, hanem valóban a Pest és Pozsony közötti vonalszakasz mielőbbi tényleges kiépítésére fogja fordítani. Széchenyi és Kossuth tehát végül is oda módosítja eredeti ajánlatát, hogy felkínál egymillió forintnyi készpénzbeli segílyt s megígéri, hogy a kormány átvállalja a társaságnak a bécsi bankkal szembeni tartozását, kiköti viszont, „hogy a társaság kötelezze magát, mikép, valamint a folyó részvénybefizetéseket, úgy... a magyar állami kormánytól kész pénzben átveendő... segílyt is a kijelentett célra, t. i. a vasút kiépítésére s felszerelésére fordítja”.

Egyszermind Kossuth felkéri a király személye körüli miniszterként Bécsben székelő Esterházy Pált, hasson oda, hogy egyrészt a bécsi bank is egyezzen bele a magyar kormány által felajánlott adósságtvállalásba „s e szerint a társaságot már lejárt kötelezettségének rögtöni beváltására ne szorítsa”, másrészt az osztrák pénzügyminisztérium szintén jelentse ki készségét annak a kétmillió forintnak a társaság pénztárához történő átutalására, amellyel a birtokában lévő részvények névértékéből még hátralékos. S egyidejűleg Széchenyi megbízásából Zichy Ferenc is Bécsbe utazik „az austriai nemzeti bankkal előleges alkudozások rendezése végett”.

Hogy azután az osztrák érdekeknek e két kiemelkedő magyar védelmezője ténylegesen mit intéz s mit nem intéz Bécsben, nem tudjuk. Azt azonban tudjuk, hogy a társaság közgyűlése május 22-én elutasítja a minisztérium módosított

ajánlatát is. S nincs okunk kételkedéssel fogadni az Országos Honvédelmi Bizottmány néhány hónappal későbbi hivatalos jelentését, amely szerint a középponti vasút megsegítése egyedül „a bécsi nemzeti bank vonakodása miatt teljesezésbe nem mehetett”.

Eredményesebbek viszont azok a lépések, amelyeket Széchenyi a Sopron–Németújhelyi Vasúttársaság érdekében tesz; igaz, hogy ennek a társaságnak a nehézségei nem is olyan nagyok, mint a középponti vasútéi: a Sopron és Németújhely közötti vonalon a forgalom már a múlt évben megindult, s bár ennek a társaságnak sem sikerült rábírnia részvényeseit hátralékos befizetések teljesítésére, mivel ez ügyben benyújtott kérelmének helybenhagyását a bécsi udvari kamara rosszindulatú elnöke, Friedrich Kübeck báró addig halogatta, amíg részvényeinek tőzsdei árfolyama szintén esni nem kezdett, 1848 elején — Széchenyi helyzetmegítélése szerint — már ennek ellenére is „rózsaszínűen mutatkozik a pálya jövődjéje, minthogy rossz idő és rossz körülmények dacára napról napra többet keres”. A társaság tehát a forradalom kitörése után csupán 700 ezer forintnyi kölcsönt kér a magyar kormánytól, hogy ennek felhasználásával újabb vonalszakaszt építhessen ki Soprontól Nagykanizsáig.

Kovács Lajos most megint csak azt javasolja, hogy a kormány teljesítse a kérést, a segílyt azonban ezúttal se kölcsönként, hanem aránylagos számú részvény ellenében bocsássa a társaság rendelkezésére, s Széchenyi ez ügyben meg is hívja magához a társaság képviselőit, de rövidesen átlátni kényeszerül, hogy a kormány szűkös anyagi eszközeiből erre a célra sem telik. A soproni vasútnak állami ellenőrzés alá helyezéséről tehát végül szintén kénytelen lemondani, további fejlődéséhez azonban így is képes segédkezet nyújtani azért, hogy 950 ezer forintos kölcsönt szerez számára az ismert bécsi bankártól, Sina György bárótól.

Ám a Széchenyi kezét megkötő pénzügyi nehézségeknek ez sem utolsó példája. A Hofmann-testvérek és Maderspach Károly, a ruszabányai, illetve a ferdinándhegyi vasbányák tulajdonosai már május elején azzal fordulnak hozzá, hogy készek vasúti síneket szállítani az államnak, — ha a kormány hajlandó a sínek vételárát kedvezőtlen anyagi helyzetükre való tekintettel *előre* megfizetni; egy hónappal később pedig a Gömöri Vas-Mívelők Egyesülete is hasonló előterjesztéssel járul elő: tudatja, hogy havonként négyezer mázsányi vas feldolgozására alkalmas ózdi üzeméből (amelyet 280 ezer forintos befektetéssel éppen most sikerült a termelés megkezdésére képessé tennie) öt hónap elteltével 50 ezer forint értékű vasúti síneket szállíthatna az államnak, — ha az a vételárát öt havi egyenlő részletben *előre* folyósítaná. Széchenyi azonban, bár Pozsonyban még — emlékezzünk csak — erősen hangoztatta, hogy „gyárakat akarna foglalkodtatni vassínek gyártásával” mindenekelőtt a munkanélküliség enyhítése végett, jelenleg nem is gondolhat efféle ajánlatok elfogadására, sőt mint a pesti gépgyár pártfogója és egyik részvényese maga is azzal a kéréssel kénytelen Zichy Ferenchez fordulni, hogy ő a középponti vasút igazgatójaként járjon közben a társaságnál a gépgyárnak adandó hasonló megrendelések ki-
eszközlése érdekében . . .

Bankjegykibocsátás és költségvetés

Ilyen körülmények teszik érthetővé, miért jut Széchenyi már május elején, amikor hírül veszi, hogy „a pesti takarékpénztár néhány napon belül megszünteti a kifizetéseket”, arra a következtetésre, hogy „az ország három héten belül csődbe kerül”. Az államcsődtől való félelem s más hasonló aggodalmak kezdetben mégis csak ideig-óráig vesznek erőt Széchenyin; velük egyetemben jóideig még remények is élnek benne.

Ezért sürgeti lankadatlanul a bankjegykibocsátás megkezdését s, amikor Kossuth május második felében végre valóban meghirdeti a bankjegykibocsátás nemesfém-alapjának megszerzésére szolgáló államkölcsönt, az országot 5%-kal kamatozó kincstári utalványoknak ezüstpénzen való vásárlására hívva fel, ezért siet mindenki mást megelőzve maga is felajánlani csaknem egy mázsát kitevő asztali ezüstkészletét. Hogy azután alig egy hét elteltével már sürgető átiratban forduljon Kossuthhoz, azt kérve, hogy a kibocsátandó bankjegyekből „két millió rögtön az országgyűlés által munkába venni rendelt országos vaspályák megkezdésére fordíttassék”.

Ennek a kívánságnak azonban Kossuth nem tehet eleget, s nem tehetne eleget abban az esetben sem, ha a vasútépítést maga is mindennél előbbrevalónak tartaná. Mert a gyűjtés eredménye még július elején is alig haladja meg a félmilliót, mert a szándékolt bankjegykibocsátást pusztán ezért is csupán augusztusban kezdheti meg s mert emiatt az ekkor kibocsátásra kerülő kétforintosok összege is csak elenyésző töredékét képezheti az előirányzott 12 és fél milliónak . . . Elutasító választ kénytelen tehát adni Széchenyinek, legfeljebb azt tanácsolhatván neki, hogy „kívánatát nagyobbyszerű alapon a nemzet képviselői elébe terjessze” a rövidesen megnyíló új országgyűlés költségvetési vitája alkalmával, a maga részéről őszintén megígérve: „. . . Én nem fogom elmulasztani azt ott a legmelegebb részvétellel pártolni.” Vagyis Széchenyinek, hiába mérsékelte igényeit, már eleve elállván attól, hogy a márciusi törvényekben megajánlott tízmilliót — mint Kossuthal eredetileg tervezték — teljes egészében az újonnan kibocsátandó bankjegyekből biztosítsa, egyelőre a kért kétmillió forintról is le kell mondania, azaz meg kell értenie, hogy nagyobb szabású beruházásokra a következő hónapokban sem lesz lehetősége. Ami egyben annyit tesz, hogy gyakorlatilag az egész 1848. esztendő tőrölnie kell immár számításai-

ból, hiszen ha a nyár folyamán nem indíthatja meg a vasút-
építési munkálatokat anyagi akadályok miatt, télvíz idején
szintén nem kezdheti meg őket az időjárás okozta technikai
nehézségek következtében.

És a tervezgetéssel Széchenyi mégsem hagy fel, dédelgetett
álmaival ennyi ismételt csalódás ellenére sem hajlandó szakí-
tani . . . Ha Kossuth most elutasítja s jobb híján a jövőendő
költségvetésre utalja, akkor egyrészt keserű szívvel tudomá-
sul veszi ugyan ezt a — néki is tudnia kell, mennyire kény-
szerű — elutasítást, másrészt viszont még ugyanaznap, ame-
lyen megkapja Kossuth választát, megküldi a pénzügyminisz-
tériumnak tárcája költségvetési előirányzatát. Előterjeszté-
sében pedig csaknem 13 millió forintot kér a következő esz-
tendőre s közli, hogy ebből az összegből 6 milliót szán a
középponti vasút állami ellenőrzés alá helyezésével kapcsolo-
latos kiadásokra, 5 milliót egyéb vasutak építésére, egymilliót
visszabályozásokra s félmilliót a fővárosnak közművek révén
törtendő fejlesztésére. Mely utóbb említett létesítmények kö-
zött olyanok szerepelnek, mint például a budai várhegy alatt
a Lánchíddal átellenben építendő alagút. Mert ha Széchenyi-
nek most már eszébe sem ötlenek is afféle korábbi tervei,
mint hogy — mondjuk — megkezdje Pesten egy második
állóhíd építését is, az alagút létrehozására még megannyi
kudarccal, júliusban is komolyan készül . . .

A fegyvergyártás körüli nehézségek

S az efféle újabb meg újabb tervezgetések és a bennük meg-
nyilatkozó törhetetlenség azért is figyelmet keltőek, mivel
Széchenyi nemcsak a szoroson hivatalkörébe vágó ügyek
intézése során, hanem azokon kívül is éppen elég sok olyan
bonyodalommal találja magát szemközt, amelyek egykönny-
en kedvét szeghetnék bárkinek s kedvüket szegik is

– másoknak. Ilyenek mindenekelőtt a fegyvergyártás körül adódóak, amelyekbe Széchenyi kezdetben pusztán azáltal keveredik bele, hogy április elején – magunk is emlékezhetünk rá – öntevékenyen rövidlejárátú kölcsönt nyújt a pesti gépgyárnak, ezáltal elősegítendő annak fegyvergyárrá való mielőbbi átalakítását. Ettől fogva ugyanis mindenki valamiféle önkéntes védőszentjét látja benne a fegyvergyártásnak – mégpedig amolyan miniszteriális védőszentjét, aki tehát felelősséggel is viseltetik a fegyvergyártás sikere iránt –, ennek a hiedelemnek pedig további lépéseivel ő is ismételten tápot ad, holott néki voltaképpen csak annyi köze volna a fegyvergyárhoz, hogy maga is részvényesei közé tartozik, irányításába viszont egyáltalán nem kellene beleavatkoznia.

De hiába; Széchenyi nem az az ember, aki tétlenül menne el bárminő közhasznú tennivaló mellett, ha egyszer felfigyel rá, akár van hozzá köze hivatalosan is, akár nincs. Amikor tehát a miniszterek Pestre jövele után még két hétig is elhúzódik a kormány és a gyár között kötendő szerződés aláírása, egyfelől ő sürgeti azt leghevesebben, másfelől ő inti közben türelemre a nyugtalankodó igazgatót, Wilhelm Fehrt. Amikor pedig június közepén tudomására jut, hogy a puskakészítés még mindig nem kezdődött meg, és pedig a gyár vezetőinek állítása szerint azért, mivel a hadügyminisztérium részéről „még maiglan sem adatott ki a minta fegyver” nekik, ő kapacitálja illetékes minisztertársát, Klauzált, hogy gondoskodjék e mulasztás haladéktalan jóvátételéről, majd személyesen is felelősségre vonja a hadügyminisztérium fegyverfelügyelői osztályának fekete-sárga szellemű igazgatóját, Marziani ezredes, nyíltan nekiszögezve a (maga sem tudja, mennyire találó) vádat:

– Ön ellenünk van.

S ilyen előzmények után egy hónappal később majdnem párbajt is kénytelen vívni a gyárért. Júniusban ugyanis Pes-

ten jár egyik volt ezredebeli huszártiszt-társa, Csány László, aki a Dunántúl kormánybiztosaként emberföltött erőfeszíté-
seket fejt ki a Jellačić által fenyegetett Dráva-menti határszél
védelmére s most többek között fegyvereket szeretne nyerni a
rendelkezése alá helyezett felszeretlen nemzetőrök számára.
Széchenyi tehát elvezeti őt a fegyvergyárba, s ott Fehr meg
is ígéri, hogy két héten belül 200, négy héten belül pedig 400
használt puskát fog megjavíttatni és eljuttatni hozzá. Szé-
chenyi pedig, bár ezeknek a határozott ígéreteknek a meg-
tételkor — úgy látszik — éppen nincs jelen, maga is bizto-
sítja Csányt, hogy amit Fehr ígér, „arra számolhat”, nem is
gyanítván, hogy Fehr teljesen egy húron pendül Marzianival.

Csakhogy Fehr persze éppen nem siet beváltani adott sza-
vát. Csány levélben elpanaszolja hát a dolgot — Széchenyit
is felelőssé téve a történetekért — Kossuthnak, a mit sem sejtő
Széchenyi pedig ártatlanságának érzetében kihívja Csányt
mint rágalmozót. S az ügy végül Csány engesztelő levelének
hatására mégis elsimul, de — ami annál nagyobb baj — el-
simul abban a vonatkozásban is, hogy Széchenyi most sem
ébred gyanúra Fehr iránt. Amikor tehát Fehr augusztus köze-
pén a fegyvergyártás megkezdésének további késedelmét ha-
zug módon megint pénzhiánnyal okolja meg, ismét hitelt ad
néki s Kossuthot rá is veszi a fegyvergyárnak újabb kölcsön-
ben való részesítésére. És így fáradozik mindvégig a hazai
fegyvergyártás életrehívásán — anélkül, hogy miniszterségé-
nek egész tartama alatt akár csak egyetlen fegyvert is sike-
rülne szereznie a kormánynak a pesti gyárból.

A GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI FESZÜLTSEGEK GÓCÁBAN

A fegyvergyártás ügye azonban valóban csak egyike azoknak
a szövevényes problémáknak, amelyekkel Széchenyi minisz-
terségének hónapjai során újra meg újra szembetalálkozik s

újra meg újra birokra kél, sohasem vizsgálva, hogy azok bele-
vágnak-e tulajdonképpeni hivatalkörébe avagy sem. Mert aki
kezét — mint Széchenyi most is — a nemzet ütőerére teszi,
hol reszkettetően, hol csupán sejtelemszerűen, de folyvást
érezheti — egyelőre mást nem is említve — a forradalom
által felkavart érdekek összeütközéseiből fakadó s a társada-
lom testét széltében-hosszában átható lázat, s aki Széchenyi-
ként orvosa kíván lenni nemzetének és mindenfajta lázroham-
ban a betegség aggasztó jelét véli felfedezhetni, most hivatal-
helyétől függetlenül szakadatlan résenlétre és meg-megújuló
beavatkozásra kell hogy kényszerítve érezze magát.

A lázas állapot persze a valóságban nem szüntethető meg
— legalábbis maradéktalanul nem —: a polgári forradalom
egyfelől gyökeresen nem elégítheti ki az alul s nem áldoz-
hatja fel a felül lévők érdekeit, mert ezáltal önnön polgári
mivoltával kerülne ellentétbe, másfelől viszont teljességgel
nem térhet ki az alul lévők érdekeinek — legalább valame-
lyes — figyelembevételére s a felül lévők érdekeinek — leg-
alább néminemű — háttérbeszorítása elől sem, mert ezáltal
önnön tömegbázisát kockáztatná, — de ez a fajta lázas álla-
pot a valóságban többnyire nem is kíván orvoslást, mert
— Széchenyi nézeteitől eltérően — éppen nem a betegség
jele, sőt a polgári forradalmak sikerét *többnyire* éppen a lázas
állapot fokozódása, a forradalom táborához tartozó külön-
érdekű osztályok és rétegek ellentéteinek végsőkig éleződése,
nyílt kirobbanása biztosíthatja. *Egyes* esetekben viszont a
forradalom érdeke kivételesen mégis a lázrohamok valame-
lyes mérséklését, a belső feszültség néminemű tompítását kö-
veteli meg — s *egy* esetekben a lázrohamok átmenetileg
és némileg mérsékelhetőek is, ha tudniillik a forradalomnak
sikerül időlegesen létrehoznia az ellentétes törekvések egy-
fajta egyensúlyát. És éppen Magyarországon éppen ekkor
éppen ez a lehetőség és ez a szükségesség forog fenn. Ez a

lehetőség: hiszen a magyar társadalmat ezidejűleg megosztó belső ellentétek korántsem olyan élesek, mint más, haladot-
tabb, s korántsem állanak annyira előtérben, mint más, külső
ellenség által nem fenyegetett népekéi. És ez a szükségesség:
éppen a külső veszély miatt, amelyet a nemzetnek a forradal-
om táborában egyesült — kisebb vagy nagyobb mértékben
eltérő érdekű, de e külső veszély által egyaránt fenyegetett —
rétegei közül külön-külön egyik sem volna elég erős elhárítani.

Széchenyi tehát, amikor most — anélkül, hogy voltaké-
ppen tudatában volna a forradalom látóhatárán tömörülő
viharfelhők igazi természetének és nagyságának, s bár azzal
sincs tisztában, hogy eljárása *csak az adott sajátos* helyzetben
tekinthető üdvösnek — a lázas állapot legyűrésén s a lázat
okozó belső feszültségek tompításán fáradozik, a pillanatnyi-
lag egyedül célravezető útra lép, — ha olykor a kölcsönös
érdekek legyezgetésében ezen az úton a kelletténél messzebbre
megy is, amennyiben a forradalom által felszaggatott sebek
lehető begyógyításának a politikáját megkísérli érvényesíteni
tulajdon mágnástársai, még a forradalom táborától magukat
természetszerűleg és tétova nélkül elhatároló konzervatív fő-
urak irányában is.

Széchenyi és a konzervatív főurak

Hogy Széchenyi az átalakulás következtében legtöbb veszte-
séget szenvedettek sérelmeinek legalább részleges orvoslása
végett indokolatlan engedmények megtételére is kapható, az
már április elején megmutatkozik, amikor a kormány tagjai
között először kerül szóba a vármegyéket eddig kormányzó
udvarhű főispánok és adminisztrátorok kicserélésének a kér-
dése. A kormány liberális tagjai ezzel kapcsolatban magától
értetődően azon a véleményen vannak, hogy a megyék éléről
mielőbb el kell távolítani a Habsburg érdekek fizetett (s még-

hozzá: bőségesen megfizetett) képviselőit, helyükre pedig hazájukhoz és az átalakulás ügyéhez hű, azaz nagyrészt az Ellenzéki Párt soraiból kikerülő személyeket kell ültetni. Széchenyi viszont — úgy látszik — azzal a reménnyel kecsegteti magát, hogy ha a kormány az eddigi megyefőnökök egy része iránt kíméletet tanúsít, akkor ezáltal kedvező hatást gyakorolhat rájuk és más konzervatívokra, magyarán mondva: megnyerhet magának olyanokat is, akik ezideig az érdekeiket mélységesen sértő polgári átalakulás ügyének elhatározott ellenségei voltak (s — az ő esetleges illúzióira való tekintet nélkül — azok is maradtak).

Már április 4-én összeállítja tehát a szerinte az egyes megyék kormányzására méltó személyek névsorát. 42 név szerepel ezen a listán; viselőik közül huszonegyen eddig is a megyék élén állottak vagy főispánokként, vagy — kisebbrészt — az udvar érdekei kellőképpen nem képviselő főispánok helyettesítésével még Apponyi kancellár által törvénytelenül megbízott adminisztrátorokként. E huszonegy férfi közül mindössze négy (Károlyi György gróf Békés megyei, Vay Ábrahám gróf máramarosi, Perényi Zsigmond báró ugoicsai főispán, valamint Erdődy János gróf, Varasd megye örökös főispánja) tartozott eddig az ellenzékhez (a három utóbbi mellé Apponyi szükségesnek is tartott volt egy-egy adminisztrátort rendelni), a többiek pedig valamennyien pécsovicsok. S ha olyan hírheft reakciókat, amilyen példának okáért Földváry Gábor Pest megyei adminisztrátor vagy Czindery László somogyi főispán, Széchenyi nem akar is többé meghagyni a megyék élén, a Konzervatív Párt egyik nem kevésbé rossz hírű vezetőjét, Szécsen Antal gróf pozsegi adminisztrátort például aggodalom nélkül jelöltjei közé sorolja.

A jelöltek másik fele Széchenyi elképzelései szerint újonnan volna kinevezendő. Ez utóbbiak politikai pártállás tekintetében való megoszlása már fordított, nagy többségük ellen-

zéki, s az ellenzéknek olyan kipróbált hívei is szerepelnek köztük, mint például Beöthy Ödön, akit ő most Bihar, vagy Bernáth Zsigmond, akit Ung megye főispánjának javasol. Hárman viszont (Szentkirályi Mór, akit Pest megye főispáni helytartójává, Lónyay Menyhért, akit Bereg, és Lónyay Gábor, akit Zemplén megye főispánjává jelöl) közülök is az ellenzék szélső jobbszárnyának tagjaiként ismertek, s öten akadnak ez újdonsült jelöltek között is olyanok, akik ezideig a Konzervatív Párthoz tartoztak. Ilyen például Szögyény László eddigi alkancellár, akit Széchenyi Sopron megye főispáni helytartójának, vagy Vay Miklós báró koronaőr, az országos tartományi biztosság eddigi főigazgatója, akit Borsod megye főispánjának szán. S ha velük kapcsolatban gondolhatunk esetleg arra, hogy Széchenyi többek között azért is szemeli ki őket, amiért minisztériumába is megannyi reakcióst fogad be: mivel — feloszlataásra kerülő kormányiszékek tagjai lévén — ezután is fizetést fognak húzni az államtól, semmiképpen sem gondolhatunk már ilyesmire például Festetics Tasziló grófnak, a nagy Festetics György méltatlan sarjának esetében, akit Széchenyi most Zala megye főispáni székébe szeretne ültetni.

De nem is lehet vitás, hogy Széchenyit alapjábanvéve nem anyagi természetű megfontolások, hanem a javaslatainak keresztülvitelétől szerinte remélhető politikai haszon csalóka képei ösztönzik jelöltlistájának ilyenén összeállítására s arra, hogy azután két álló héten keresztül meg-megújuló kísérleteket tegyen jelöltjeinek elfogadtatására. Minisztértársai azonban, az udvar híveinek jövőbeli tevékenysége iránt éppen nem táplálván az övéihez hasonló hiú reményeket, mindvégig határozottan szembehelyezkednek elképzeléseivel, s szinte valamennyi konzervatív jelöltjét elutasítják. A jövő pedig nem Széchenyit, hanem őket igazolja: az általa javaslatba hozott jobboldali politikusoknak a fele egy éven belül buzgó közreműködője lesz a hazáját fegyverrel megtámadó ellenforradá-

lomnak, ki csak tanácsadóként, mint Andrássy György gróf, Csáky Tivadar gróf, Cziráky János gróf vagy maga Szécsen, ki katonatisztként, mint Festetics Tasziló, ki a helytartótanács örökébe lépő „magyar királyi ideiglenes polgári közigazgatás” elnökeként, mint Szőgyény, ki meg éppen császári megyebiztosként, mint Andrássy József, Károlyi Lajos gróf, Zichy Félix gróf vagy ifj. Mailáth György. S egy pillanatig sem hihetjük, hogy talán épp a magyar kormány által való mellőztetésük viszi őket a hazaárulás útjára, hiszen ezen az úton olyanok is együtt haladnak velük, akik — mint például Széchenyi minisztériumának vezető munkatársai közül Zichy Ferenc, Havas József vagy Kraynik Imre — korántsem panaszkodhatnak holmi mellőztetésről.

Megjegyzendő azonban, hogy Széchenyi nemcsak a kormány részéről akar tétetni gesztusokat a konzervatív főurak felé, hanem — megfordítva — elvárja, hogy amazok is mutassák ki a kormány és az átalakulás ügye iránti hajlandóságukat — már csak saját érdekükben is. S ha ennek közülök bárki bárminő csekély jelét is adja, azt a legnagyobb megelégedéssel nyugtázza. Jó példát láthatunk erre május második felében, amikor a kormány meghirdeti az első tíz honvédszászlóalj felállítását s Széchenyihez váratlanul betoppan Lajos bátyjának fia, az ifjú Széchenyi Dénes gróf, aki eddig Tolna megyében patvaristáskodott s néhány napja, értesülvén a kormány felhívásáról, szüleinek tudta nélkül elhatározta, hogy ha István bátyja is helyesli, felcsap honvédnek, mégpedig — arisztokratáktól szokatlan szerénységgel — közlegényként: Széchenyi — bár különben nem sok rokonszenvvel viseltetik a honvédszászlóaljak megszervezésének ügye iránt — habozás nélkül megerősíti szándékában s „kitűnő fiú”-nak nevezi unokaöccsét, akire szülei büszkék lehetnek, majd megbeszélésük eredményeiről maga siet elsőként tájékoztatni mit sem sejtő fivérét, hogy a számára ugyancsak kel-

lemetlen *fait accompli* elé kerülő atya várható haragját lehetőleg elhárítsa öccséről, mert szentül meg van győződve arról, hogy az evvel a hazafias lépéssel fölöttébb jó hatást fog gyakorolni más fiatalokra is – mind az arisztokráciának, mind az arisztokrácia ellenségeinek a körében.

Végeredményben azonban sok sikert Széchenyi ez esetben sem arat. A sajtó megemlékezik ugyan az ifjú gróf vállalkozásáról, annak azonban nincs nyoma, hogy elhatározása bárkit is különösebben megindítana – kivéve az egy Zsófia főhercegnét. Mert a trónörökös neje páratlan felháborodással értesül arról, hogy saját udvarmesterének ivadéka, tulajdon Franzi fiának, a leendő császárnak egykori játszópajtása a rebellesek közé állott. Lajos grófnak állásába kerül hát a dolog s így a következő esztendőekben elég alkalma nyílik elmélkedni azon, hogy „minden mulandó, legmulandóbb pedig az udvari kegy, melyet a legkisebb szellő is elfújhat”. Annál is inkább, mivel Dénes gróf hirtelen felbuzdulása valóban csak olyan, mint valami röpke szellő: a korábban oly lelkesnek látszó újonc Jellačić támadásának megindulásakor már azon töpreng, hogy „tulajdonképpen kihez tartozunk”, Windisch-Grätz támadásának előestéjén pedig (úgy látszik: időközben végére jutván töprengéseinek), mellbajára hivatkozva, szabadságot és útlevelet kér a honvédelmi bizottmánytól, majd, mivel választ nem kap kérelmére, útlevél nélkül is sietve odébbáll, hogy az elkövetkező zivataros időket a kellemes éghajlatú Spanyolhonban vészelve át, onnan csak Világos után térve vissza – immár mindenre kész Kosuth-falóként.

Széchenyi és a föld népe

A kormány Pestre költözését követő időszakban azonban az egyes társadalmi osztályok problémái közül már nem a saját

osztályos társai által elszenvedett sérelmek s az ezek ellensúlyozására teendő kísérletek okozzák a legtöbb gondot Széchenyinek, hanem a néptömegek — s kivált a paraszti tömegek — mind hangosabban jelentkező követelései, amelyekből hamarosan kiviláglik, hogy a föld népének körében a jobbágyfelszabadítás keltette első lelkesedéshullám nem volt tartós (mert a nép válláról a márciusi jobbágyfelszabadító intézkedések sem vettek le minden terhet), s amelyek Széchenyit mint minisztert, mint földbirtokost, később pedig mint a népképviselői országgyűlés képviselőjét is igen közelről érintik.

Az első nyugtalanító vidéki hírek még Pestre utazásának előestéjén érkeznek hozzá s arról tudósítanak, hogy a nagymartoni parasztok támadást intéztek a községükön keresztül vezető sopron—németújhelyi vasút ellen. A vasúttársaság ugyanis annak idején, vonalának kiépítése előtt olyan megállapodást kötött a falusiakkal, hogy kisajátításra kerülő földjeikért holdankint 180 forinttal fogja kárpótolni őket, de azok időközben meggondolták magukat, a váltságdíj összegét nem vették át, hanem újabb követeléseket támasztottak a társaság ellenében, mivel pedig emez ragaszkodott az eredeti megállapodásban foglaltakhoz s ennek jeleként a szerződés szerinti váltságdíjat „a község javára kamatokra kiadva a járásbeli szolgabíró felügyelése alá” helyezte, a parasztok most április 10-én kívánságaik nagyobb nyomatékául mintegy háromezren megrohanták a pályatestet, felszedték a mér-földköveket s, bár Sopronból több mint kétszáz katonát küldtek rájuk, továbbra is rendíthetetlenül helytállottak és kijelentették, hogy mindaddig lehetetlenné fogják tenni a forgalom fenntartását, amíg igényeiket ki nem elégítik. Mire azonban Széchenyi értesül a történekről, a mozgalom már véget is ér: 11-én a megye „a legszigorúbb fenyíték és kártérítés” kiszabásával fenyegeti meg a nagymartoniakat, 12-én pedig a katonai hatóságok újabb félezer fegyverest vezényelnek

ellenük, s amikor ez sem használ, a vasúttársaság végül kénytelen-kelletlen mégiscsak ígéretet tesz követeléseik teljesítésére, ezzel azután egycsapásra lecsillapítva az elégedetlenkedőket.

Rövidesen azonban nemcsak a szegénység pénz-, hanem földéhségét is alkalma adódik kitapasztalnia a hivatalát még épp csak átvevőben lévő közlekedésügyi miniszternek. A Bega-csatorna felügyelő mérnöke már áprilisban kétségbeesetten jelenti, hogy nagy veszély fenyegeti a kiskostélyi és kistopoloveci zsilipek működését, „az újabb törvények szerint az úrbéri szolgálatok . . . megszűnván, a mennyiben a fent nevezett zsilipek kezelése eddigelő a helybeli lakosok által robotban történt, és az is most, noha kizárólag csak e célra volt szánva, az illető jobbágyok által megtagadtatott”. Később viszont kiderül, hogy mégis lehetne segíteni a bajon, amennyiben „a k[is] kostélyi község az ottani zsilip kezelését . . . — megszűnván az eddigi úrbéri robott — azon feltétel mellett kész magára vállalni, ha hogy nékie a k[is] kostélyi határban 40 hold majorsági, úgy a közel fekvő szilhai határban 160 holdnyi föld marhaik legeltetésére átengedtetnék”. Széchenyi tehát, kincstári birtokokról lévén szó, haladéktalanul tolmácsolja is a kiskostélyiak ajánlatát az illetékes főfelügyeleti hatóság, a pénzügyminiszter előtt, intézkedés azonban miniszterségének tartama alatt már nem születik ez ügyben.

A harmadik Széchenyi figyelmét felkeltő paraszti probléma — s ez már a legislegszegényebbeké — a kenyértelenség. Zólyom megyéből, amelynek népe a korábbi rossz termések miatt — úgy látszik — teljességgel képtelen kintartani az aratásig, az alispán májusban a belügyminiszterhez „tett jelentésében a mutatkozó ínség eltávolítására olyatén intézkedést kér tételni: hogy a közelebbi mostoha két év alatt minden erejéből kivetkezett vagyontalan, de munkára alkal-

mas nép felsegéléséül az ország pénztárából ajándékképen 20 000 p[engő]f[orint]nyi összeg ajánlatná meg, s ezért az utak építése körüli foglalkozásra köteleztessék”. A kérést azután Szemere pártolólág továbbítja az ország pénztárának kezelőjéhez, Kossuthhoz, a pénzügyminisztérium meg – az ország pénztára üres lévén – nem kevésbé pártolólág ugyan, de szintén intézkedés nélkül továbbküldi az utak építésének irányítójához, Széchenyihez. Majd néhány nap múlva átküldi Sáros megye főispánjának kérelemlevelét is, amelyben hasonlóképpen az áll, hogy „a megyéjebeli szűkölködő köznép fölsegélése a fölemelt só ár alajából kirendelendő legalább 4000 p[engő]f[orint]nyi összeggel . . . eszközöltessék”, „hadd bizonyíthassuk be a nép előtt, hogy állapota javításáról gondoskodni egyik legszentebb feladatunk”. Széchenyi azonban, bár maga is így érez, úgyszintén tehetetlen, mert néki sincsenek heverő tízezrei; a kérelmeket tehát – sajnálattal ugyan – kénytelen *ad acta* helyzetetni.

A kép teljességéhez viszont hozzátartozik, hogy nemcsak ilyen természetű folyamodványok kerülnek most Széchenyi íróasztalára s onnan az irattárba. Mert nem mindenki tartja elégteleneknek a nincstelenek kenyérkereseti lehetőségeit, sőt akadnak, akik egyenesen sokallják őket. Ilyenek például a kisújszállási cívis-gazdák, akik az aratás küszöbén felháborodva tapasztalják, hogy városuk „nembirtokos” lakóinak „egy nagyszáma a tiszta szabályozási munkához távozik, anyira, hogy a gazdálkodásnak rendes nyári foglalkozásaihoz dolgozó kezek túl emelt napidijért is már most sem kaphatók”, s akik, mivel a maguk részéről szemmel láthatóan úgy vélik, a kormánynak nincs szentebb feladata, mint az ő anyagi érdekeik messzemenő védelmezése, azzal a követeléssel fordulnak ekkor Széchenyihez: „a tiszta szabályozási munkálatokkal egy időre felhagyatni méltóztassék, hogy így az ez által elfoglalt dolgozó nép városunkba vissza térvén, éle-

lemféléink annak idejében felmunkáltathassanak”. De — tán mondani is fölösleges — az efféle orcátlanságokat Széchenyi válaszra sem érdemesíti.

A legtöbb paraszti problémát azonban korántsem lehet ilyen egyszerűen elintézni. S e problémák az aratást követő hetekben még csak halmozódnak — annak ellenére, hogy ez az év az előzőktől eltérően végre jó termést hoz. A parasztság ugyanis a pillanatnyi terméseredményekre való tekintet nélkül mind türelmetlenebbül sürgeti a márciusi jobbágyfelszabadítás által felcsigázott reményeinek beteljesítését. Széchenyi pedig már csak azért is kénytelen egyre gyakrabban szembenézni a parasztság követeléseivel, mert június 27-én Sopron megye nyéki kerületének szavazópolgárai egyhangúlag országgyűlési képviselőjükül választják s ettől kezdve, amilyen leplezetlen meglepődöttséggel fogadja ezt az egyöntetű bizalomnyilvánítást, olyan sűrűn van alkalma fogadni a rászavazó parasztok kérelemleveleit és küldöttségeit is, amelyek valóságosan elárasztják a nép szerteágazó panaszaiival, félreérthetetlenül tudomására hozva, hogy amikor megválasztatása a szavazásra egybegyűlt „egész nagy nép tömegnek kitörő örömeivel és lelkesedésével fogadtatott”, ebben az jutott kifejezésre, hogy a nép tőle kívánságainak hathatós felkarolását várja.

Elsőnek — már a választást közvetlenül követően — Derecske lakossága folyamodik hozzá s, elpanaszolva „az erdeje és korcsmája, régi kétségtelen sajátjának, a földes úr [Esterházy Pál herceg] által történt elvételét és annak eddig még per útján sem eszközölhetett visszaszerezhetését: . . . könyörög, miszerint ezen sérelme a törvényhozás útján orvosoltassék”. Majd július közepén a nyékiek küldöttei — ugyancsak Esterházy Pál volt jobbágyai — keresik fel azzal a kéréssel, hogy „az orsz[ág] gyűlése vagy a ministerium engedje meg termésük behordását az irtás földekről is, dézmálás előtt”, s

július végén ismét „két Nyék vidékéről való paraszt” kopogtat be hozzá mindenféle panaszokkal.

Széchenyi azonban egyelőre választóinak az érdekében sem tehet semmi érdemlegeset. Hiszen — ami a derecskeiek kívánságát illeti — a márciusi törvényhozás úgy intézkedett, hogy „olly helyeken, hol a földesúr és volt jobbágjai között a legelőelkülönzés . . . (és ez a legelőül használt erdőkre is vonatkozik — *A szerző*) akár egyesség, akár úrbéri per útján valóságosan és tettelesen már végrehajtatott, ez ekként megtörtént . . . elkülönzés többé fel nem bontathatik”. Ami meg a nyékiek kívánságát illeti: a parasztok által feltört és használt, de jogilag a földesurak majorsági területéhez tartozó irtásföldekre a törvényhozás nem terjesztette ki a feudális szolgáltatások eltörlését, s ezért a nyékieket, amíg újabb törvényes intézkedésre nem kerül sor ez ügyben, a kormány sem mentesítheti az irtásföldjeiket terhelő dézsmaadási kötelezettség alól. Széchenyi tehát pillanatnyilag nem felelhet meg választói bizalmának, kénytelen a derecskeiek kérelmét egyszerűen tudomásul venni, a nyékiek küldötteit pedig — jobb híján — türelemre inteni, illetékes minisztertársával, Deákkal egyetemben hosszan magyarázva nekik, hogy kérésük teljesítése „most nem lehetséges”.

Azt azonban ez alkalommal személyesen is tapasztalhatja, hogy az ilyesféle magyarázatokkal az illetők mennyire „nem valának megelégedve”. S a parasztság elégedetlenségének ezt az intő jelét közvetett értesülései még csak megerősíthetik figyelmeztető voltában. Bezerédj István, a Tolna megyei ellenzék feje s a jobbágyviszonyok felszámolásának egyik legnevesebb előharcosa már június elején „félemedetten” újságolja neki, hogy a parasztok az ő megyéjében sem érznek többé hálát a jobbágyok szabadságát megadó urak iránt, hanem reményüket ismét az uralkodóba vetik, s azt mondogatják: „Az urak megcsaltak . . . elkergették a királyt etc., mi pedig

a királlyal etc.” Majd nem sokkal azután, hogy az országgyűlés, Kossuth indítványát magáévá téve, egyhangú lelkesedéssel 200 ezer újoncot és 42 millió forintnyi hitelt ajánl meg a haza védelmére, unokaöccsétől, Zichy Henrik gróftól azt hallhatja, hogy a soproni parasztok megtagadják a katonai szolgálatot, a Moson megyeiek meg, értesülvén arról, hogy a kormány katonát és pénzt kér a nemzettől, kereken kijelentik: „Aha, tudtuk, hogy csalás van a dologban!” — értsd: az urak csak azért törölték el az úrbéri szolgáltatásokat, hogy most ezek fejében annál nagyobb terheket róhassanak a népre. S ennél mivel sem vigasztalóbb, amit egyik mostohalányának férje, Festetics Dénes gróf mesél, hogy tudniillik a Dráva mentén a parasztok — ellenkezőleg — örömet fognak fegyvert, de nem azért, hogy szükség esetén síkra szálljanak Jellačić ellen, „hiszen — mondják — a horvát nem bánt”, hanem egészen más megfontolásból: „Csak kapjunk fegyvert,” vallják meg olykor szándékaikat, „majd csak az urakat ütjük agyon!” S ráadásul ezt a közlést egyáltalán nem tulajdoníthatja egyetlen kétségbeesett földesúr valóságtól elrugaskodott rémlátásának, hiszen a mindig megfontolt és mértéktartó Deák is azt beszéli, hogy „Zalában sok izgató és izgatott jár, ki azt tanítja, hogy az uraság földéhez kell nyúlni”, s egyiküket, éppen Széchenyinek egy tüttösi volt jobbágját emiatt már börtönbe is vetették.

Széchenyi tehát a nyár elején már fegyveres parasztmegmozdulások kirobbanását sem tartja elképzelhetetlennek, s július 6-án sürgős kérdést intéz uradalmainak nagycenki központjában tartózkodó jószágkormányzójához: „... Van-e Cenken fegyver? Tán jó volna, ha ön vagy 60 darabot — de igazi katonai fegyvert szuronnyal kapselra etc. — szerezne Bécsből vagy [Német-]Újhelyből.” Majd megtudván, hogy Lunkányi megtette a kívánt intézkedéseket fegyverek hozatása végett, pótutasítást is küld néki: „Valamiféle kis védel-

mező csapattestet kell létesítenünk, NB. nem éppen azért, hogy felvonulásokat tartson vagy minket politikai kérdésekbe keverjen, hanem hogy a *rablóktól* oltalmazzon bennünket.” És ugyanilyen célzattal arra is figyelmezteti Lunkányit: „Törekedjék a lelkészekkel jó egyetértésben lenni s őket a mi számunkra megnyerni.”

Hanem a parasztkérdést mindezek ellenére sem papi szóval vagy éppen fegyveres erővel szándékozik megoldani; az efféle eszközöket végső szükség esetére tartogatja, s közben azon van, hogy ha a kormány és az országgyűlés tagjaként egyelőre nem segíthet is, legalább mint földesúr igyekezzék — és pedig engedmények révén — elejét venni a paraszti elégtelenség fenyegető kirobbanásának.

Zala megyei birtokainak egy részén, a pölöskei uradalomhoz tartozó községekben éppen ekkor érkezik el befejezéséhez az uradalom és a parasztok által eddig közösen használt legelőterületek elkülönítése. Az elkülönítést hosszú ideig tartó pereskedés előzte meg, amely három község vonatkozásában egészen 1847-ig húzódott, a negyedik, Náprádfa esetében pedig még a forradalom kitörésekor is folyamatban volt: az itteni jobbágyok barátságos megegyezés útján nem voltak hajlandóak ráállni a legelőknek az uraság által javasolt határok szerinti megosztására, s így perükben ismételt fellebbezések után végül is — fennállásának utolsó napjaiban — a helytartótanács hozott csak jogerős — s a falubeliekre nézve rendkívül kedvezőtlen, még az uraság által korábban megajánlottaknál is szűkebb legelőterületeket kijelölő — ítéletet.

Lunkányi, aki kezdettől fogva szívós küzdelmet folytatott minden holdacskáért s ezért, amikor a per végelintezésre a helytartótanács elé került, arra sem átallotta felszólítani a Pesten élő Tasnert, hogy „egynehány száz forintal kenye a szeker tengelyét” (amely kezdeményezésének minden bizonynyal előkelő része lehetett is a náprádfaiakra nézve olyany-

nyira hátrányos ítélet megszületésében), most a legmerevebben ragaszkodik az ítélet maradéktalan életbeléptetéséhez; de ezzel nemcsak a parasztokat haragítja magára, hanem — akinek az érdekeit oly utolérhetetlen buzgalommal igyekezett védeni — Széchenyit is. A parasztoktól „nem kellett volna Önnek Naprádfán mindent megtagadni,” írja néki Széchenyi, mihelyt értesül a történekről, s „engedékenységet” köt a lelkére. „Én például azt gondolom: az erdőnek azon részét, melyet Ön nekik az ítélet előtt ajánlott, de ők ítélet útján meg nem kaptak, tán oda lehetett volna engedni etc. etc.” S tudván, hogy a náprádfaiaknak nemcsak a legelő, hanem a vetésterületük is fölöttébb elégtelen, arra sem mulasztja el utasítani jószágkormányzóját, hogy „bizonyos időre és bizonyos bérért” szántóföldeket is ajánljon fel nékik, mivel úgy látja, „nemsokára megjönnek az idők, mikor a földesurat nem igen fogja más védeni, mint ő maga és jobb arendásai!”

És hasonlóképpen jár el a boziak esetében is. Ennek a nagy-
cenki uradalmához tartozó Sopron megyei falunak a lakói
ugyanis, akik — legelőjüket, nádasukat is számítva — mind-
össze 152 holdnyi földtulajdonnal szabadultak fel, elpana-
szolják néki, hogy „legnagyobbrészt földnélküliek” és több-
nyire annyi szalmát sem szoktak betakarítani, amennyire „le-
heveredhetni” képesek volnának, de közülök még a legjobb-
módúak földjén sem terem több, mint amennyivel egész évi
kenyérszükségletüknek alig negyedét fedezhetnék, s ezért arra
kérlik, hogy „vagy méltányos pénzösszeg, vagy dézsma elle-
nében engedje át haszonélvezetre” nékik azokat az irtásföl-
deket, amelyek „egykor sajátjukat képezték”, idővel azon-
ban az uradalom által bekebeleztettek. Széchenyi pedig hala-
déktalanul megküldi kérelemlevelüket a nagycenki jószág-
igazgatóságnak azzal az utasítással, hogy „a kérelemlevelben
kinyilvánított bázison olyan szerződés hozassék létre, amely
a lehető legjobban megfeleljen mindkét fél méltányosságér-

zetének s kiváltsa a bozi község megnyugvását”. Majd, ismervén Lunkányi konokságát, többrendbeli magánlevélben is megismétli előtte ezt az elhatározását, s amikor egyik cenki tisztviselője is felhívja figyelmét a parasztnak e szűkkeblű jószágkormányzó iránt érzett ellenszenvére, megint csak komolyhangú levélben inti őt, legyen „engedékenyebb” és „simulékonyabb”.

S Széchenyi persze nagyon jól tudja, hogy ilyen egyéni intézkedésekkel gyökeresen nem lehet megoldani a parasztkérdést. Reméli azonban, hogy az országgyűlés, amely elé Deák úgyis törvényjavaslatot készül terjeszteni a jobbágyfelszabadítás körének kiszélesítése tárgyában, mielőbb kellő eredményekre fog jutni e téren. S földbirtokos létére is leszámol magában azzal, hogy „áldozat nélkül nem megy a dolog”. Mert „ha mindent meg akarunk tartani, végtére semmit sem tartunk meg!”

Széchenyi és a munkáskövetelések

Közben viszont nagy nyugtalanságot keltenek Széchenyiben a pesti munkásmegmozdulások, amelyek úgyszintén még áprilisban, mindjárt a fővárosba érkezte után felhívják magukra figyelmét. S hiába, hogy az első, céhlegények szervezte bérmozgalmak őt közvetlenül még nem érintik: már ezek is valóságos rémképekként jelennek meg előtte, miért is már április 20-án megvásárol egy jó hátaslovat, hogy szükség esetén elmenekülhessen véle Pestről.

Április végén, május elején pedig immár olyan munkáskövetelések is felhangzanak, amelyek éppen az általa pártfogolt vállalatok működésére vonatkoznak. Először is a pesti magyar rakodómunkások követelik, hogy a Dunagőzhajózási Társaság külföldi tisztviselői a napszamosok felfogadásakor az idegen munkások kedvéért ne mellőzzék őket „azon nemzeti

erköltsünket alacsonyítva bélyegző mocskolással: „a magyarok lopni szoktak”, hanem vegyék tudomásul, „miképp a lopási hajlam nem nemzeti, hanem erköltsi bélyeg”, s ennek megfelelően biztosítsanak számukra több munkát, mint eddig. Majd a nagyarányú munkáselbocsátások hatására a Dunagőzhajózási Társaság óbudai hajógyárának magyar munkásai követelik hasonlóképpen, hogy „az magyar fiakat kenyér keresettűly ne foszák meg előbb mint az idegent, mint most is leg közelébb április 19-dikén az gyárbúly ki küldőd-tünk szép számmal magyarok és pedig olyanok, kik már próbált emberek”. S végül a budapesti kőfaragó-céh legényei tiltakoznak azellen, hogy helyettük „a lánchídnál olyanok alkalmaztatnak munkára, a kik nem tudják kővágói képzttségeket kimutatni”.

Ezeknek a petícióknak pedig már csak azért is nagy hatást kell gyakorolniuk Széchenyire, mert könnyen kitetszik belőlük, hogy mögöttük nem egyszerűen nemzeti vagy szaktudásbeli különbségekből eredő, tehát viszonylag könnyen orvosolható féltékenykedés, hanem sokkal súlyosabb s ezért sokkal nehezebben gyógyítható baj lappang: a világgazdasági válság, amely nemcsak nálunk, hanem szerte Európában nagyarányú termeléskorlátozásokra s ezzel együtt tömeges munkáselbocsátásokra vezet immár hónapok óta. Amint a hajógyár igazgatósága kereken meg is vallja, hogy a pénzkrisis miatt ebben az évben feleannyi hajót építhet csak, mint amennyit az előzőben, munkásainak felét is kénytelen tehát mindenképpen utcára tenni. Nem beszélve a Lánchídról, amelynek építésvezetősége — a valóságnak megfelelően — arra is hivatkozhatik, hogy a pillérek elkészültével „a kőmunkák mindinkább fogyása mellett annyira el vagyunk látva kőfaragókkal, hogy ezeknek is alig adhatunk elegendő munkát”.

Ilyen körülmények között Széchenyi, bármennyire kész is a közbelépésre, a szóban forgó vállalatokat a maga véges esz-

közeivel nem bírhatja rá a munkáselbocsátások megszüntetésére s még kevésbé újabb munkásfelvételekre, hanem kénytelen más megoldási módokat keresni a munkások lecsendesítésére. Mindenekelőtt azzal az — egyébként sikert nem arató — indítvánnyal fordul hát Batthyányhoz, „állítana fel 1000—2000 embernyi csendőr-csapatot ... a fővárosi rend és biztonság fentartására”. Alapjábanvéve azonban ezúttal sem a — joggal — nyugtalan néptömegek ellen alkalmazandó erőszakban látja a legfőbb üdvöt, mert előtte is nyilvánvaló, hogy a kegyetlen munkásokat legegyszerűbben és leghatásosabban kenyérkereseti módok biztosításával lehetne lecsillapítani.

Látogatásokat tesz tehát jobbmódú ismerőseinél, arra buzdítva őket, „fogassanak rögtön építkezési munkákhoz, részint, hogy a főváros népe foglalkozást nyerjen, részint, hogy lássák, hogy a kivívott állapotokban bíznak”. Ilyetén fáradásai azonban ugyancsak meddőek maradnak, mivel az illetők valójában — úgy látszik — éppen nem bíznak a kivívott állapotokban. Azután a pesti Duna-part rendezésének gondolatát kezdi forgatni, hogy „ezáltal egyfelől valamelyest elejét vegyék a kenyértelenségnek és a munkanélküliségnek, másfelől kiküszöböljék az árvíz kalamitása által keltett gondokat”. De pénz híján ebből az elképzelésből sem lesz semmi. Mire Széchenyi azt a régi tervét eleveníti fel, hogy a város szélén emeljenek körös-körül sáncokat, s bár az ehhez szükséges anyagi áldozatokat kezdetben mind a kormány, mind a pesti polgármester sokallja, végül mégiscsak kicsikarja rá a minisztertanács beleegyezését is. Ténylegesen mindazonáltal ebből az ötletből is csupán költségvetési tétel lesz, nem pedig munkaalkalom.

Közben pedig a munkanélküliség mellett kezdenek jelentkezni a munkástömegek egyéb problémái is. Olyan — a mai ember szemében talán jelentéktelennek mutatkozó, de akkor fölöttébb nyomasztó — is akad közöttük, mint például a

váltópénzhiány: nyílt titok lévén, hogy az osztrák Nemzeti Bank helyzete az utóbbi hónapokban alaposan megrendült, mind alább száll az általa kibocsátott bankjegyek iránti bizalom is, bankjegyeket elfogadni s ezüstpénzt kiadni a kezéből hovatovább senki sem akar, és a munkások a hajógyárban, a hengermalomban, a Lánchíd építésénél, meg a Tisza-szábályozásnál maguk is egybehangzóan követelik már májusban, hogy béreiket ezüstműből vert váltópénzben fizessék ki ezután. Széchenyi ezért, hogy „a több ezerre rúgó munkások közt támadható kételyek s aggodalmak és ezekből könnyen kifejelhető veszedelmesb következmények megelőztessenek”, nem késik pártolólágg továbbítani kívánságukat a pénzügyminisztériumhoz, a pénzügyminisztériumnak azonban ezt a látszólag csekély kérést sincs lehetősége teljesíteni.

És Széchenyinek rövidesen bérkövetelésekkel is szembe kell néznie. Június 7-én a pesti asztalos-céh legényei, követelve, hogy béreiket a drágaság miatt napi egy forintra emeljék fel, sztrájkot indítanak s — mint Széchenyi írja — „megjárván minden budapesti s közellévő helyeken asztalos műhelyeket, azokat is a munkávali felhagyásra fenyegetőleg kényszerítették, kik külömben azt az eddigi viszonyok mellett is szívesen folytatnák”, így az országgyűlési termék berendezésén dolgozó kontárok is. Széchenyi pedig most, „felette sürgős”-nek tudván kontárai munkáját, nem kutatja, jogos-e az asztaloslegények mozgalma, hanem haladéktalanul felhívja a városi tanácsot, hogy „minden kitelhetőt azonnal és erélyesen kövessen el, mi által . . . a rend és csend helyreálljon”. A sztrájk azonban ennek ellenére másnap is töretlenül folyik tovább.

S másnapra sztrájkba lépnek a helybeli kovácslegények is, nagyobb nyomatékot kívánván adni annak a követelésüknek, hogy a külföldi munkásokat mindenünne bocsássák el. A sztrájk kezdeményezői sorra járgják előbb a céhbeli mesterek műhelyeit, majd a vasutat, a hengermalmot és a gépgyárat is

mindenütt csatlakozásra bírva dolgozótársaikat, végül pedig az időközben mintegy ezer főre szaporodott tömeg a Lánchídhöz vonul, s itt is előadja követeléseit. A híd hatvan főnyi őrsége azonban fegyvert fog a fegyvertelen munkásokra, s így azok, miután az odasiető Széchenyi és nyomában a polgármester is távozásra szólítja fel őket, utoljára is engednek és elosznak.

Hanem Széchenyit ez az eredmény mégsem nyugtatja meg, már csak azért sem, mert maga is hallhatja, hogy az elvonuló sztrájkolók visszatéréssel és a munkatelep felgyújtásával fenyegetőznek. Úgy látszik, attól tart, hogy legközelebb a hajógyár kerül sorra; sietve kieszközli tehát, hogy a hadügyminisztérium száz darab lőfegyvert szolgáltatson ki a hajógyár védelmére. De most már arra is végképp elszánja magát, hogy — ha törik, ha szakad — tényleges munkaalkalmakat teremtsen a munkanélküliek számára. És most, a legújabb sztrájkmozgalomra hivatkozva, sikerül is végre rávennie Kossuthot, hogy „tekintve a Budapesten legújabbul megszapordott munkátlan kézműves-segédek iránti gondoskodás szükségét, ezek foglalkoztatása végett középítkezésekre a kincstárból ötven ezer pengő forintot” bocsásson rendelkezésére. A keretből azután másfél hónapon belül 30 ezer forintot igénybe is vesz, s ezt a pénzt részben a gépgyár vezetőinek, részben az országgyűlési termék berendezését irányítóknak utalja ki újabb munkások felfogadásának lehetővé tétele céljából, részben pedig a budapesti lovaregyletnek engedi át, hogy az a munkanélküliség enyhítése végett lovardát építtethessen a Lipótvárosban.

Széchenyi és a hivatalbeliek

Ezzel azonban még korántsem értünk végére a társadalmi problémák azon sokaságának, amely Széchenyit ezekben a hónapokban foglalkoztatja és nyugtalanítja. Nem kerüli el

például figyelmét azoknak az értelmiségieknek a sorsa, akiknek most egyszerre szintén szembe kell nézniök a munkanélküliség fenyegetésével. Ilyenek kiváltképpen az uradalmi tisztek és ügyészek, akik közül többeket részben fölöslegessé tett az úrbéri viszonyok eltörlése, illetve a belőlük folyó perek megszűnése, részben pedig, ha különben volna is rájuk szükség, alkalmazói kénytelenek szélnek ereszteni — egyszerűen jövedelmeiknek a jobbágyfelszabadítás következtében végbe ment csökkenése miatt. Láthatja ezt mindenekelőtt az állami tulajdonban vagy kezelésben lévő birtokok esetében, hiszen ha ilyeneken újabb épületeket — például tisztii lakokat — kívánnak emelni, akkor ehhez az illetékes főfelügyeleti hatóságnak mindig ki kell kérnie a közmunka- és közlekedésügyi minisztérium hozzájárulását. És ez a minisztérium működésének első heteiben ismételten meg is történik. Utóbb azonban a szóban forgó társmisztériumok sorra kezdik közölni, hogy korábbi idevágó engedélykéreseik tárgytalanokká lettek, mert új tisztviselői lakások építésére sem pénzük, sem okuk nincs többé.

Élen jár ezen a téren a vallás- és közoktatásügyi minisztérium, amelynek az ellenőrzése alá tartoznak a Mária Terézia és II. József idején feloszlott szerzetesrendek vagyonából létesített úgynevezett tanulmányi és vallásalap birtokai. És ez természetesen is, hiszen most az úrbéri szolgáltatások eltörlése folytán a tanulmányi alap évi jövedelmei 120 455 forint 17 krajcárról 38%-kal 72 534 forint 37 krajcárra, a vallásalap évi jövedelmei pedig 354 669 forint 3 krajcárról 46%-kal 192 081 forint 47 krajcárra csökkentek. Ha tehát a minisztérium korábban még azt tervezte is, hogy például a szegszárdi alapítványi uradalomban új ügyvédi lakóházat fog építtetni, június elején már azt közli Széchenyivel, hogy ennek „szüksége elenyészett” közben, mivel „az úrbéri viszonyok megszűnése miatt a szegszárdi uradalomban lévő tisztek száma

kevesebbre szállítandó lészen”, az ügyvéd tehát el fog féni az eddigi gazdatiszti lakások egyikében is. S ha korábban a minisztérium még Dunaföldváron is újabb ügyvédi lakot szándékozott berendezni, június végén már azt tudathatja Széchenyivel, hogy ennek is „szüksége megszűnt”, mivel (akár takarékoskodásból, akár az úrbéri perek számának megfogyatkozása miatt: egyre megy) „a dunaföldvári ügyvédi állomás időközben a szegzárdival összekapcsolatott”.

De hasonló a helyzet a pénzügyminisztérium felügyelete alatt álló kincstári birtokokon is. A temesi kincstári igazgatóság például tavasszal még egymaga négy ügyészi lakot kívánt építtetni (Szőregen, Dentán, Rékáson és Csatádon), júliusban viszont Széchenyit már arról értesíti a minisztérium, hogy ezekről többé szó sem lehet, „minthogy az úrbéri viszonyok és az úri hatóság megszűnte után a kincstári ügyészek száma kevesebbíteni fog”. És Széchenyinek tudnia kell, hogy nem jobbak a körülmények a magánuradalmakban sem, tudnia kell — ha máshonnan nem — saját gazdaságának példájából: ő, aki március végén — emlékezzünk csak — azon az elhatározáson volt, hogy alkalmazottai közül senkit sem fog elbocsátani, május közepén már kénytelen belátni, hogy ha például ménését, a gazdaságosság szempontjaitól vezetve, teljesen kiárusítja, akkor többé nem tarthatja meg ménesmesterét, Mr. Robinsont sem, bármennyire sajnálja is, „rendes ember”-nek ismervén őt.

Széchenyi persze Robinson esetében megteheti, hogy a felmondólevél átnyújtásával egyidejűleg felajánl „50, 100, 150 holdat valami házzal néki árendába”, az országszerte tömegestül adódó hasonló gondok eloszlására azonban megoldást nem találhat. Azt pedig végképp nem sejtheti még ekkor, hogy az eljövendő függetlenségi háború majd el fogja simítani (természetesen az is csak átmenetileg) az ilyesféle problémákat, amennyiben honvédtiszti állások sokaságát

fogja megnyitni az utcára került tisztviselők (és a többi, már a forradalmat megelőző időkben is kenyér nélkül szűkölködött értelmiségi) előtt; egyre több nyugtalansággal kénytelen tehát az értelmiségiek nehézségeire gondolni.

S annál is inkább, mivel tapasztalhatja — már csak tulajdon minisztériumában is —, hogy a pillanatnyilag még foglalkoztatással bíró hivatalbeliek is mind bajosabban tudnak csak megélni csökkenő vásárlóerejű illetményeikből. Holott ő mindig is azt vallotta, hogy „hivatalnokainktól nem kívánhatjuk, miszerint teljes lélekkel szolgálják az ügyet és dolgozzanak, ha anyagi gondok nyomják és erejüket zsibbasztják. Azért gondoskodjunk tisztességes ellátásuknak megfelelő fizetésekről.” S íme, augusztus elején Nagymihályi Sándor mérnök, minisztériumának egyik számvevői segédje, aki korábban is állami alkalmazásban volt s 12 esztendeje változatlanul évi 400 forintnyi fizetést húz, mégis leteszi íróasztalára az első fizetésemelésre irányuló kérvényt, amellyel miniszterségének kezdete óta foglalkoznia kell. Széchenyi azonban, bármennyire szeretne is, e közvetlen munkatársának az érdekében sem tehet semmit, hiszen természetesen egyetlen miniszteriális tisztviselő fizetését sem lehet megjavítani általános fizetésemelés nélkül, ez pedig újabb elviselhetetlen terhet hárítana az államháztartásra.

Széchenyi és a harmadik rend

De nem hagyják közömbösen Széchenyit, a polgári érdekek meggyőződéses szószólóját azok a problémák sem, amelyek a születőben lévő magyar burzsoáziát nyugtalanítják ezekben a viharos időkben; most is igyekszik messzemenően felkarolni a polgárság soraiban felhangzó követeléseket — de persze csak akkor, ha azok valóban jogszerűek és előremutatók s ha nem irányulnak újabb társadalmi feszültségek terem-

tésére. Amikor például még májusban arról értesül, hogy 21 Duna menti település hajósgazdái megfenyegették veszedelmes versenytársukat, a Dunagőzhajózási Társaságot, hogy ha a Pest és Bécs közötti folyószakaszon nem hagy fel az őket végromlásba döntő teherfuvarozással, akkor hajóit kímélet nélkül el fogják süllyeszteni: haladéktalanul felkéri Szemere Bertalant, „szíveskednék azonnal célszerű intézkedéseket tenni, melyek fonalán a Duna mentébeni hatóságok felelősség terhe alatt köteleztessenek minden ilyféle törvénytelen megtámadást vagy erőszakoskodást hathatósan meggátolni”, mert ha a Dunagőzhajózási Társaság elsődlegesen idegen érdekek képviselője is, a szóban forgó hajósgazdák pedig nagyrészt magyarok, szándékaik megvalósulása — nem vitás — a fejlődés hátráltatására s a rend megzavarására vezetne. Vagy amikor Friedrich Kappel nagykereskedő, a pesti *Wahlbürger-schaft* tagja néhány hét múlva tudatja véle, hogy a választottpolgári testület petícióban kívánja felszólítani a rövidesen összeülő országgyűlést a Pesten letelepedhető zsidók számára korlátozására, s arra kéri, hogy ő — évek óta maga is a választottpolgárok közé tartozván — csatlakozzék kezdeményezésükhöz: még csak válaszra sem méltatja a hazafiság és a haladás ez utolérhetetlen német bajnokának előterjesztését, amely félreismerhetetlenül az ipari és kereskedelmi szabadság általa mindig következetesen hirdetett elvének háttérbe szorítását célozza. (Amiért azután egy hónappal később meg is kapja a maga jutalmát, amennyiben az új törvények értelmében a választottpolgárság helyébe lépő városi képviselőtestület megválasztása alkalmából a derék pestiek — mint érthető keserűséggel megjegyzi — a részéről városuk szépítése érdekében kifejtett „23 esztendei munka után” és ellenére is simán megfélelkeznek róla.)

Amikor viszont a tőkés gazdálkodás kibontakozását vitathatatlanul előmozdító vállalkozásokról van szó, Széchenyi

mindig készen áll a segítségnyújtásra. Különösen nagy figyelmet fordít Pestre jövetele után is a változatlanul nehéz helyzetben lévő pesti hengermalom-társaságra, joggal „meg lévén arról győződve, hogy ez a vállalat lesz alapköve hazánk malomiparának”; s tapasztalván, hogy a pesti cukorgyárnak, bár különben „kitűnően megy”, szintén újabb hitelre volna szüksége, július végén keresztülviszi, hogy a két társaság kölcsönösen vállaljon egymásért kezességet 25 ezer forint erejéig, — ámbár ezzel különösebben egyikén sem lendíthet.

Személyes anyagi problémák

Az előző szakasz címében álló *harmadik rend* kitévelt természetesen nem szabad teljesértékűnek tekinteni. Nemcsak azért, mert a magyar feudális jogrendszer a szó eredeti értelmében vett polgári *rendről* sohasem tudott, hanem azért sem, mivel a Széchenyi által pártfogolt tőkés vállalkozások között egy sincs, amelynek a tőkéje teljes egészében polgári eredetű volna: a hengermalom-társaság részvényeseinek például csaknem ötödrésze visel főúri címet (egyikük maga Széchenyi), de köznemesek is jócskán akadnak közöttük, s kisebb-nagyobb — ámbátor inkább kisebb, mint nagyobb — eltéréssel ugyanez volna elmondható a gépgyárról és a cukorgyárról vagy bármely más 1848 előtt létesült jelentősebb részvénytársaságról is. S ebből a körülményből persze korántsem következtethetünk arra, hogy ha maga és a földbirtok sok egyéb képviselője nem volna érdekelt ezekben a vállalkozásokban, akkor Széchenyi most talán közömbösséggel viseltetnék irántuk, hiszen kétségtelen, hogy nem egyedül személyes anyagi előnyök reménye, hanem elsősorban — bár ezzel egybehangzóan — az ország egészének a polgári fejlődés kibontakozásához fűződő érdeke vezette őt már akkor is, amikor létrehozásukon fáradozott; arra azonban joggal következtethe-

tünk, hogy mivel számos főrangú társa és ő maga is részvényeseik közé tartozik, Széchenyi különös buzgalommal figyeli s igyekszik minél kedvezőbb irányba terelni sorsuk mostani alakulását. Annál is inkább, mert ha 1848 első hónapjaiban viszonylag csekély veszteséggel sikerült is megszabadulnia értéküket rohamosan vesztő állampapírjaitól s viszonylag jó áron sikerült is lekötnie gyapjút, anyagi helyzetét egyelőre mégsem tekintheti megnyugtatónak s nem csupán jövedelmeinek az úrbéri viszonyok eltörlése folytán előállott megcsappanása miatt.

Itt van például az a 30 ezer forintos évjáradék, amelyet fivérei tartoznak fizetni számára negyedévi egyenlő részletekben az általa nekik 1833-ban átengedett csokonyai uradalom vételárának törlesztésére s amely bizony eddig is csak igen akadozva folyt be a nagycenki főpénztárba: 1848 második negyedében Lajos bátyja 3500, Pál pedig nem kevesebb mint 26 ezer forinttal van hátralékban. Nem csoda hát, ha most, amikor a jobbágyfelszabadításnak az ő körülményeikre is kedvezőtlen hatást kell gyakorolnia, ismételten felmerül benne az aggasztó kérdés: „Valljon testvéreim pontosak lesznek e a 30 [ezer] fl[orens] fizetésével?” És joggal, hiszen Széchenyi Lajos augusztus elején végre letörleszti a hátralékot, Pál azonban egyelőre csak 6%-os kamatot fizet tartozása után, ez pedig vajmi kevésbé lehet vigasztaló.

Itt vannak továbbá tulajdon terhei: az akadémia javára megajánlott 60 ezer forintos alapítvány évi 3600 forintra rúgó kamata, a Demblin gróftól 5%-os kamatra fölvelt 30 ezer forintos kölcsön s a leginkább nyomasztó, a Sina-bankháztól kölcsönzött 45 ezer forint, amelyért 6%-os kamatot köteles fizetni. Demblint Pál bátyjának egy százalékkal magasabb kamatot hozó adósságlevelével (és a két tartozás közötti 4 ezer forintos különbözet készpénzben való letételével) szeretné kielégíteni, vagyis némi veszteséget is kész vállalni,

csak hogy menekedhessék terheitől, mert — úgy látja — „most jobb — egészen rendben lenni”. (Azt azonban nem tudjuk, sikerül-e ténylegesen is nyélbeütnie efféle megegyezést.) Sinánál 15 ezer forintot tervez törleszteni, ebből azonban végül is csak 13 ezer forintos törlesztés lesz, s ehhez is újabb 5 ezer forintos kölcsönt kénytelen felvenni Orczy György báró feleségétől. Legmostoháiban pedig az akadémiával kényszerül bánni: az év második felére esedékes 1800 forinttal egyszerűen adósságban marad, arra a velős kijelentésre szorítkozva: „Előbb magunk zabáljunk, másokat azután etessünk!”

Ilyen okok is hozzájárulnak tehát ahhoz, hogy mindvégig annyi figyelmet fordít azoknak a részvénytársaságoknak a helyzetére, amelyekben maga is érdekeltséggel bír. Vagy hogy júliusban oly izgatottan latolgatja a várható s oly elégedetlenül fogadja azután a tényleges terméseredményeket.

Mert a gabonatermés jó ugyan, a gabonaárak viszont — éppen ezért is — ezidén meg sem közelítik az előző éveket. A búzát például a cenki uradalom az 1847-i mérőnkinti 5 forint helyett most csak 3 forint 48 krajcár és 4 forint közötti összegért, a rozsot 3 forint 48 krajcár helyett mindössze 2 forint 36–48 krajcárért, az árpát 2 forint 48 krajcár helyett csupán kerek 2 forintért, a zabot pedig 1 forint 42 krajcár helyett alig 1 forint 18 krajcárért tudja áruba bocsátani, vagyis ez az uradalom a folyó esztendőben 20–30%-kal alacsonyabb árakat ér csak el, mint 1847-ben. A gyapjú esetében meg az a baj, hogy a helyzet éppen megfordított: a gyapjú előre kikötött ára megfelelő, a hozam viszont egyedül téli gyapjából „vagy 64 mázsával kevesebb”, mint az előző évben . . .

Így kavarnak most Széchenyi körül egymással összefonódó személyes és országos problémák, egymást szító gazdasági és társadalmi nehézségek, egymással megütköző osz-

tály- és csoportérdekek, hol több, hol kevesebb lehetőséget sejtetve önnön felszámolásukra, teljes és rövidesen elkövetkező kiküszöbölődésüket azonban sohasem ígérve. De Széchenyi, ha őrlődik is e problémák között, fel nem őrlődik általuk. Mert úgy érzi, hogy ha azonnal nem háríthatóak is el a maguk összességében, teljességgel és végképp mégsem fognak megoldás nélkül maradni. S mert tudja, hogy ha a belső bajok leküzdésének sikerességétől sokban függ is az ország sorsa, alapjábanvéve mégsem ezen, hanem magasabb érdekek keresttüzében dől majd el.

A FORRADALOM ÉS A SZERVEZŐDŐ ELLENFORRADALOM HADSORAINAK KERESZTTÜZÉBEN

„... Ha az ... ellenzék — írta Széchenyi nem sokkal a forradalom kitörése előtt, amikor azonban Magyarországon még legfeljebb Petőfi köre számított közeli forradalomra — többségi hatalomra emelkedik, ... továbbá pedig olly túlhéjazó, olly éretlen reformkérdéseket akarna, kapustul törve a házba, szegény Magyarországra torkolni, mellyek életbeleptetése bizonyosan sarkaiból döntené ezen „igazi kurucokkal még mindig vajmi bőven megáldott (!!!) hazát”: akkor, ugyan kérdem, gondolható, hihető-e, hogy dynastiánk, melly pénzt és fegyvert tart kezében és melly mellett olly őszinte tisztelettel áll minden józanabb, ... kérdem, gondolható, hihető-e, hogy dynastiánk, illy kényszerített állapotba helyezve, nem fogna kifejtteni legalább is annyi energiát — erre pedig bizony nem volna szükség felette sok —, miszerint a sarkaiból kibiccent statusművet bármilly áron és bármilly móddal ismét rendesebb (!) szerkezetbe szorítsa?

Bizonyosan ezt fogná tenni Európának minden hatalmaitól leghathatósabbban gyámolítva; mikor aztán a szegény magyar, kinek annyi az ellensége s olly kis számú a valósággal

őszinte barátja, nem költők szerint, nagyszerűen milliók könnyzáporátúl kísérve fogna az elbukott népek sírjába szállni, de számtalan elleneinek közhahotája közt „farkasveremben” lenné magát, mellyet az éretlenség és politikai fanatizmus ásott számára . . .”

Mert ha a nemzet jog szerinti állása „vagy zsarnoki, vagy forradalmi méreg által elfertőztetik” s „aztán kardra vagy inkább ágyúra kerül a dolog”, „a magyarnak volna rosszabb dolga, legelsőben is azért, mert ágyúja nincs, és aztán, mert hüvelyében a sok prókatoriság és tenta közt biz rég elrozsdásodott egykor éles kardja már!”

Így írt s — tudjuk — lelke legmélyén is ilyen aggodalmakat táplált Széchenyi 1848 előtt. S nem utolsó sorban ezért ellenzett egészen 1848 március 13-ig minden olyan lépést, amely a státusműnek sarkaiból való kibiccentésére, forradalomra látszott vezetni. Most viszont, amikor a státusműnek sarkaiból való kibiccentése, a forradalom nem a homályos jövő méhében rejlőd pusztaság eshetőség többé, hanem immár tény, a közelmúlt és a jelen valósága: mintha megfeleledkeznek arról, milyen megmásíthatatlanul veszedelmes következményekkel járónak ítélte előbb az esetleg elkövetkező forradalmat, mintha feladná azt a vélekedését, hogy a forradalomnak szükségképpen a Habsburgok makacs ellenállását, ennek pedig ugyancsak szükségképpen a Habsburgokéinál sokkalta csekélyebb erőforrásokkal bíró magyar nemzet pusztulását kell majd előidéznie. S mintha most éppen a forradalom balszárnyán elhelyezkedő korábbi ellenlábasai — vagyis éppen azok, akiknek a törekvéseit elítélendő ecsetelte egykor oly sötét színekkel a forradalmi úton leskelődő veszedelmeket — indulnának ki korábbi jóslatából, amikor bizonyosra vagy legalább valószínűnek véve a Habsburgok előbb-utóbb esedékes ellenforradalmi fellépéseit, mindent megtesznek annak érdekében, hogy az efféle kísérleteket a nemzet, ha

eddig gyenge volt is, a maguk idején kellő erővel utasíthassa majd el.

De valójában persze nincs szó arról, hogy Széchenyi teljességgel feladta volna korábbi elképzeléseit, korábbi várakozásait: csak módosította őket azoknak az illúzióknak a hatására, amelyeket az udvarnak a forradalom első hónapjában ismételten tanúsított kényszerű engedékenysége keltett benne. S ha túlzás volna is olyasmit állítani, hogy Széchenyi — mondjuk — megittasult a forradalom eddigi sikereitől, egyértelműen még ezt a gondolatot sem hessegethetjük el magunktól, látván, hogy ő, aki korábban mindig messze-menően tartózkodott hiú remények szövögetésétől s a helyzetet mindig inkább a valóságosnál valamelyest kedvezőtlenebbnek, semmint kedvezőbbnek szerette ítélni, most túlhajtott aggodalmait mennyi túlhajtott reménnyel elegyíti. Mert Széchenyi voltaképpen most is úgy véli, hogy ha a nemzet az uralkodóházra nézve sérelmes lépéseket fog tenni *a jövőben*, akkor ezzel szükségképpen kiváltja majd a Habsburgok ellenállását s ennek következtében önnön vereségét, attól a hiedelemtől viszont még jóideig nem tud szabadulni, hogy ha a nemzet beéri a márciusban elnyertekkel, akkor (bár a Habsburgokat ténylegesen már a márciusi vívmányok is elegendőek voltak Magyarország teljes eltiprásának a szándékára bírni) Magyarországnak többé nem kell tartania Béctől.

Vagyis Széchenyi továbbra is azon a véleményen van, hogy egy esetleges ellenforradalmi támadás végzetes lenne Magyarországra nézve, s továbbra sem látja kizártnak, hogy ilyen támadásra még sor kerülhet a következőkben, de bizonyosra veszi, hogy ilyen támadásra most már csak abban az esetben kerülhet sor, ha maga a nemzet hívja ki azt esetleges újabb, a márciusi vívmányok kereteit meghaladó, mértéketlen követeléseivel. S ebből következően áprilistól, a forradalom kezdeti vívmányait rögzítő törvények megtevesztésül

szánt (s őt csakugyan meg is tévesztő) királyi szentesítésének megtörténtétől fogva egyre élesebb ellentétbe jut azokkal a fegyvertársaival, akikkel márciusban még vállvetve küzdött a forradalom kezdeti vívmányainak kiharcolásáért s akik, az uralkodóház oldaláról április 11 után sem remélvén jószándékot, abból indulnak ki — és joggal —, hogy a kétfejű sas, ha egyelőre meghátrált is, semmi esetre sem emészthetett meg olyan — számára mindenképpen gyűlöletes — forradalmi vívmányokat, amilyenek már a márciusiak is voltak, akik tehát — mint Kossuth — valószínűleg vagy — mint a márciusi fiatalok — egészen bizonyosan elkövetkezendőnek vélik az ellenforradalom jövőbeli támadását pusztán a forradalom eddigi eredményei miatt is s akik ezért mindent készek megtenni a forradalom állásainak megszilárdítására és a kullisszák mögött ekkor már valóban szerveződő ellenforradalmi támadás elhárítására, még ha eljárásukat kihívónak minősítik is Bécsben.

Magyarellenes mozgólódások a nemzetiségi területeken

Mindazonáltal az első számottevő nézeteltérés Széchenyi és Kossuth között a pozsonyi országgyűlés berekesztését követően nem közvetlenül a bécsi udvar, hanem a magyarországi nemzetiségek, illetve a nemzetiségi mozgalmak leple alatt fel lépő ellenforradalmi irányzatok ellenében folytatandó politika megvitatása során bontakozik ki. Ez azonban nem lehet meglepő: ha Széchenyi korábban nagyrészt a Habsburgok erőfölénye miatt riadt is vissza forradalmi eszközök alkalmazásától s ha most szintén elsősorban ettől tartva ellenez is bármely kihívónak minősíthető lépést, nem egyedül ezért lett — és maradt a forradalom győzelme után is változatlanul — a legbékésebb eszközök minden áron való alkalmazásának a híve, hanem többek között attól a megfontolástól is

vezetettve, hogy Magyarország lakosságának többsége nem-magyar nemzetiségű s ez a többség az elmérgesedett nemzeti ellentétek révén adott esetben könnyen szembefordítható lenne a magyarsággal, az erőviszonyokat ezáltal rá nézve még kedvezőtlenebbé alakítván. Ilyen aggodalmak hatása alatt gondolta még 1848-at megelőzően: „... *Ha nemzetiségünk biztos lábon áll* – mint állott Galliában –, ám peregjen le forradalommal az egész – ha bár nyakamat a vérpadra kell vinnem –, mert olly émelygős előttem a mostani lét”, ha viszont nemzetiségünk nem áll biztos lábon – aminthogy nem áll –, akkor pusztán ezért is óvakodjunk a forradalmi úttól, – s ilyen aggodalmak hatása alatt helyezkedik most is arra az álláspontra, hogy a kormánynak nem türelmetlenül a maga részéről is szítania, hanem békéltető eljárással tőle telhetően tompítania kell magyarok és nem-magyarok ellentéteit.

Amikor tehát a kormány még Pozsonyban hírül veszi április 12-én, hogy a felvidéki megyékben a szlovák nemzeti mozgalom képviselői az eddiginél szabadabb nyelvhasználatot követelnek, a király által újonnan kinevezett horvát bán és zágrábi főhadparancsnok, Josip Jellačić báró pedig nem hajlandó Pozsonyba utazni (ahová tárgyalások felvétele végett a nádor hívta), s a Felvidéken történeteket minisztertársai habozás nélkül szeparatiztikus pánszláv törekvések megnyilvánulásainak minősítik, Jellačićsal kapcsolatban meg Kossuth tartózkodást nem ismerően kijelenti:

– Ne tréfáljon a bán úr, mert különben ugyancsak látni fogja... – s egyáltalán: „B[atthyány] Louis és Kossuth – Széchenyi megítélése szerint – olyan hetyke, mintha 100 000 fegyveresük” volna, majd a minisztertanács úgy határoz, hogy egyfelől Esterházy útján néhány Galíciában állomásozó magyar legénységű ezrednek a Felvidékre való vezénylését fogja követelni Bécsben, másfelől meg a bánt a

nádor által Budára rendeli, ha pedig Jellačić ezúttal sem engedelmeskednék, István főherceg közbenjárásával „a szükséges parancsot a fejedelemtől kieszközlendi, s minden esetre a bánt eltiltandja a [tervezett horvátországi] tartományi gyűlés tartásától mindaddig, míg e tekintetben a magyar ministeriummal nem értekezett”: Széchenyi mélységes felindultságba esik, már-már úgy érzi, „csak csoda mentheti meg életünket, nemzetiségünket”, hiszen „a szlávok meg fognak semmisíteni bennünket”, mivel „gyűlölnek minket... és joggal”, s ha utóbb némileg lecsillapul is, továbbra is úgy látja, „akadály, nehézség roppant lesz”, és már ekkor arra gondol: talán rövidesen „kiesem a ministeriumból”.

Pesten pedig aggodalmi csakhamar ismét magasra hág: az április 16-i minisztertanácson Kossuth már azt hangoztatja, hogy Jellačićot egyszerűen le kellene mondatni, s ha ebből az indítványból nem lesz is végzés, azt a kormány mindenesetre elhatározza, hogy Jellačić ellensúlyozása végett a rendíthetetlenül magyarbarát túrmezei grófot, Antun Josipovićot teszi meg Zágráb megye főispánjává (ami Széchenyi szerint csak olaj lehet a tűzre), a magyarországi főhadparancsnokságokkal pedig, amelyek eddig a bécsi udvari haditanács irányítása alatt állottak, tudatja, hogy ezután a „törvény értelmében parancsaikat kizárólag ezen miniszteriumtól veendik s minden engedetlenség a törvény elleni ellenszegülésnek fog tekintetni”, a szűkebb értelemben vett Magyarország katonai kormányzását végző budai főhadparancsnokságot egyúttal arra is utasítva, hogy saját fegyvertáraiból lássa el a nemzetőrséget a szükséges fegyverekkel, majd 19-én a kormány ismételten felszólítja Jellačićot, hogy haladéktalanul jelentse magát Pesten, másnap meg a minisztertanács másodszor is követeli az örökös tartományokban állomásozó magyar csapatok hazaküldését, de most már nem csupán néhány ezredét, hanem valamennyiét, „melly Galliciában és

Morvaországban szállásol”, s április utolsó hetében a kormány immár nemcsak hogy harmadszor is határozatba foglalja ezt a kívánságát, hanem ráadásul kinyilvánítja, hogy szükség esetén, „ha a ministerium ezen követelése jelenleg is elutasíthatnák s a közbátorság fentartására szükséges katonaság behozatala továbbá is gátolhatnák”, nem fog visszariadni a császári hadseregtől független – egyelőre tízezer főre menő – magyar sorkatonaság megszervezésének a gondolatától sem, – és Széchenyi máris újabb rémképekkel küzd, kivált, amikor nem pusztán Kossuth mondja meghökkenítő magabiztossággal:

– Minekünk a horvátok csak egy *Frühstück*re valók!, – hanem az általa mindig óvatosabbnak ismert Deák is a kormány eljárásának és követeléseinek jogszerűségére, törvényesen megalapozott voltára hivatkozik.

– A mi feladatunk a haza megmentése... tojom a ti törvényeitekre!, – vágja hát ekkor Deák szemébe, mert úgy érzi, hogy ha most is csak a törvényeken lovagolunk s az udvart nemcsak irányítását tekintve, hanem szervezetileg is teljesen önálló, nemzeti hadsereg létesítésével, a nemzetiségeket pedig fegyveres erőszakkal ijesztgetjük ahelyett, hogy az adott nehéz körülményekhez alkalmazkodóan mindkét félre nézve méltányos megegyezést keresnénk, akkor „oda vagyunk”, „mindnyájan kés alá kerülünk” s „még pusztá életünket is csak idegen segítséggel menthetjük meg”.

Holott Széchenyi ezekben a kérdésekben mindössze egy ponton ítélt találóan: amikor – társainál jobban uralkodva társaiéhoz különben teljesen hasonló nacionalizmusán – helyteleníti, hogy az egyelőre fölöttébb értelmetlen kívánságokat hangoztató szlovákokkal a kormány, a pánszlávizmus rémét keresve ott is, ahol nincs, egyedül a fegyverek nyelvén hajlandó tárgyalni. Mert a szlovák nemzeti mozgalom méregfogát ekkor még talán valóban ki lehetne húzni húsba nem

vágó engedményekkel is. Jellačićot azonban semmiféle méltányos engedménnyel nem lehetne lekenyerezni, hiszen ő csak a látszat kedvéért ad hangot — az egyébiránt nagyrészt szintén előremutató — horvát követeléseknek, de a valóságban nem a horvát nemzeti érdekek, hanem az eleve megbékíthetetlen Habsburg ellenforradalom képviselője, akinek horvát származása ellenére is csupán annyi köze van a horvátokhoz, amennyi félévszázadja Artois grófjának volt a Vendée-i felkelőkhöz. Kossuth és társai tehát — bár ekkor tulajdonképpen még maguk sincsenek tisztában a Jellačićot Bécshez fűző szálak mibenlétével s ennek következtében (talán az egyetlen Kossuth kivételével) maguk sem forradalmi éberségből (még Kossuthal kapcsolatban is legfeljebb *öszönyszerű* forradalmi éberségről lehet szó), hanem elsősorban nemzeti elfogultságból lépnek fel ellene is —, amikor Jellačić megfélemezésének a szükségét hirdetik, bármilyen megfontolásból teszik is ezt, jó utat választanak, mert ez az út végeredményben az ellenforradalom gyengítésének az irányába visz. Amint jó utat választanak akkor is, amikor — bár különben (az egyetlen Kossuth kivételével) egyelőre maguk is nagyjából ugyanolyan illúziókkal viseltetnek Bécs iránt, amilyenekkel Széchenyi — teljesen önálló magyar fegyveres testületek megszervezésére készülnek, hiszen az efféle intézkedésekben megnyilvánuló önállósulási törekvések vádját az udvar legfeljebb ürügyképpen hozhatja fel ellenük, ilyen törekvések hiányában viszont a nemzetet védtelenül szolgáltatnák ki az enélkül is eljövendő ellenforradalmi támadásnak.

Széchenyi azonban ekkor még nagyon is távol áll attól, hogy ezeket átlássa. Ő tehát úgy érzi, a minisztertanács ülései „mindinkább rebellió színét” öltik magukra, amikor érelyes határozatokat hoznak a horvátországi rebellió felszámolására, s a maga részéről, jóllehet a *nemzetőrség* felfegyverzésén továbbra is lankadatlanul fáradozik, az önálló magyar

sorkatonaság létrehozásának tervére, ámbár ez teljesen megfelel annak a március végén általa is elfoglalt álláspontnak, hogy „a magyar hadsereg a monarchiával szoros kapcsolatban ugyan, de mégis önálló legyen”, még gondolni sem hajlandó; ellenkezőleg: abban a hitben él, hogy csak „akkor lesz belőlünk valami, ha V. Ferdinánd király kényszerítve leend Budára jőni” (noha az udvart ténylegesen semmiféle ok, még az önálló magyar sorkatonaság szervezésére vonatkozó tervek esetleges elejtése sem kényszeríthetné arra, hogy ilyen hatásos eszközöket alkalmazzon a valójában általa felajzott horvát pártütők meghátráltatására), — s mert persze maga sem bizonyos abban, hogy az uralkodót rá lehet-e majd venni efféle lépés megtételére vagy sem, egyszer messzemenő reményeket fűz e várakozásának teljesüléséhez, máskor meg álmában „a magyar faj”-t már éppenséggel „kiirtva” véli látni.

Így bontakozik ki a miniszteri tevékenységét megkezdő Széchenyiben a remények és az aggodalmak csillapulni többé nem képes harca; s ebben a harcban aggodalmai hol visszaszorulnak, mint amikor e válságos napok egyikén azt írja Lunkányinak, hogy „a láz nagy, még nagyobb fokra fog hágni . . . *de tán ismét lankadásra tér . . .* ha nem zavarják”, — hol ismét előtérbe nyomulnak, mint amikor, Pestre érkezte után először tekintvén meg az épülő Lánchidat, e régóta dédelgetett kezdeményében a magyar nép magaelbízásának ijesztő monumentumát véli felfedezni, amely olyan, akár „a bábeli torony”, s ezért nem érheti meg elkészültét, hanem „megzavarodásunk oka” leszen, vagy mint amikor, meghallván, hogy a kikindai szerb parasztok, akik egy hónapja még lelkesen üdvözölték a magyar forradalom vívmányait, április 24-én magyarellenes jelszavakat és földosztóköveteléseket hangoztatva, véres lázadásban törtek ki s nemcsak a tanácsbelieket, hanem a megfélemezésükre rendelt huszárokat is kiverték városukból, olyan érzés fogja el, hogy „a magyar

nép — törzsök — agóniában van”, s mint amikor, tudomására jutván, hogy Jellačić a tilalom ellenére is meghirdette a horvát *sabort*, megint nem lát „egyetlen reménysugarat sem”, hanem ismét azt érzi: „A láz növekedik!”

Így megy az aggodalmak térnyerése egészen május 1-ig, mikor is Batthyány a minisztertanács ülésén előterjeszti „a bánnak saját aláírása alatti proclamatióját a kapcsolt részekben lakó szláv s szerb nemzethez és kísérő levelét a horvát-slavoniai törvényhatóságokhoz és kincstári hivatalokhoz, mellyekben meghagyja azoknak, hogy senkitől felelet terhe alatt parancsolatot ne merjenek elfogadni, mint tőle, — az öszveköttetést a magyar kormánnyal tüstént szakasszák félbe . . .; végre azon parancsát, mellyben a zágrábi alispán által a rögtön ítélő bíróságot mind azok ellen kihirdettetni rendeli, kik a király, haza és nemzetiség pártolói ellen lázítanak; lázítóknak pedig mindazokat jelenti ki, kik báni parancsainak nem engedelmeskednek”. Most már Széchenyi is megérti, hogy Jellačićcsal nincs ok és nincs lehetőség tárgyalni, hiszen proklamációja nem egyéb, mint „hadüzenet”; „szemtelenégi politiká”-nak minősíti a bán eljárását, és maga is csatlakozik a kormány határozatához, amely Batthyányt arra kötelezi, hogy másnap „Bécsbe menjen fel s a fejedelemtől olly leiratot igyekezzék kieszközölni, mellyben a bán felhívassék, hogy a kir. helytartónak és a magyar ministeriumnak parancsait és rendeleteit a közigazgatás minden ágai-ban teljesítse”, sőt arra az álláspontra helyezkedik, hogy a nagyobb nyomaték kedvéért István főhercegnek is Batthyánnyal kellene mennie.

Jellačić személye iránti illúzióinak eloszlásával azonban természetesen korántsem jár együtt valamennyi aggodalmának eloszlása: a következő éjszakákon még mindig nem lát „egyetlen reménysugarat sem” s továbbra is úgy érzi, „mintha végvonaglásnak indulna nemzetünk”. Amikor azonban az

udvar, még most sem akarván színt vallani, egyelőre helyt ad Batthyány követeléseinek s az uralkodó Jellačićot, sőt a többi magyarországi főhadparancsnokot is a magyar kormány iránti engedelmességre inti, a nádort pedig felhatalmazza arra, hogy szükség esetén királyi biztost küldjön Horvátországba, végre Széchenyi nyugtalansága is alábbhagy — persze nyilván csak azért, mivel a szóban forgó királyi kéziratok, olyan látszatot keltve, mintha az uralkodóház nem helyeselné Jellačić magyarelles törekvéseit és a többi főhadparancsnok kevésbé nyílt, de nem kevésbé nyilvánvaló engedetlen-ségét s mintha maga is a magyar kormány segítségére kívánna sietni, újólag megszilárdítják benne az udvar jóindulatával kapcsolatos illúziókat.

Baloldali tüntetések a fővárosban

De alig kezdenek szűnni a horvát — magyar viszony megromlásából fakadó aggodalmai, máris újabbakat váltanak ki belőle a márciusi fiatalok fellépései. Mert a forradalom bal-szárnya, amely eddig is ment volt mindennemű monarchikus illúziótól s kezdettől fogva átlátta nemcsak Jellačić szerepének ellenforradalmi mivoltát, hanem az *udvar* ellenforradalmi eltökéltségét is, Széchenyitől és miniszterársainak legtöbbször eltérően most sem hagyja magát megtévesztetni a király üres ígéretei és kényszeredett látszatintézkedései által, s ezért a radikális sajtó rendíthetetlenül követeli, hogy a kormány ne szorítkozzék többé erélyes határozatok meghozatalára és határozottan hangzó, de tényleges változásokat nem eredményező királyi kéziratok kieszközlésére, hanem cselekvően is állja útját az ellenforradalom szervezkedésének.

És ez még csak hagyján! A márciusiak között azonban akadnak, akik tapasztalván, hogy Széchenyi és miniszterársai első figyelmeztetéseiből nem hajlandóak okulni, készek

nyomásabb érveket is latba vetni. S Széchenyi május 8-án már döbbsen könyvelheti el a baloldal egy csoportja által Zichy és Duschek tiszteletére rendezett macskazenét. Majd két nap múlva a radikálisoknak ez a csoportja még tovább megy egy lépéssel: a budai főhadparancsnok, Ignaz Lederer báró lovasági tábornok szállása elé vezeti a pesti forradalmi tömegeket, hogy tüntető megmozdulásával kicsikarja e Széchenyivel régtől fogva jó viszonyban lévő, de a magyar kormány parancsainak — bármit tartalmaznak is a minisztertanács határozatai és a király kéziratái — engedelmeskedni mind ez ideig vonakodó s a nemzetőrség felfegyverzését erőnek erejével hátráltató hadfi eltávolítását.

Lederer pedig ekkor siet megmutatni, hogy az osztrák császár tábornokai nem tűrik el a tulajdon haduruk által szentesített polgári szabadságjogok érvényesítését — legalábbis, ha azokkal fegyvertelen közemberek kívánnak élni az ő rovásukra: vasas-németekkel vereti szét a védtelen tüntetőket s — amihez március 15-én még nem volt mersze — polgárvérrel festeti vörösre a budai utcákat. És most Széchenyi egy pillanatra ismét a legvadabb rémlátások rabja lesz, úgy vélvén, hogy immár itt „a vég kezdete” s hogy „mi magyarok oda vagyunk”, hiszen a történetek után Bécs jóindulatára nem számíthatunk többé. A történetekért pedig fenntartás nélkül a baloldalt teszi felelőssé; értetlenül hallja, hogy Deák és Klauzál „a katonák, Lederer intervenciója . . . s nem a macskazenészek ellen kel ki”; arra meg végképp nem gondol — amint erre már Deák és Klauzál sem —, hogy magát a kormányt okolja, a kormányt, amely parancsokat szép számban intézett ugyan a néki elvben alárendelt császári tábornokokhoz, azt viszont elnézte, hogy amazok e parancsokat mind ez ideig semmibe se vegyék.

A baloldal elhatározottságát azonban a budai vérontás éppen nem csökkenti, hanem még csak fokozza, hiszen minden

korábbinál megrázóbb és meggyőzőbb bizonytságot szolgáltat arra nézve, hogy a kormány csakugyan nem ura a helyzetnek; másnap — Széchenyi szavai szerint — ismét „iszonyatos szónoklatok, demonstratiók” tartatnak városszerte, s a *Marczius Tizenötödike* most már teljes bizalmatlanságot nyilvánít a kormány iránt, a következő napon, május 12-én pedig a márciusi fiatalok nagy népgyűlést tartanak a Nemzeti Múzeum előtt, s itt Vasvári, Petőfi és Egressy Gábor az egybegyűltek viharos helyeslésétől kísérve egybehangzóan követeli a forradalom felfegyverzését, miközben Petőfi azt is kijelenti:

— ... Én e miniszteriumra nem a hazát, de egy magamat, sőt a kutyámat sem bízom. — Majd a gyűlés küldöttséget meneszt a kormányhoz akarátának tolmácsolására.

A küldöttek — Petőfi, Táncsics, Degré Alajos, Pálfi Albert (a *Marczius Tizenötödike* szerkesztője) és társaik — haladéktalanul el is mennek hát Batthyány Szabadsajtó-utcai szállására, s a fogadásukra megjelenő minisztereket azon melegebben tájékoztatják a népgyűlés határozatáról. Batthyány azonban — mint Széchenyi meglátja: Petőfiék iránti „lekicsinylés”-ének jeleként s egyben (amit viszont Széchenyi már nem lát meg) az ellenforradalmi veszély lekicsinylésének jeleként is — kitérő választ ad nekik:

— Nem csodálom, hogy türelmetlenek, mert csakugyan van baj; de gondolják meg, e kormány oly rövid életű még, hogy tájékozásra sem volt elég ideje. A mit átvett, csupa zűrzavar, s az ország pénztárát tökéletes üresen találta. Pedig a fegyver beszerzéséhez pénz kell.

Petőfi erre persze gúnyosan elmosolyodik; Széchenyi jobbnak véli hát „engesztelőleg” közbelépni:

— Ön most azt gondolja, azért vagytok miniszterek, hogy teremtetek; s ha másképp nem lehet, hát a pokolból is.

— Ha tagadnám, se hinné el a miniszter úr.

— De önök elhíhetik, hogy ily hirtelen még a pokolból sem lehet. Nekünk csaknem a semmiből kell teremteni.

Ezzel azután háromórás vita kezdődik, amely azonban csak annyi eredményt hoz, hogy a kormány megígéri, igyekezni fog „a védelmi eszközök beszerzéséről minél sürgősebben” gondoskodni. Ez a határozatlan ígélet pedig a radikálisokat természetesen éppúgy nem engesztelheti meg, akár a Széchenyi által megütött barátságos hang sem; a tüntetések tehát tovább folynak mindaddig, amíg a kormány végül is el nem szánja magát áprilisvégi határozatának foganatosítására: az első tíz honvédszászlóalj felállítására.

De ez korántsem jelenti azt, hogy Batthyányék végre átlátnák a baloldal igazát; ellenkezőleg: ha most végre engednek is a baloldal követelésének s valahára mégis vállalkoznak a nemzetiségi mozgolódások által immár három hete kiváltott, eddigelő azonban nemcsak életbe nem léptetett, hanem még nyilvánosságra sem hozott határozatuk végrehajtására, ezt most is egyedül azért teszik, mert egyre fenyegetőbb jeleit kénytelenek tapasztalni a délvidéki szerbek magyarellenes készülődéseinek, az udvar közvetlen ellenforradalmi készülleteire azonban és arra, hogy a nemzetiségi szervezkedések árnyékában szintén a Habsburg ellenforradalom húzza meg magát, továbbra sem figyelnek fel, s amennyire nem tartanak még most sem Béctől, annyira tartanak viszont most már a baloldaltól, amely — egy pillanatig sem lehet vitás — nagy befolyásra fog szert tenni a honvédszászlóaljak soraiban. Továbbra sem az képezi hát legfőbb gondjukat, hogyan fékezék meg az ellenforradalmárokat, hanem mindinkább az, hogyan fékezék meg — a radikálisokat, s Batthyány a május 14-i minisztertanácsban már egyenesen azt javasolja, hogy hirdessenek statáriumot minden „ingerlő beszéd és sajtó” ellenében.

Ez a javaslat persze elhangzik; maga Széchenyi is arra az álláspontra helyezkedik:

— Csak diktatúrát ne... — de nyilvánvalóan csupán azért, mert a statárium meghirdetése beláthatatlan következményekkel járna; különben viszont éppen ő vélekedik úgy leginkább, hogy „már most siralmas állapotban” vagyunk s hogy „a legnagyobb ellenségek” nem a „horvátok, németek”, hanem az olyan „zsarnok”-ok, amilyen például — Petőfi. „Nem adok 8 napot, és minden lángban áll itt.” „Úgy hiszem, a konfliktus elkerülhetlen. Gyilkos mézszárlás leend. Az egyik oldalon polgárok — katonák (?) [lesznek]... a másikon a Forradalmi Csarnok... a zsidók és a sőpredek.”

Mindez mélységesen aggasztja már csak önmagának és családjának biztonságára való tekintettel is; sietve két tucat fegyvert küldet hát Pestre Cenkről s még háromannyit vásárol helyben, úgy hogy lakása és a Lánchíd átelleni építési telepe rövidesen valószínűségi fegyvertárrá lesz; legfőképpen azonban most sem személyes megfontolások vagy pusztán a belső polgárháború eshetőségei nyugtalanítják, hanem azok a kihatások, amelyeket a baloldali politika lehetséges felülkerekedése az osztrák—magyar viszony alakulására gyakorolna szerte.

„Soha egyetlen néptörzs... nem szerzett rövid időn belül oly nagy vívmányokat, mint a magyar, — elmélkedik íróasztala előtt ülve. — Sokan, akik a történelemhez mit sem konyítanak, kijelentik, hogy az egész teljességgel érvénytelen, mint-hogy kierőszakoltatott. — De hát... még sohasem kínáltak alkotmányt egyetlen népnek sem... — ahogy mondani szokás: — tálcán. — Az ilyesmi mindig küzdelemben jött létre. A különbség csak annyi, hogy vajon a trón megdöntése révén avagy törvényes formák közepette! És ezen a ponton Magyarország gratulálhat magának,

1° mivel a körülmények úgy alakulának, hogy efféle vívmányt rebellió nélkül, törvényes formák közepette szerezhettek sat.,

2° mivel éppen ekkor olyan emberek valának a népkegy teljében, akik elegendő hetykeséggel és energiával bírtanak, – s ezek *vabanque*-ot mondtak.”

Nem az okozza tehát a problémát, hogy Magyarország kicsikarta az alkotmányt, hiszen ezt a legmérsékeltebb eszközökkel tette. Hanem az, hogy az alkotmányt „nem elég kivívni, megtartani” a feladat. Ez pedig éppen „aberratiók”-kal, „folyvást *vabanque*-ot” kiáltva nem lehetséges.

Egyszóval: minél aggodóbban bizonygatja a baloldal, hogy a márciusi vívmányokat végzetes veszély fenyegeti a nemcsak Zágrábban vagy a Délvidéken, hanem a kuliszszak mögött már Bécsben is készülődő ellenforradalom részéről, Széchenyi csak annál inkább megrögződik abban a hitében, hogy a márciusi vívmányokat éppen a baloldal által képviselt politika sodorhatja veszélybe. S annál inkább megrögződik abban a hitében is, hogy kiutat egyedül a király Pestre jövelete képezhetne, mint olyan lépés, amely mind Jellačićot és a nemzetiségi mozgalmak más vezetőit, mind a radikálisokat meggyőzhetné arról, hogy az uralkodó továbbra is szentül állja a magyar nemzetnek április 11-én adott szavát, s – mi több – egyben kezdetét is jelenthetné az ő régóta melengetett elképzelése megvalósulásának, hogy tudniillik Magyarország váljék a birodalom középontjává.

Az udvar szökése Bécsből

Széchenyi először a május 14-i minisztertanácsi ülésen fordul társaihoz indítványával:

– Ide a császárt!

S felszólítását azután másnap is megismétli, kifejtve, hogy az uralkodót, akinek a nyughatatlan Bécsben úgyszemint sokáig maradása, már csak azért is Pestre kell hívni, mert „különben Prágába” megy majd, ez pedig még inkább felszítaná a magyarellenes nemzetiségi mozgalmakat.

És az uralkodó 17-én kíséretével egyetemben valóban elhagyja Bécsset, lóhalálában menekülve biztosabb helyre a császárváros forradalmi tömegei elől, amelyek alig két hónappal Metternich bukása után immár a metternichi kormányzat helyébe lépett, de ténylegesen a metternichi kormányzat politikáját továbbvivő miniszteriális osztrák kormánnyal is elhatározottan szembefordulnak.

Ez az első pillantásra terveinek sikeresülésére mutató esemény azonban egyelőre éppen nem hat megnyugtatóan Széchenyire. „*Talán jól van így!*,” latolgatja. De hátha a Bécsben történtek mégsem javunkra fognak válni, hanem — ellenkezőleg — „Bécs most több bajt fog kifejteni, mint Pest?” „Az ember azt sem tudja, mit gondoljon . . .!” Hiszen eddig nem sokat tettünk annak érdekében, hogy az uralkodóház Pestet biztos menedékhelyének tekintse. Következésképpen könnyen lehet, hogy a király habozás nélkül Prágába megy. Márpedig „ha a király Prágába megy, akkor magunkra maradunk” és az alig újjászületett Magyarországnak „össze kell omlania”. Akkor lesz végre király a budai várban, de nem Ferdinánd, aki bármilyen tehetetlen, mégiscsak „fogódzópont”, hanem „István lesz a *mi* királyunkká!” S ha „az első István alapító volt — nem lesz-e a *mi* Istvánunk az utolsó?”

Azután kiderül, hogy az uralkodó mégsem Prágába, de nem is Pestnek indult, hanem hűséges tiroli alattvalói közé, Innsbruckba mentette életét. Ám ez a *Marcius Tizenötödiké*-nek elég ahhoz, hogy — valóban szerencsétlenül — helyt adjon olyan álhíreknek, „mintha a ministerium a nádort provisorius királynak kiáltotta volna ki”! A kormány ezért úgy

határoz, hogy sajtópert indíttat a lap ellen, s ezt Széchenyi csak helyeselheti. Közben viszont maga a kormány is követ el — legalábbis Széchenyi szerint — baklövéseket: élve a király által adott felhatalmazással, a péterváradai főhadparancsnokot, Hrabovszky János báró altábornagyot a nádor által Horvátország királyi biztosává neveztetik ki s még arra is feljogosíttatja, hogy szükség esetén hűtlenségi keresetet emeljen Jellačić ellen. De ezzel — Széchenyi úgy látja — csak ronthat a helyzeten s ráadásul kétségkívül csorbítani fogja tulajdon tekintélyét, hiszen „a derék Jusipovich máris” kieb-rudaltatott Horvátországból s előreláthatóan Hrabovszkyra sem vár más sors.

És — ami Széchenyit kiváltképpen nyugtalanítja — az efféle elhatározások korántsem írhatóak az egyedüli Kossuth számlájára. Amikor például az áprilisban hadügyminiszterré ki-nevezett, de itáliai állomáshelyéről csak nagy huzavona után hazabocsátott Mészáros Lázár ezredes május második felé-ben végre megérkezik s tisztelgő látogatást tesz nála, ez a huszártiszti egyenruhát viselő jámbor selyemhernyótenyésztő még a Kossuthénál is szenvedélyesebb hangot üt meg, mint aki — Széchenyi ironikus megjegyzése szerint — maholnap már magát Kossuthot is gyávának akarja majd minősíteni. Amikor pedig a minisztertanács elé kerül Csány jelentése, amelyből kiviláglik, hogy holmi nacionalista tüntetők Zág-rábban Jellačićnak és a szeparatista illír párt fejének, Lju-devit Gajnak nyilvánvaló helyeslésével jelképesen bitófára akasztották, majd elégették a nádornak és a kormány tagjai-nak az arcképét, s Széchenyi kijelenti, hogy kételkedik a hír valódiságában, mert „lehetetlen, hogy Jellasics és Gáj ennyire ostoba legyen”: miniszterársai valamennyien nekirontanak, — mint keserűen kiemeli — „még Deák és Eötvös Pepi” is, holott máskülönben éppen Deák feltűnően igyekszik „egy kategóriába” soroltatni magát véle, bizalmasan — de Szé-

chenyi szerint persze alaptalanul — azt hangoztatván: mi *ketten* sohasem „uszítottunk és így ártatlanul kerülünk kés alá”.

Így azután Széchenyit, bár ezekben a napokban is fáradhatatlanul dolgozik országépítő terveinek megvalósításán (ekkor rendeli el például a Fiume, Szatmár és Arad felé építendő új vasútvonalak előzetes felmérését s ekkor kezdi meg harcát a Pesten létesítendő körsáncokért is), éjszakánként most ismét fölöttébb „nehéz álmok” környékezik, nyugtalan éjeinek sötétjében „egyetlen fénypontot” sem talál, s nemegyszer úgy érzi: a „szlávok felfalnak minket”. És ha néha mégis felfedezni vél valami biztató jelet, azt is csak átmenetinek meri hinni; olyanok vagyunk — mondogatja —, „mint a *rákok*, melyeket a szakács, megvásárolván, a pincébe letesz egy edényben; darabig csendesen vagynak, de ezután elkezdenek mozogni s gondolják magukba, 'ejnye, bizony víz kellene nekünk!' Ekkor a szakács jön s, felvén őket, vízzel-tölt fazékba veti, mellyre ismét gondolják, 'áh! most már jól vagyunk', azonban a fazék tűz mellé tétetik, s a víz melegedni kezdvén, a rákok észreveszik, hogy 'olyan különösen érezik magukat', azonban a szakács ismét küljebb húzza a fazekat, s felnyitván fedelét, a rákok ismét felmorognak, 'ah! ismét jól vagyunk!', s ez így megy, míg — *a rákok veresre főnek.*”

A nehéz álmokat pedig különösen nyomasztóakká teszi, hogy immár nemcsak aggódó nemzetföltést, hanem attól elválaszthatatlanul mardosó lelkiismeretfurdalást is ébresztenek Széchenyiben. Egy nap régi barátja, a haladás egykori hívéből időközben konzervatívva lett Andrássy György gróf emlékezteti:

— Tudod, miként mondtam néked még Ostendében, hogy a te *Hiteled* üszköt fog vetni az államgépezetbe . . .

De Széchenyinek ekkor már nincs is szüksége efféle szemrehányásokra; ilyenek nélkül is tisztában van a maga 1830

körüli szerepének úttörő voltával, s éppen ezért küszködik most lelkiismeretfurdalással. Hiszen abban, hogy Magyarországon 1848 márciusában forradalomra került sor, kétségkívül része volt az ő két évtizeddel korábbi fellépésének, bármennyire igyekezett is utóbb visszatartóztatni a nemzetet a forradalomtól. Ha tehát a forradalom a nemzet bukására fog vezetni — márpedig ezekben a napokban egyre többször támadnak olyan félelmei, hogy arra fog vezetni —, akkor, ha valaki, hát bizonyosan ő az, akit ezért felelősség terhel. Következésképpen: „talán (?) kár volt . . . nem meghalni hagynom a magyar fajt,” gondolja most újra meg újra. S mert nem ezt tettem, mert megfontolatlanul ébresztője lettem, „hogy ‚vezekeljek’ és a másik világban acceptabilis legyek . . . itt lassú tűzön kellene hogy megtisztíttassam”.

És Széchenyi nyugtalansága akkor sem hagy alább, amikor a kormány május 19-én, helyt adva az ő érvelésének, Esterházyt arra utasítja, hogy a királyt kövesse Innsbruckba is és hívja meg hivatalosan Magyarországra, majd másnap úgy határoz, hogy István főherceg is utazzék Innsbruckba a király Pestre jövetelének kieszközlése végett; Széchenyiben ugyanis, bár alig három hete még maga hajtogatta, hogy igénybe kellene venni a nádor közbenjárását, most olyan aggodalom kél, hogy „a főherceg . . . ha elmegy . . . nem fog visszajönni”, elmaradása pedig azt jelentené, hogy az uralkodóház és Magyarország közötti kötelékek utolsója is megszakad. S ez az aggodalom nem is teljesen alaptalan: István főherceg — ha ezzel Széchenyi *így* persze nem lehet is tisztában — kezdettől fogva készen áll arra, hogy ha üt a nyílt ellenforradalmi támadás órája, azonnal feladja a magyarbarát nádor szerepét, amelyet egyelőre játszania kell, s még áprilisban jó előre megfogalmazta azt a kiáltványt, amely adott esetben visszalépését lesz hivatva tudatni a közvéleménnyel, a felelősséget a történendőkért már eleve Kossuthra igyekez-

vén hártani. Annyiban viszont alaptalan ez az aggodalom, amennyiben a Habsburgok számára most még nem kedvező az alkalom a nyílt ellenforradalmi fellépésre — István főherceg csak kerek négy hónap múlva fogja elérkezettnek vélni az időt lemondására —, Széchenynek tehát ténylegesen most még éppúgy nem kellene attól tartania, hogy többé nem láthatja viszont a kétszínűségnek e vitathatatlanul tehetséges megtestesítőjét, akár három héttel ezelőtt.

Széchenyi azonban, mivel nem hisz az udvar ellenforradalmi szándékaiban, illetve olyan meggyőződést táplál, hogy az udvar ellenforradalmi fellépését egyedül a magyar részről elkövethető túlkapások válthatják ki, nem azt vizsgálja, eléggé megszilárdult-e már a Habsburgok helyzete ahhoz, hogy nyíltan szembeforduljanak a magyar forradalommal, hanem csak azt, történt-e már magyar részről annyi baklövés, amennyi felidézheti a Habsburgok haragját és ellenünkfordulását. S úgy látja, éppen elegendő történt máris. Jól mutatja ezt az osztrák hivatalos lap, a *Wiener Zeitung* is, amely „Lederer miatt . . . nyíltan és ellenségesen a magyar ministerium ellen” nyilatkozik. Ha pedig háborúra kerül sor, hiába nevetnek ezen Kossuthék, „hetenkint 1 millió pengőforintra lesz szükség”, s már csak ezért is kudarcot kell majd vallanunk. És a helyzetet még súlyosbítja a számtalan belső nehézség. A nemzetiségi ellentétek például nemcsak Horvátországban és a Délvidéken fenyegetnek kirobbanással, hanem immár Erdélyben is, ahol „az oláhok a svábokkal egyetemben az unió és a magyarok ellen” foglalnak állást. Vagy itt vannak a honvédszázlójak: „a 10 000 összetoborozva”, de az újoncok — Széchenyi úgy érzi — „legnagyobb részt gazemberek”, alakulataik „rablóbandák, amelyek a mi torkunkat vágják el”. S kedvező fordulatot — gondolja — az esedékes országgyűléstől sem lehet várni; igaza van Bónis Sámuelnek, ennek a régi ellenzéki politikusnak, mikor azt mondja:

— Én félek az országgyűléstől. Ha oly emberek jönnek, mint Madarász . . . Kállay Ödön (az igazi Danton), akkor végünk! A klubok terrorizmust fognak gyakorolni etc.

Egyszóval: nem sok reményünk lehet. „A jövő vérel vemhes! Egész Európa fölött nehéz felhők — csordultig vannak és ki fognak csordulni —; ha egyszer elkezdődik, roppant sok vér fog folyni.”

Ilyen aggodalmak között hányódik Széchenyi még május 26-ra virradólag is. Ekkor azonban mintha minden kedvezőbbre fordulna. Nevezetesen: Esterházy ezen a napon azt jelenti Innsbruckból, hogy a kormány meghívását „ő Felsege kegyelmesen s a legbensőbb köszönettel fogadá”, — mint mondá — „forrón óhajtván azon pillanatot, mely hú magyarjai közé vezetendheti”, ha az utazás időpontjának meghatározása elől egyelőre kitért is (mivel a valóságban esze ágában sincs a lázongó Magyarország földjére tenni lábát). És így folytatódik ez a következő napokban is. Június 1-én például simán végbemegy a Vérmezőn a fővárosi helyőrségnek a magyar kormányra való felesketése, holott Széchenyi előzőleg bizonyosra vette, hogy „a vér(!)mezőn” nevéhez illő „skandalum lesz”, hiszen a nagyrészt nem-magyarokból álló helyőrség „nem velünk tart, de ellenünk van”. Ugyanaznap este pedig híre jön annak, hogy a május 29-én megnyílt erdélyi országgyűlés első ülésén egyhangúlag — tehát még a szászok követői által sem ellenezve — megszavazta Magyarország és Erdély egyesülését. S másnap újabb jó hírek érkeznek Innsbruckból: a király a nádor előtt is megismételte, hogy elhatározott szándéka, „mihelyt lehetséges, mindenesetre a legközelebbi magyar országgyűlés megnyitására”. Pestre jönni „s hosszasb ottmaradás által a nemzet ebbeli ohajtásának megfelelni”, majd a nádor hatóságát Erdélyre is kiterjesztette, az ott állomásozó haderőket is néki rendelvén alá, Jellačićnak pedig utasítást küldött, hogy az általa június 5-re

önhatalmúlag egybehívott horvát *sabort* ne merje megtartani, hanem ehelyett 24 órán belül jelenjék meg az udvarnál „a Horvátországban jelenleg uralkodó zavaroknak, ha lehet, békés kiegyenlítése végett”, — és Széchenyi most egyszerűen úgy látja: „B[atthyány] Louis összbirodalmi szerepet fog játszani! Jellasics *quasi* désavouálva etc.” S a megnyugtató jelek még ezzel sem merülnek ki: ugyanaznap este Orsováról fut be olyan — a valóságnak megfelelő — jelentés, hogy a magyarországi románok az erdélyiektől eltérően „mindnyájan a mi pártunkon” vannak, 4-én pedig István főherceg is szerencsésen visszaérkezik Pestre.

A néhány nappal előbbi csüggedést mindazonáltal most nem váltja fel Széchenyiben valamiféle túlhajtott reménykedés: most is csak úgy érzi, „súlyos az élet”; apránként mégis olyan vélemény kezd kialakulni benne ismét, hogy bár „politikai létünköről nem igen ítélni még”, „meglehetősen vagyunk, — Bécshez képest gyönyörűen”. S mintha amúgy sem csekély tettrekészsége még növekednék is ez idő tájt: a május 30-i minisztertanácson például ő kezdeményezi folyami hadihajóraj létesítését.

Kísérlet a nádori teljhatalom kiszélesítésére
és a szerb felkelés kirobbanása

Mire a nádor visszaérkezik, Batthyány már nincs Pesten: június 3-án — a kormány elnökségét ideiglenesen a „kézzel-lábbal” kapálózó Széchenyinek adván át — maga is Innsbruckba utazik, hogy érintkezésbe léphessen az odarendelt Jellačićsal. Jellačić azonban — mint rövidesen kiderül — a maga részéről nem hajlandó engedelmeskedni a — különben sem komoly szándékkal, csak a magyar közvélemény megnyugtatósa végett kiadott — királyi parancsnak, s Zágrábban marad, hogy 5-én a tilalom ellenére is megnyithassa a

horvát *sabort*. És ugyancsak 3-án Đorđe Stratimirović, a május közepén megalakult szerb *főodbor* elnöke fegyverbe szólítja a magyar forradalom ellenében a délvidéki szerbeket.

A veszély növekedését látván, a június 6-i minisztertanács Kossuth a nádori teljhatalom további kiterjesztését követeli, nevezetesen: hogy a nádor hatalmaztassék fel tiszti ki nevezésekre is, bár éppen ezt a jogkört az 1848 : III. törvény-cikk távolléte esetére is a királynak tartotta fenn. Széchenyi megdöbbenéssel hallja ezt a javaslatot, mert úgy látja, elfogadásával a kormány első nyilvánvaló bizonyosságát szolgáltatná annak, hogy nem éri be a márciusi vívmányokkal, vagyis minden eddiginél komolyabb kihívást intézne az uralkodóház ellen, s mert egyébként is azon a véleményen van, hogy elsősorban ezután sem a nemzetiségi mozgalmaktól, hanem a baloldaltól kell tartani, tehát „a centrumra [kell] több figyelmet fordítani”; a kormány többsége azonban magáévá teszi Kossuth indítványát s éppen őt mint a miniszterelnök jelenlegi helyettesét bízza meg avval, hogy vigye keresztül István főhercegnél.

A főherceg először persze „felháborodva” fogadja a minisztertanács határozatát, s megtagadja az e tárgyban az uralkodóhoz intézendő előterjesztés aláírását. De a másnapi minisztertanácsban, személyesen is tapasztalván Kossuth elhatározottságát, már okosabbnak gondolja ezúttal is engedni, s harmadnap valóban útnak indítja a kormány kívánságát ismerető iratot Innsbruckba. A kezdeményezés mégis sikertelen marad: ekkora engedményre az udvar nem kapható; s így Széchenyi azzal a tudattal telhetik el, hogy az egész ügyből még pillanatnyi előnyt sem sikerült húznunk, az udvart viszont most már csakugyan bizonyossá tehetjük általa arról, mennyire nem bízhatik a magyar kormány mérsékletében. Holott ha meg akarjuk óvni az eddig elérteket s már csak ezért is el akarjuk kerülni az uralkodóházzal való kenyértörést, akkor

a kormánynak éppen azt kellene minden lehetséges módon nyilvánvalóvá tennie, hogy amennyire ragaszkodik a márciusi vívmányokhoz, annyira távol áll a márciusi vívmányok bármínemű továbbvitelének a gondolatától.

Annál inkább helyesli viszont Széchenyi a nádornak azt a kezdeményezését, hogy — a (valójában alaptalanul) liberális hírben álló — János főherceget, az uralkodó egyik nagybátyját a horvát–magyar viszályban való közvetítésre kéri fel. S amikor János főherceg a látszat kedvéért csakugyan vállalkozik a békéltetésre, azudvar iránti illúziói nyilvánvalóan megint csak erősödnek, bár János főherceg ténylegesen a kisujját sem hajlandó megmozdítani. Aminthogy erősödniük kell illúzióinak akkor is, amikor a király, kétségtelenné lévén Jellačić újabb engedetlensége, június 10-én Kossuthék sürgetésére felfüggeszti őt báni állásából, habár Jellačić — bizalmas innsbrucki közlések ismeretében — kezdettől fogva fittyet hány erre az intézkedésre is.

Még mielőtt azonban ezek az események akár csak részleges megnyugvást is kölcsönözhetnének Széchenyinek, borzalmas valósággá válik a Stratimirović által meghirdetett szerb felkelés. A 9-re virradó éjjel érkezik az első hír: „Titel etc. lázadásban”; 11-én pedig Csernovics Péter délvidéki királyi biztos már azt jelenti: „16 ezer ember a római sáncokon . . . a császárhoz hívek . . . a (gyűlölt) magyar ministeriumot azonban nem ismerik el! Ha Jellasich etc. akarja . . . elfoglalhatja Budát és Pestet. 4–5 gőzhajót [kell] lefoglalnia s 10 000 emberrel megjelennie Buda és Pest között, s gondoljátok meg, mi lesz hátra. — Katonai kormányzat!”

Széchenyi, alig értesül a Titelen történekről, tétova nélkül és minden korábbinál hevesebben a „pacificatio mellett” foglal állást. Kossuth azonban kérlelhetetlenül elutasítja indítványát:

— Ezt nem szeretném a nemzet előtt evincálni . . .

De nemcsak Kossuth nem hajlandó engedni: Eötvös is Kossuth mellett és a felkelők ellen nyilatkozik — Széchenyi szerint — azért, mert „egészen rózsaszínű” megvilágításban látja a dolgokat.

Széchenyi viszont — már csak emiatt is — úgy érzi, „semiféle reményt” nem táplálhat többé. A 10-re virradó éjszakán megint „minden elsötétül” előtte s olyan képzeteti támadnak, hogy az „ifjúságuk virágjában lévő szlávok” immár „Szegedet veszélyeztetik”, nemsokára pedig „Pesten fog minden összefolyni” és akkor elkövetkezik „Mohács második felvonása”. S 11-én már meghitt embereinek is csak a „nemzeti agóniá”-ról tud beszélni, mert újólag olyan félelmek vesznek erőt rajta, hogy „rövidesen ránk dül a ház”.

Amiben az is közrejátszik, hogy éppen 11-én, piros pünkösd napján a Károly-laktanyában valami kisszerű tolvajság miatt összetűzés támad a Ceccopieri-ezredhez tartozó olasz katonák és a honvédszászlók alá az elmúlt napokban felcsapott újoncok között, mire az olaszok megszállják a laktanya kijárait és rálőnek a fegyvertelen honvédekre, s a harcnak rövidesen mindkét részről halálos áldozatai is esnek. Széchenyi ugyanis ezekután bizonyosra veszi, hogy — hiába ment végbe 1-én a helyőrség felesketése s hiába kell a vérontás kezdeményezőit éppen a sorkatonák között keresni — a Magyarországon állomásozó idegen csapatok a történetek hatására most már végképp és elhatározottan ellenséges álláspontot fognak elfoglalni mind a honvédszászlóaljok, mind a honvédszászlóaljok megszervezését elrendelő kormány ellenében. S ezzel az aggodalommal korántsem áll egyedül: a vérengzés hallatára még a táblabírói nyugalmból különben soha ki nem zökkenthető Deák is azt jegyzi meg elhaló hangon:

— Most el vagyunk veszve!

Másnap délelőtt azután előbb Mészáros, majd a nádor társaságában Széchenyi is tárgyalásra lép az olaszokkal, leg-

alább a veszett fejsze nyelét megmentendő, s azok végül bele-
törődnek abba, hogy békésen leteszik fegyvereiket és hajón
Komáromba fognak távozni. Széchenyi nyugtalanságát azon-
ban ez sem oszlatja el. Hiszen az olaszok által lerakott fegy-
vereket a honvédek veszik birtokukba, ő pedig még mindig
nem képes szakítani a honvédek iránt érzett fenntartásaival;
„ezekután — gondolja, alig négy nap telvén még csak el a
pesti kovácssztrájk és a sztrájkolóknak a Lánchíd előtt vég-
bement tüntetése óta — van 2 ezer felfegyverzett rablónk —
17 ezer iparúzóvel!” S nem képes elhessegetni magától azt az
aggodalmat sem, hogy az udvar az olaszok lefegyverzésében
és eltávolításában, valamint fegyvereiknek a honvédek kezére
játszásában — ha alaptalanul is — a magyar kormány füg-
getlenedési törekvéseinek újabb bizonyosságát fogja látni.

Hogy Innsbruckban csakugyan ilyesféle kommentárokat
fognak fűzni a pesti pünkösdi eseményeihez, azt egyébként
Kossuth is feltételezi, bár ő máskülönben sejti, hogy az
udvart ténylegesen korántsem efféle harmadrendű fejle-
mények hangolhatják ellenünk. De Kossuth még azt sem
óhajtja megengedni, hogy a történeteket a kamarilla akár csak
ürügyképpen is kihasználhassa. Ő tehát a Pesten tartózkodó
miniszterek nevében még 12-én levelet intéz Esterházyhoz,
hangsúlyozva, hogy az összetűzés csupán futó zavart oko-
zott, mert a kormány erős kézzel elejét vette a konfliktus
elfajulásának s mert „a rendnek . . . erős alapja van a főváros
lakosságában” is, arra kérve egyben a király személye körüli
minisztert, akadályozza meg, hogy „honunknak ellenségei
Urunk Királyunk előtt ez eseményt eltorzítva arra használ-
ják, hogy a honunkbai jövetelről — mellyet megígérni méltó-
ztatott s mellyet a trónus fentartása olly sürgetőleg igé-
nyel — lebeszéljék”, ellenkezőleg: „tessék . . . Hercegséged-
nek Ő Felségét az eseményről kellőleg felvilágosítani s arról
meggyőzni, mikint illy város megérdemli, hogy királya

személyes jelenléte által nyújtsa meg a ministeriumnak azon erkölcsi segítyt, mellyre szükségünk van, hogy Ő Felsége számára e hű országot épségben megmenthessük”. Széchenyi pedig e lojalitásról tanúskodó „vezércikk” haladéktalan továbbítására természetesen a legnagyobb készséggel rendel ki külön futárt.

Hanem sikert az adott helyzetben ettől a kísérlettől sem remél. 13-án – akár egy hónapja, a Lederer ellen rendezett tüntetést követően – megint csak azt írja naplójába: „Legfeljebb 8 napot adok, addigra vakító lángokban állunk.” És újfólag azt is: „Végnélküli szemrehányásokat teszek magamnak amiatt, hogy 1825-ben felléptem az országgyűlésen.” „Istenem, bocsáss meg nékem! Én nemesen gondoltam és békésnek terveztem!” S amikor a nádor, hogy – ismert módszere szerint – ezúttal is hiú reményeket keltsen a nyugtalan miniszterekben, a minisztertanács délutáni ülésén állítólagos innsbrucki értesülései alapján kijelenti:

– A király úton van Grazon át [Magyarország felé], – most már az ő – különben csakugyan hazug – szavának sem hisz; mihelyt lehet, hazasiet tehát, s feleségét felszólítja, hogy gyerekeikkel együtt haladéktalanul utazzék vidékre, mert Pesten immár pusztá életük sincs biztonságban.

Amikor pedig Crescence, akiben házasságkötésük előtt a földhözragadt köznapiságtól merőben elrugaszkodó, magasröptű eszmeiség nemtőjét, házasságkötésük óta viszont a magasabb eszmeiségtől merőben idegen földhözragadt köznapiság megtestesítőjét látta mindig, most meglepetésére megtagadja kívánságának teljesítését, mondván:

– Ne küldj el engem, véled [akarok] élni és halni!, – persze „mélyen meghatva” érzi magát, de csak még nyugtalanabb lesz; s a 14-re virradó éjszakán úgy érzi, „felnyílik lelki szemem”, „lehetetlen, hogy jól végződjék”. „A mi helyzetünk olyan, mint egy zsúpfedeles falué, ahol itt is, ott

is tűz üt ki, s azt addig oltják-oltogatják... mígnem egyszer csak úgy fellángol, hogy az ember vagy ottég, vagy távozni kényteleníttetik!”

Aznap délután azután végre visszaérkezik Batthyány, s egy sereg újdonságról hoz hírt, többek között a prágai nép két napja kirobbant s ekkor még javában folyó osztrák-ellenes felkeléséről is. Hogy ez az esemény előnyös-e, Magyarország malmára hajtja-e a vizet, Széchenyi nem tudja azon nyomban eldönteni, mert persze ezt a fordulatot sem a forradalom és az ellenforradalom erőviszonyainak alakulására gyakorlandó hatása szempontjából mérlegeli, hanem abból a szempontból, alkalmas lesz-e a szlávokból kiábrándítani s, ha igen, akkor is vajon a mi javunkra fogja-e hangolni a Habsburgokat, ezekre a kérdésekre pedig határozott választ természetesen még nem adhat magának.

Annál határozottabb nyugtalansággal vesz részt viszont a délutáni minisztertanácson szóba kerülő egyéb kérdések vitájában. Mélységes felindulással hallja például, hogy Hrabovszky Péterváradról „megtámadta és felgyújtotta Karlócát”, a szerb főodbor székhelyét. „Ez az okos, számító ember!, – sóhajt fel magában. – Isten csudája [volna], ha ez jó következkésekkel járna.” Hiszen ezután a szerbek végképp nem lesznek hajlandóak tárgyalni velünk. S még nagyobb elkeseredéssel veszi tudomásul, hogy némely jelentések a temesvári főhadparancsnok, Anton Piret báró altábornagy ellen a szerb felkelőkkel való összejátszás vádját emelik. Elkeseredését azonban korántsem maga a vád váltja ki, mert abból, bármennyire megfelel is a valóságnak, egyetlen szót sem hisz el, hanem az, hogy Kossuth – ellenkezőleg – hitelt ad a vádnak s Piret-t habozás nélkül „számoltatni akarja”, ő pedig hiába igyekszik Kossuthot „csitítani”, mivel „Deák – mint magában dühösen megjegyzi – eléggé *tökfejű* ahhoz”, hogy őt cserben hagyja, s még „csak tüzeli

Kossuthot". Márpedig — így kell gondolnia — ha a kormány a császári hadsereg egyik tábornokát haditörvényszék elé állítaná, ezzel jóvátehetetlenül olyan látszatot keltene, hogy elhatározott szándéka az uralkodóházzal való szakítás.

Piret ügye végül mégis határozathozatal nélkül kerül le a napirendről. De a vita menete Széchenyit így is azzal a kétségbeejtő meggyőződéssel tölti el, hogy Kossuth és a Kossuth érvelésének ismételten helyt adó kormánytöbbség — szerinte — merev eljárása előbb-utóbb végzetes szerencsétlenséget fog felidézni. Mert ha most még nem történt is olyan lépés, amely az uralkodóházzal való azonnali kenyértörést vonhatná maga után, az is elég baj — s ez immár kétségtelennek látszik Széchenyi szemében —, hogy a nemzetiségekkel megkísértendő alkudozások útját máris elváltuk. „Amíg Kossuth a miniszteriumban [van], a horvátokkal való bárminő kiegyenlítés lehetetlen,” gondolja például. A nemzet sorsát pedig pusztán ezért is hovatovább menthetetlennek ítéli, s most már szinte egyedül azzal a személyes vigasszal táplálja magát, hogy Batthyány visszatért s ezekután legalább nem őneki kell egyéni meggyőződése ellenére is végrehajtania a kormány többségi határozatait. „Ó Istenem, mennyivel könnyebb, amióta nem én vagyok a premier! — *Tulajdon* hitéért véreznie, sőt meghalnia az embernek boldogság, — de . . . tulajdon meggyőződése ellenére? mint nékem Kossuth véleményéért, amelyet mindig kárhoztattam? — az nem!,” vall magának, mert nem képes átlátni, hogy Kossuth most is ugyanahhoz a politikához ragaszkodik következetesen, amelyet a forradalom első hónapjában bizony még ő sem kárhoztatott, hanem éppen hogy messzemenően osztott.

De végeredményben még személyes szempontból sem tudja tartósan felbátorítani az a remény, hogy ha a továbbiakban sikerül majd elhatárolnia magát a hajthatatlan kossuthi

politikától, akkor az udvar őt talán mégsem fogja felelőssé tenni a történekekért és a történendőkért. Mert ha az udvar nem, akkor majd a baloldal fogja felelősségre vonni, — kezdik fülébe súgni fúriái. Vagy ha a baloldal sem, akkor éppenséggel Kossuth, aki máris „titkos egyetértésben látszik lenni . . . a *Marczius Tizenötödikével*”. S bármilyen megdöbbenő is, tény, hogy már a június 14-i minisztertanácsot követő éjszakán bejegyzí naplójába: „Ő bizonyosan lefejeztet engem.” Hogy azután, úgy látván, elképzelt sorsa ilyenképpen legalább nem lesz kedvezőbb a nemzetre várónál, egykedvűen hozzátegye: „Nem is kívánok jobbat.”

És ettől kezdve fúriái egyre sűrűbben környékezik. Néhány nap múlva egy álmatlan éjszakán „igen felzaklatva” ismét naplója elé ül s, mikor felnyitja gyóntatókönyvét, hirtelen az ötlík eszébe: „. . . Naplóim fogják nyakamat szegni!” S azután megint csak azt gondolja magában: „*A la bonheur*: hadd szegjék — ezt a nyakat!”

Tárgyalások Innsbruckban

A rémlátások fokozódása azonban, bármennyire riasztó is, még korántsem olyan méretű, hogy már ekkor a rémlátások végleges és végletes eluralkodásáról beszélhetnénk. Az éjszakák nyomasztó árnyai időnkint immár fényes nappal is fojtogatni kezdik Széchenyit, a reménykedést azonban, ha mind szűkebb térre szorítják is, még mindig nem képesek teljességgel kiölni belőle: ha saját eljárásunk sikerességében már nemigen tud is bízni, még mindig bízik az udvar jóindulatában; ha egyre kevésbé is, valamelyest még mindig reméli, hogy az uralkodóház nem fogja megtorolni az általunk — szerinte — elkövetett baklövéseket s maga fog ki-vezetni bennünket áldatlan helyzetünkből. És éppen ezért még mindig elszántan harcol nézeteinek elfogadtatásáért

és változatlan eréllyel fáradozik megkezdett vállalkozásainak továbbvitelén is – az országgyűlési termék berendezésétől kezdve a közlekedésügyi költségvetés összeállításáig vagy a Balatoni Gőzhajózási Társaság füredi gyűlésének előkészítésétől kezdve a munkanélküliek foglalkoztatására szánt félszázezer forint célszerű felhasználásának kimódolásáig.

Hanem az elkedvetlenedés és a kifáradás jelei mégis mindinkább kezdenek kiütközni rajta, s hovatovább nemcsak nyugtalan és nyugtalanító viselkedésében mutatkoznak meg, hanem abban is, hogy ő, akinek a terhes feladatokból sohasem volt elég, egyre nehezebben adja fejét újabb vállalkozásokra, bármilyen fontosaknak tudja is azokat különben. Leginkább tapasztalható ez Erdély esetében: régi személyes barátja és politikai ellenfele, az erdélyi ellenzék élén álló Wesselényi Miklós báró június közepén szenvedélyesen unszolja, hogy az unió lebonyolítását legfelső fokon irányítani s ezzel „Magyarhonnak megmenteni Erdélyt” neveztesse ki magát Erdély királyi biztosává s utazzék Kolozsvárra, ő azonban, bár előtte sem lehet kétséges, hogy Erdélyben, ahol a lakosság kétharmada nem-magyar, de ahol az éleződő nemzeti ellentétek tompítására ekkor még sokkal több lehetőség kínálkozik, mint horvát vagy szerb vonatkozásban, ahol továbbá a nemesség zöme – a magyarországiétól eltérően – eddig a konzervatívokat követte, de ahol a nemesség konzervatív része egyelőre nagyobb hajlandóságot mutat a volt ellenzékiekkel való együttműködésre, mint Magyarországon, s ahol végül a még folyó országgyűlés határozatainak értelmében – a kancellária kivételével – változatlanul helyükön maradtak a feudális kormányzások, senki sem tehetne többet éppen őnála, és bár a minisztertanács 16-i ülésén minisztertársai is csatlakoznak Wesselényi kezdeményezéséhez, „beteges állapotát adván okul”, határozottan elhárítja magától ezt a megbízatást.

S hasonlóképpen elutasító magatartást tanúsít két nappal később is. Ekkor ugyanis újabb aggasztó innsbrucki értesülések kerülnek a minisztertanács napirendjére, amennyiben Esterházy tudatja, hogy mind szerb, mind horvát részről egy-egy küldöttség érkezett az udvar ideiglenes székhelyére s hogy az előbbi a szerb főodbor elismerését és a szerb követelések teljesítését, így önálló szerb vajdaság alakítását, az utóbbi pedig a horvát *sabor* határozatainak jóváhagyását, valamint Szlavóniának és Dalmáciának a bán fennhatósága alá helyezését és az egész „Háromegy Királyság”-nak Ausztriához csatolását kívánja keresztülvinni. S a kormány erre úgy határoz, hogy a maga részéről szintén újabb küldöttséget meneszt Innsbruckba kieszközölni, hogy a király ígéretéhez híven most már csakugyan jöjjön Magyarországra személyesen nyitni meg a két hét múlva összeülő népképviseleti országgyűlést vagy, ha erre mégsem volna hajlandó, akkor az országgyűlés megnyitásával az uralkodóház legbefolyásosabb tagját, a trónörökös Ferenc Károly főherceget bízva meg, a nádort pedig hatalmazza fel arra, hogy az országgyűlés által alkotandó törvények szentesítését, bár ez — éppúgy, mint a hadsereg tisztjeinek kinevezése — távolléte esetén is a király jogai közé tartozik, maga láthassa el. És a küldöttség tagjaiul a kormány magát a nádort, továbbá Széchenyit és Eötvöst jelöli ki.

Ezúttal azonban Széchenyi hiába tiltakozik: minisztertársai hajthatatlanok, s ezért utóvégre is kénytelen vállalni a küldetést. Útnak indul hát, de abban a határozott meggyőződésben, hogy eredményt nem fog elérni s így majd „emiatt is felelősségre fognak vonni”, vagyis így majd az esedékesnél is nagyobb gyorsasággal fog kibukni a minisztériumból. Még Innsbruckba érkezése előtt hazair tehát: keressenek számára Sopronban valami megvételre alkalmas házat, hogy bukása után oda, birtokainak közelébe vonulhasson

vissza. S borúlátása csak fokozódik, amikor 23-án rendeltetési helyére érkezvén, Esterházy is „nagyon *à bas*” fogadja.

Ez a reménytelenség azonban — s ez most is, mint mindig, fölöttébb jellemző vonása természetének — éppen nem tétlenségre, hanem — ellenkezőleg — a képességei és kötelessége szerinti legnagyobb erőfeszítésekre ösztönzi: amikor Esterházy amiatt panaszkodik, hogy az adott nehéz körülmények között miniszteri székben kell ülnie, s ezért most persze a maga részéről is néki tesz szemrehányásokat, mintha ténylegesen is az ő tanácsai indították volna annak idején a miniszterség vállalására, Széchenyi egészen kikel magából, nem mintha már tudná, hogy Esterházy a valóságban éppen nem az ő rábeszélésére lépett be a kormányba, hanem mert az ő szemében a kötelelességteljesítés sohasem tehető kérdésessé a teljesítendő köteleességek terhes volta miatt, s felháborodottan veti oda:

— Senkinek sem adhatok más tanácsot, mint hogy *most* a helyén álljon! És hol, hol másutt van Esterházy herceg helye, ha nem a ministeriumban!

S azzal veszi a kalapját, és Eötvössel együtt sorra látogatva Mária Anna császárnét, Zsófia főhercegnét és Ferenc Károly főherceget — saját szavaival — „ eget és földet megmozgat” az uralkodó Magyarországra jövetelének kieszközlése végett. De hasztalan; a válasz, amelyet mindhárom helyen kapnak, előzetes várakozását igazolja: hiába hangoztatja, hogy „a császár a legjobb — ha nem egyedüli — támogatásra a magyarok között lelhet”, a dinasztia képviselői egyöntetűen azt felelik, hogy mivel az uralkodó betegség címén van távol Béctől, „igen feltűnő volna, ha ezen gyöngéledő állapotában Budát látogatná meg”. S amikor két nap múlva a király is fogadja őket, megint csak hiába kísérelnek meg „mindent”, ő sem mond egyebet, mint hogy „jönni akar, de később”. Amiről Széchenyi joggal gondolja magá-

ban, hogy ha pedig ez rögtön nem történik meg, akkor már „soha többé” nem fog megvalósulni.

Sőt a küldöttség még azt sem tudja kiharcolni, hogy akár csak Ferenc Károly főherceg is vállalkozzék az országgyűlés megnyitására; Széchenyiéknek csupán annyit sikerül elérniök, hogy a király a nádort valóban felhatalmazza az országgyűlés által hozandó törvények szentesítésére. Mert az udvari körök minden bizonnyal úgy vélik, pillanatnyilag ennyi is elég lesz a hiszékenységeről általuk már kellőképpen ismert magyar kormány megnyugtatóására s ennyit aggodalom nélkül megtehetnek, hiszen ezt a felhatalmazást szükség esetén bármikor vissza is vonhatják.

S ha az udvari körök így számítanak, számításuk csakugyan nem tekinthető elhibázottnak: maga Széchenyi legalább még mindig nem jut el odáig, hogy kétségbe vonja az uralkodóház Magyarország iránti jóindulatát, legfeljebb arra az eredményre juthat, hogy az udvar többé nem kíván kifejezetten segítségére sietni a magyar kormánynak, ez pedig rossz néven nem vehető, hiszen a kormány — s ezt ő eddig is számtalanszor megállapította — már nem egy jelét adta türelmetlenségének és mértéktelenségének.

Hanem persze, ha egyelőre csak erre az eredményre jut is, ez is elég ahhoz, hogy az eddiginél is mélységesebb elkeseredésbe merüljön. Innsbruckból távoztakor is olyan előérzet vesz hát erőt rajta, hogy a magyar dráma „közeli borzadályos finálé”-val fog véget érni. S hiába próbálja Eötvös azzal vigasztalni:

— Néked szerencséd van: ha minden jól üt ki Magyarországra nézve... akkor az a Te érdemed... akkor azt a Te javadra fogják írni, hiszen az egészet Te *kezdted*; ha [viszont] rosszul sikerül... akkor az egész Kossuthra hárul!, — mert tőle a felelősségelhárításnak ez az eötvösi módja merőben idegen, mert — ellenkezőleg — benne a

kezdeményezés néki tulajdonított s — ő is tudja — joggal néki tulajdonítható *érdemére* történő utalás csak újabb *önvadásokat* kelthet, ha egyszer úgy látja, hogy a *végkifejlet* szerencsétlen lesz, minthogy a végkifejlet szerencsétlen voltának a közvélemény s — ami az ő számára legfontosabb — a maga szemében a kezdeményezést is meg kell fosztania minden értékétől, sőt egyenesen kártékonynak kell feltüntetnie.

Igen — gondolja hát magában —, Eötvösnek igaza lehet abban, hogy az átalakulási folyamat megindítóját bennem látja, de ha az evvel járó érdemet nem nevetséges hiúság magamnak tulajdonítanom, akkor vállalom kell azt az ebből önként következő vádat is, hogy a mostani „confusióknak” ugyancsak „én vagyok az oka”. Aki pedig ennyire felelősnek érzi magát mindazért, ami fellépése nyomán hazájában történt és történni fog, az a maga számára sem remélhet kedvezőbb sorsot, mint amilyen — számítása szerint — nemzetére vár: a „magyar az egyetlen nép, amely, és én [vagyok] az egyetlen ember, aki testileg és lelkileg tönkre fog menni”, — ilyen rémlátásokkal küszködik most hazatérőben is.

Mindazonáltal rémlátásai még mindig nem lesznek egyed-uralkodóakká, teljességgel még ekkor sem adja fel azt a reményt, hogy a helyzet mindenek ellenére jobbra is fordulhat tán a következőkben. Most azonban végképp meggyökeresedik benne az a nézet, hogy erre egyetlen esetben nyílik már csak lehetőség, hogy csak akkor „jöhetne rendbe minden”, „ha Kossuth nem volna”. Vagyis: ha a kormány teljes mértékben elszánná magát a kossuthi politikát — szerinte — jellemző túlkövetelések maradéktalan kiküszöbölésére s mindent megtenne az uralkodóház Magyarország iránt — szerinte — még a márciusi forradalom után is táplált s csupán e túlkövetelések láttán megingott, de ezek miatt valóban és okkal megingott bizalmának visszaszerzésére.

Széchenyi június 29-én este érkezik vissza Pestre. Az első hírek, amelyek itthon fogadják, a távolléte idején lezajlott országgyűlési képviselőválasztásokkal kapcsolatosak: asztalán találja a Nyéken egyhangúlag történt megválasztásáról szóló jegyzőkönyvet, majd pedig felkeresik Kolozsvár küldöttei s tudtára adják, hogy egyidejűleg az ő városukban is képviselővé választott ugyancsak „közfelkiáltás útján, egyetlen ellenszózat emelkedése nélkül”. Az első hírek „igen örvend”, már csak amiatt is, mivel némi kárpótlást nyújt számára azért, hogy az elmúlt őszön nem lehetett Sopron megye követévé és Sopron helyett végül eredeti terveinek megmásításával Mosonban kényszerült magát követté választatni; a második viszont már kevesebb lelkesedést kelthet benne, mivel a jó kolozsváriak — mint azt a választást megelőző sajtóvitából ország-világ láthatja — nem annyira korábbi érdemeinek elismeréseképpen, hanem inkább azért szemelték ki képviselőjükül, hogy ezzel is sietessék — a kolozsvári vasút megépítését. A két mandátum közül a nyékit vállalja hát s annál is inkább, minthogy ennek elfogadására június elején már úgysis tett előzetes ígéretet.

Érkeznek azután hozzá beszámolók a többi kerület választási eredményeiről is; kivált a megyei nemesség jobboldali elemei árasztják el őt most a radikális képviselőjelöltek korteskedéseiről szóló rémtörténetekkel. Ezek a riadt beszámolók azonban egyáltalán nem képesek nyugtalanítani Széchenyit, mivel június végére országszerte nyilvánvalóvá lesz, hogy a baloldal a népképviselői országgyűlés mandátumainak csupán elenyésző töredékét tudta megszerezni s eszerint a képviselőház padsoraiban nem lehet majd a kormánynak olyan veszélyes ellenzékévé, amilyenné lételetől előzőleg maga is félt.

Annál nagyobb hatást gyakorol rá viszont az a hír, amellyel miniszter-társai fogadják az érkezésének estéjén — úgy látszik: Kossuth távollétében — összeülő miniszter-tanácson: „Kossuth lemondott”. De egyszer se higgyük, hogy netalán örömmel értesül erről az újságról s hallatára olyan reményeket táplál, hogy Kossuthnak a minisztériumból tervezett kilépése előnyös lesz, mert lehetővé fogja tenni az általa az udvar irányában javallott engedékenyebb politika akadálytalan követését; a helyzet éppen ellenkező: mélységes „felindulás”-ba esik ettől az értesüléstől s most már gátlástalanul „e föld rossz szellemé”-nek minősíti Kossuthot, akinek „bűn terheli lelkét”, mert ő csak azt szeretné, ha a kormány szakítana a kossuthi politikával, azt viszont éppen nem szeretné, ha Kossuth szakítana a kormánnyal s ennek folyományaképpen — most pótolva azt, amit márciusban nem tett meg — a radikális ellenzék élére állana, így mérhetetlenül felfokozva a baloldal — Széchenyi jelenlegi helyzetmegítélése szerint különben nem nagy — súlyát.

A minisztertanácson kirobbanó vihar, amelynek során — nyilván hasonló aggályok hatására — Deák is „*perfidé*”-nek mondja Kossuthot, másnapra mégis elül: Kossuth ugyanis, aki a valóságban egyáltalán nem gondol arra, hogy visszalépjén s ezáltal szabadkezvet engedjen a kormány többi tagjának az udvarral esetleg kellő mérték tartása nélkül megkísértendő egyezkedésekre, hanem éppen azért nézte eddig jó szemmel a lemondásáról szóló hírek felröppenését, mert azt képzelte, hogy a kormányból történő kiválásának és a baloldal élére állásának fenyegetésével is több érvényesülési lehetőséget biztosíthat majd a kormányon *belül* a maga személyének s ezen keresztül az ellenforradalom irányában kérlelhetetlen politikának, — úgy látszik — megnyugtatja miniszter-társait afelől, hogy a szóban forgó híresztelések

nélkülözik az alapot, s arra is vállalkozik, hogy július 1-én induló lapjában, a *Kossuth Hirlapjában* meg fogja cáfolni őket.

Széchenyi tehát, aki ha Kossuth kilép belőle, szemmel láthatóan szüntűgy kudarcra kárhoztatottnak ítéli a kormány további működését, amint most már abban az esetben is, ha Kossuth ezután is tagja marad, de éppoly jelentős szerepet fog játszani benne, mint eddig, másnapra maga is megnyugszik, mert nyilvánvalóan nem figyel fel a Kossuthtal kapcsolatos magatartásában rejlő paradoxonra, azaz nyilván olyan elképzeléseket melenget, hogy ha Kossuth miniszter marad, akkor ő a kormányon belül sikerrel lesz képes felvenni a harcot Kossuth politikájának háttérbe szorításáért. S mivel most már az országgyűlési baloldaltól sem tart annyira, mint a választások előtt, az udvar iránti illúzióit pedig még mindig, innsbrucki időzése alkalmával sem vesztette el, a hazaérkeztét követő napon olyan bizakodó hangú levelet intéz Lunkányihoz, amilyen már jóideje nem került ki a tolla alól: „Itt meglehetősen megyen minden.” „Csak a horváth baj ne volna nyakunkon; de tán ebből is kiségit a jó Isten.”

Az osztrák kormány első ellenséges fellépése
és az olasz segély megajánlásának terve

A megnyugvás azonban ezúttal sem lehet tartós; két nap múlva a minisztertanács előtt már ott fekszik az osztrák kormány átíratja, amely tudatja, hogy osztrák részről elvben nem kívánnak ugyan beleavatkozni Magyarország belső ügyeibe s így a magyar–horvát viszályba sem, de mivel a horvátok legújában azzal fenyegetőznek, hogy a szerintük várható magyar támadás veszélye elleni védekezés céljából haza fogják hívni az olasz hadszíntéren harcoló horvát határőröket, ennek megvalósulása pedig Ausztria érdekeit

mélyen sértené: ha a magyar kormány nem tesz meg mindent a horvátok kiengesztelésére, az osztrák kormány kénytelen lesz felmondani a Magyarország iránt általa mind ez ideig tanúsított semlegességet. S ebből a leplezetlenül rosszindulatú jegyzékből Széchenyi, jóllehet az osztrák kormányt nem azonosítja az uralkodóházzal, csak azt a tanulságot olvashatja ki, hogy ha ezúttal sem engedünk, akkor a mérleg még inkább Jellačić javára fog billenni. Ez is megerősíti hát elhatározásában: „*Energikusan* a béke mellett kell állást foglalnom...” Annál is inkább, mert Kossuthnak az a kormány által is jóváhagyott terve, hogy az országgyűléstől 200 ezer katonát és 42 milliós hitelt fog kérni, olyan orvosság, amely „rosszabb a betegségnél” is, hiszen ekkora haderő szervezése nemcsak az udvart nyugtalaníthatja, de ha ilyen súlyos terhek vállalására kötelezik, akkor majd „a nép is miellenünk lesz”.

Hanem azt Széchenyi bizonyosra veszi, hogy ha eszerint nyíltan a kossuthi politika ellenzőjeként és a *minden áron való* megbékélés szószólójaként lép fel a továbbiakban, akkor fellépése elkeseredett belső pártharcot fog kiváltani, ez pedig „vér nélkül nem fog lezajlani”. Ezt az orvoságot mégis jobbnak tartja a betegségnél, mert úgy látja, „a kérdés az, mi jobb: lemészároltatni avagy legyilkoltatni”. S a kérdésben benne rejlik válasza: „ha áldozatául esem” is a belső polgárháborúnak, még mindig ez a „jobbik eshetőség”, mert különben a horvátok fogják lemészárolni valamennyiünket. Alig három hónap elteltével tehát Széchenyi eljut odáig, hogy – bármekkora belső megrázkódtatással járjon is ez – immár a márciusi vívmányok egy részének feláldozása mellett is kész lándzsát törni, csak hogy – hite szerint – megóvhassa e vívmányok lényegesebbik részét.

Még mielőtt azonban bárminő ennek megfelelő kezdeményezéssel állhatna elő, legnagyobb meglepetésére

Batthyány és miniszter társai már meg is előzik. Mert Batthyányék egyfelől többé-kevésbé átlátják ugyan, hogy az osztrák kormány által felhozott érvek csak ürügyek s hogy az osztrák kormányt a valóságban nem a horvát-magyar viszály, hanem „hazánk pénz és hadügyeinek önálló kormányzata” nyugtalanítja, és ezért úgy döntenek, hogy Esterházy útján határozottan el fogják utasítani a semlegeség jelszavát, mint olyant, amely ténylegesen csak az ellenségesség takarója lehet, vagyis ellentétben áll a — teljes tiszteletben egyébként általuk sem mindig részesített — *pragmatica sanctio* szellemével, másfelől viszont — a jelek szerint — most már maguk is arra az elképzelésre jutnak, hogy ha helyre akarják állítani az — osztrák kormánnyal általuk sem azonosított — udvarnak a magyar kormány iránti bizalmát, akkor valamiféle kézzelfogható bizonyosságot kell szolgáltatniuk arra nézve, mennyivel odaadóbb hívei az uralkodóháznak ők, mint Jellačić, s ezért most már ők is azt gondolják legokosabbnak, ha valamit feladnak azokból a nézetekből, amelyeket március-áprilisban még következetesen képviseltek.

Ha Jellačić — indítványozza tehát Batthyány a július 4-i minisztertanácson, az osztrák kormánynak nyújtandó felelet megszövegezésével egyidejűleg — azzal fenyegetőzik, hogy vissza fogja rendelni az Itáliában harcoló horvát határőröket, mi helyezkedjünk ezzel éppen ellentétes álláspontra s, bár április elején még elutasító választ adtunk az udvarnak arra a kívánságára, hogy támogassuk újabb csapatok Itáliába küldésével az olasz szabadságmozgalom ellen vívott háborút, most a magunk jószántából „ígérjük katonákat”. A kormány pedig egyhangúlag magáévá teszi ezt az indítványt s úgy határoz, hogy a másnap megnyíló országgyűléstől nemcsak 200 ezer katonát fog kérni, hanem egyben felhatalmazást arra is, hogy az elsőként kiállítandó 40 ezer újoncot

Itáliába indíthassa, mert — véli látni Széchenyi — Batthyány ötletének hallatára „valamennyiünkben reménysugár kél”.

Széchenyi csodálkozására csatlakozik a határozathoz Kossuth is. De Kossuthban ez idő tájt már annyira sem élnek hiú remények, mint előzőleg; ha most ő is csatlakozik a határozathoz, ezt korántsem azért teszi, mintha tőle maga is az uralkodóház oldaláról általa komolyan sohasem várt jóindulat felélesztését remélné, hanem kétségtelenül csak azért, mert a 40 ezer katona megajánlása egyrészt megfosztaná a kamarillát attól a lehetőségtől, hogy Jellačićot olyan színbe hozza a monarchikus közvélemény előtt, mintha a magyar kormánynál igazabb híve volna az uralkodónak, másrészt minden eddiginél nagyobb nyomatókat adna a magyar kormány abbeli követelésének, hogy az udvar tegyen végre hathatós intézkedéseket Jellačić megfékezésére, vagyis — nyilvánvalóan úgy látja — végérvényes színvállásra bírhatná az udvart. S ennek megfelelően társainak azt a szándékát, hogy a 40 ezer katonát *minden további nélkül*, pusztán Jellačić *utólagos* megfékezésében bízva és általában az uralkodóház feltételezett jóindulatának *ezt követő* öregbülését remélve fogják megszavaztatni az országgyűléssel, Kossuth már nem tudja helyeselni, ellenkezőleg: ő azon a véleményen van, hogy a katonai segílyt meg kell ugyan szavaztatni az országgyűléssel, de Jellačić *előzetes* megfékezésének feltételéhez kötve. Következésképpen társainak azt a tervét szintén nem osztja, hogy az olasz segíly gondolatát az országgyűlés megnyitásakor a távollévő uralkodó helyett a nádor által elmondandó trónbeszédben, formailag tehát mint a király kérését kell majd felvetni, hiszen ebben az esetben az országgyűlés, ha vitathatatlaná akarja tenni az uralkodó iránti odaadását, a kérésre csak *fenntartás nélküli* igennel válaszolhatna; hanem azt javasolja, hogy a trónbeszédben csupán az itáliai háború befejezetlenségéről

történjék említés, magát a segély megajánlását pedig a kormány és az országgyűlés a saját részéről kezdeményezze s az országgyűlés által a trónbeszédre adandó válaszfeliratban, azaz mintegy önként pendítse meg, mert ebben az esetben foganatosítását minden hátrányos következmény nélkül lehetne Jellačić előzetes megfélekezésétől mint *feltételtől* függővé tenni.

Mindezt persze Kossuth *így* nem fejtheti ki a minisztertanácson, hiszen ha társait tulajdon tapasztalataik még nem ábrándították ki, akkor az ő érvei bizonyosan még kevésbé ábrándíthatják ki az uralkodóház iránti illúzióikból s, ha társait tulajdon tapasztalataik még nem győzték meg, akkor az ő érvei még kevésbé győzhetik meg arról, hogy a Habsburgok, mint eddig, úgy ezután is csak annyi engedményre lesznek kaphatóak, amennyire magyar részről *kényszerítik* őket, *önnön jószántukból* azonban, mint eddig, úgy ezután sem fognak engedni egy tapodtat sem, — ő éppen az olasz segély megszavaztatásával s mindazzal, ami ennek folyományaképpen feltehetően történni fog, szeretné társait a kellő tapasztalatok birtokába helyezni. A vita során annak hangoztatására szorítkozik tehát, hogy ha a kormány az olasz segély megadásának tervét már a trónbeszédben, azaz feltételekhez nem kötötten terjesztené elő, akkor ezzel kihívná a baloldal ellenállását, a meghozandó határozat értékét pedig erősen csorbítaná, ha nem volna teljesen egyhangú. És így Széchenyi nem is képes átlátni, miért ne lehetne „a ministeriumot kötni” a javaslatához, vagyis a kormány különbeni lemondásának kilátásbahelyezésével csikarni ki az országgyűlés határozatának egyhangúságát.

A kormány többi tagjai viszont — éppen azért, mert Széchenyihez hasonlóan és Kossuthtól eltérően rendületlenül hisznek az uralkodóház jóindulatában s mert ezt a feltételezett jóindulatot minden lehetséges módon öregbíteni

óhajtják — sem Kossuth, sem Széchenyi elképzeléseit nem tudják osztani: ők, mivel nem akarnak olyan látszatot keltetni, hogy az országgyűlés csak akkor hajlandó az uralkodóház iránti odaadását kimutatni s ennek jeleként megszavazni az olasz segélyt, ha előzetes biztosítékokat kap e lépésének egyenértékű viszonzására, s mivel különben sem tartanak attól, hogy az olasz segély megajánlása, ha nem kötik előzetes feltételekhez, viszonzatlanul maradna, egyfelől továbbra is ragaszkodnak ahhoz, hogy a segély gondolatát kérés formájában már a trónbeszéd vesse fel s az így az uralkodó nevében előterjesztendő kérésre az országgyűlés fenntartások nélkül és egyhangú lelkesedéssel adjon igenlő választ — úgy, ahogyan azt Mária Terézia hasonló kérésére a *vitam et sanguinem*et kiáltó rendek tették egykoron —, másfelől azonban a javaslat egyhangú és feltétel nélküli elfogadását semmi esetre sem akarják kabinetkérdéssé nyilvánítani, hiszen ez éppenséggel olyan látszatot keltene, hogy az országgyűlés nem őszinte lelkesedésből, hanem csak a kormány nyomására adott helyt a javaslatnak.

De azt a kormánynak ez a többsége sem kívánja megkockáztatni, hogy a javaslatra az országgyűlés baloldali kisebbsége esetleg heves ellenállással feleljen, hiszen ez — s ebben egyet kell érteniök Kossuthtal — ugyancsak lerontaná azt a hatást, amelyet a javaslat elfogadtatásától várnak. Ezért azután a minisztertanács olyan egyeztető határozatot hoz, hogy haladéktalanul értekezletre hívja egybe a már Pesten tartózkodó képviselőket, ezen az értekezleten pedig Batthyány és Kossuth — aki egyébként is a kormány állandó szószólója lesz a képviselőház előtt — kérje ki a képviselők véleményét az *előzetes feltételekhez nem kötendő* olasz segély megajánlásának kérdéséről, s a továbbiakat a miniszterek majd az értekezlet kimenetele alapján fogják eldönteni: ha a képviselők hajlamosaknak látszanak a javaslat *minden*

további nélkül való elfogadására, akkor azt eredeti terveik szerint a trónbeszédben fogják felvetni, ha viszont a javaslat *így valóban* ellenállást váltana ki a képviselők egy részéből, akkor mégis engednek Kossuth álláspontjának s a javaslatot csak az általa indítványozott módon fogják szőnyegre hozni.

Széchenyi, egyebet nem tehetvén, maga is belenyugszik ekkor abba, hogy a végleges döntést csak a képviselői konferencia után, annak eredményeitől függően alakítsák majd ki. Arra azonban felkészül, hogy a képviselőket az összejövetelen az általa kívánt állásfoglalásra bírja: előre írásba foglalja az értekezleten elmondandó felszólalásának alapgondolatait s úgy határoz, hogy szükség esetén Kossuthtal való szembenállását is nyíltan fel fogja tárni.

A veszély nagy – veti hát papírra –, s „mi valamennyien meg akarjuk menteni az országot”. Abban azonban már eltérnek nézeteink, milyen „út és mód” legalkalmasabb erre. Mások úgy gondolják, csak kettő között választhatunk: „gyáván megadni magunkat vagy harcolni”. De valójában „ezek közt oly sok” egyéb megoldás is kínálkozik.

„Az én meggyőződésem szerint: a háború bizonyos halál – a béke a legszebb kifejlés valószínűsége. Így minden áron békét szeretnék. *1ször* már azért is, mert a háborút a halállal tartom egyenlőnek, és *2szor*, mert a vérontást kerülni szeretném.

Mik a háború esélyei? Nincs pénz, nincsenek fegyverek, [az ország] fekvése nem jó, ugyanis nyitott – ellenségektől övezett; s ez önmagában még a legkevesebb. Gyengeségünk főoka az, hogy a föld népe nem akar háborút! Ők örülnek a jótéteményeknek... [de] csak *gyanakodva*. Ha most katonákká kell lenniök s oly sokat fizetniök, akkor ellenünk lesznek.”

És még ez sem minden. „Ha a horvátokkal nem [jövünk] rendbe, akkor az egész Slava ellenünk fordul. Ha *győzünk?*

jönnek [az] oroszok – de csak utóbb, hagyva, hogy a rácok és a szlovákok faljanak fel bennünket.” S különben is: „testvériség, mindig ezt [emlegetjük] ect.!” De „*quod uni justum, alteri aequum*”. A „horvátok *de jure* mialánk tartoznak – a felébredt nemzetiség *geniusa* szerint pedig nekik igazságuk van”. „Én nemzetiség ellen harcot nem szeretek vívni. Egy nemzetséggel több, melly csinosodásnak indul – szerencse az egész emberiségre nézve. – Kos[suth], ha horváth volna – valljon milly szerepet jádszana? Annyi kifejthetési erővel... olly alappal, olly gyönyörű fekvésben... submittalna e annyira a magyaroknak, mint Kos[suth] most akarja?”

Mi hát a teendő?

„1° Életünkkel és vérünkkel a *dynastia* mellé! Tehát semmi Frankfurt és Franciaország”, semmi külföldi forradalmi mozgalom felé vezető kapcsolatot ne keressünk.

„2° *Pacificatiót* mindenfelé – kivált a horvátokkal, akik szintén a *dynastiára*” orientálódnak. „Én *confederatióban* látom létünket.” S ne feledjük: az „orosz semmi által nem gyengül [inkább], mint szabad alkotmányos slavság által”.

„3° Egyesített és energikus fellépést a lázítók ellen”, akik egyébként is kevesen vannak. „Ki akar háborút! A *Pilvax* és forradalmi csarnok – *Mar[czius] 15 & Co.*”

Egyszóval: „igazi nép képviselő, ha becsületes ember – békesség mellett lesz”. „Ez vezesse a *ministeriumot!*”

Ha pedig mindez elhangzik, „kilépek a *ministeriumból*. Én nem osztottam Kos[suth] és B[atthyány] politikáját, mert kockajátéknak tartottam; én pedig kockát... nem ect. Ám de jól dült a kocka – én áldottam az Isteneket.” Annak ellenére, hogy „mi némieket kicsikartunk, ha Isten képébe hazudni nem akarunk”. „A *ministeriumot* nem kerestem.” „B[atthyány] szólított fel... mondá, *hogy szükséges*. Én nem haboztam... reméllvén, hogy ennyi nyere-

mények után nem fog a követendő politika többé sors játék lenni . . . de higgadt calculus. Ez azonban nem így lőn . . . Én tisztán látom vagy látni gondolom, hogy homlok egyenest indulunk vesztünknek. Illy meggyőződés közt közlegény sorban állni és lelkesen bukni véremmel, erre elég elszánt-sággal bírok, de illy meggyőzéssel a vezetők közt állni, nevemet oda írni, mit nem tudok helyben hagyni . . . az ellen emberi méltóságom, férfiúi öntudatom vissza borzad.”

A tervezett felszólalás megtartására azonban a még ugyanaznap összeülő képviselői konferencián mégsem kerül sor. A felszólalók többsége ugyanis, bár — az előzetes megállapodásnak megfelelően — Kossuth is arra igyekszik rávenni a képviselőket — s mint maga Széchenyi is elismeri: „ügyesen” —, hogy az olasz segélyt előzetes feltételekhez nem kötötteen és egyhangúlag ajánlják meg majd, határozottan szembehelyezkedik az indítvánnyal, s nemcsak a radikálisok nevében beszélő Nyáry Pál, Patay József, Teleki László gróf, Madarász László és Perczel Mór nyilatkozik ellene, hanem még a kormánytámogató és liberális Besze János is.

S ráadásul a radikális szónokok nemcsak az olasz segély feltétel nélküli megadásának a gondolatát utasítják el, hanem — Kossuthon is túltéve — kinyilvánítják, hogy támogatására, még ha feltételekhez kötik, sem volnának kaphatóak. Mert ha azt talán nem tudják is, hogy az udvarnak ténylegesen már nincs szüksége efféle katonai segélyre, hiszen a hadiszerencse április óta gyökeresen megfordult s az utóbbi hetekben végérvényesen a császári csapatok javára billent Itáliában, azt joggal bizonyosra vehetik, hogy az udvart, még ha volna is valóságos szüksége ilyen fegyveres támogatásra, akkor sem lehetne ezáltal lekenyerezni s 40 ezer katonával kárpótolni azért a súlyos csapásért, amelyet a magyar forradalom mért rá. S mert a kormány tagjaitól — még Kossuthtól is — eltérően egyetlen pillanatra sem haj-

landóak figyelmen kívül hagyni, hogy az olaszok a magyar népnek nem hogy nem ellenségei, hanem éppenséggel lehetséges szövetségesei, hogy tehát őket Magyarországnak nem a maga részéről is gyengítenie, hanem éppen támogatnia állna érdekében.

És hiába szólal fel Kossuth jobb ügyhöz méltó buzgalommal újra meg újra, az olasz segély ellenzői hajthatatlanoknak bizonyulnak, s így azután ő, még mielőtt Széchenyi szót kérhetne, jobbnak látja utoljára is végét vetni a vitának és kijelenteni, hogy javaslatának egyhangú pártolására a kormány eszerint nem számíthatván, a trónbeszéd hallgatni fog az olasz segélyről. De Széchenyi most már abban az esetben sem gondolhatna közbelépésre, ha Kossuth nem előzné is meg a vita berekesztésével, mert nem remélhetné, hogy a hangulatot néki inkább sikerülne megváltoztatnia, mint Kossuthnak, ha mégis felszólalna, s ezért csak a mellette ülő Lónyay Menyhértnek súgja oda „felindult, ideges hangon”:

— Most jut nemzetünk a forduló ponthoz! Le kell végkép mondanunk a békés fejlődésről, megindul és mind nagyobb mérvet fog ölteni a létért való élethalál-küzdelem. Mi lesz a vége? Előre látható. Ki tudja, nem veszünk-e az alatt végkép el! Istenem, mennyi szenvedés vár a szegény hazára és mennyi vér fog omlani!

Mert persze Széchenyit a radikálisoknak ezúttal sem sikerül meggyőzniük arról, hogy az udvar igenis ellenforradalmat szervez, hogy tehát a nemzetnek valóban nincs más választása, mint vagy utolsó szálíg lemondania mindarról, amit márciusban elnyert, vagy utolsó csepp véréig harcolnia a márciusi vívmányok megőrzéséért, hogy következőképpen teljességgel hiábavaló a telhetetlen kétfejű sasnak egyes engedelményekkel való kielégítésében reménykedni s hogy így nem lehet más teendőnk, mint minden erőnket összeszed-

nünk az ellenforradalom előbb-utóbb szükségképpen eljövendő nyílt támadásának majdani visszaverésére, ha meg a magunk erejét ehhez nem érezzük elegendőnek, akkor szövetségeseket kell keresnünk s éppen a külföld forradalmi mozgalmainak táborában, elsősorban pedig éppen a Habsburg-birodalom más szabadságukért harcoló népei között.

A népképviselői országgyűlés első ülései
és Széchenyi kísérlete kormánypárt szervezésére

Széchenyinek Kossuthtal való nyílt szembefordulására tehát egyelőre most sem kerül sor. Széchenyinek a kossuthi politikával történt benső szembefordulása azonban továbbra sem másul meg. Legfeljebb az az átmeneti magabiztosság, amelyet a kormány radikális ellenzékének a választásokon végbement alulmaradása keltett benne az előző napokban, hagyja el Széchenyit most, amikor tapasztalnia kell, hogy kisebbségi helyzete már az első alkalommal sem gátolta meg a baloldalt Kossuth álláspontjának érvényrejtésében. A július 4-ről 5-re virradó éjszakán tehát változatlanul „a magyar életlehetőségek legteljesebb felbomlása”-nak a gondolatával birkózik s arra a következtetésre jut: „filozófia, a vallásban való megnyugvás! ime . . . ez az a két horgony”, amelyben még egyáltalán megkapaszkodhatunk. Majd, reggelre kelve, először is a belvárosi plébániatemplomba siet, hogy az országgyűlés aznapi megnyitása alkalmából tartandó *Veni Sanctén* az isteni hatalom pártfogásáért könyörögjön s, látván, hogy példáját minisztertársai közül egyedül Eötvös Pepi és az országgyűlés sokszáz tagja közül is mindössze egyetlen jámbor képviselő követi, döbbenetesen kérdezzé magától: „Hozhat ez áldást?” És nem sokkal később, a Redout emelvényén állva, se a pillanat ünnepélyességére gondoljon, hanem — „tele a legszomorúbb sejtelmekkel” —

arra, hogy ez az első népképviselési országgyűlés vajon nem lesz-e egyben „az utolsó is”.

De Széchenyi nem volna Széchenyi, ha akár ilyen aggodalmaktól vezettetve is átengedné magát az isteni gondviselésben való tétlen megnyugvásnak: ő, ha a lidércnyomások éji óráiban most már igencsak úgy érzi is, hogy nincs lehetősége szándékainak keresztülvitelére s megváltást immár egyedül felsőbb hatalmak beavatkozásától remélhet, napközben annál görcsösebben küzd az általa helyesnek tartott politika sikerreviteléért. És ha aggodalmainak legfőbb közvetlen forrása most az a felismerés, hogy a baloldal a maga országgyűlési képviselőinek számarányát sokszorosán felülmúló hatást képes gyakorolni az ügyek alakítására, akkor tevékenységét éppen arra összpontosítja, hogy ezt a hatást minden tőle telhető módon lerontsa. Ő tehát, aki világlátésben pártokon kívül állott, most mindenekelőtt arra törekszik, hogy a képviselők liberális többségéből jól-szervezett kormánypártot hozzon létre, azaz a képviselők kormánytámogató többségének eljárását egybehangolva, biztosítsa e többség számszerű fölényének tényleges érvényesítését.

Éppen ezért a júniusban ugyancsak mandátumhoz jutott Kovács Lajos révén haladéktalanul közhírré téteti, hogy az Ullmann-ház első emeleti dísztermében, amelyet már minisztériumának berendezésekor is valamiféle leendő képviselői klub céljaira tartalékkolt, ezentúl bármikor szívesen látják az országgyűlés tanácskoznivaló tagjait. S a kezdet biztató is: Széchenyi elégedett hangú feljegyzése szerint már az országgyűlés megnyitásának délutánján „képviseleők sokasága” s velük „bábeli” hangzavar tölti meg a termet. A pártszervezési kísérlet azonban rövidesen mégis dugába dől. A miniszterek közül ugyanis Széchenyin kívül talán Kossuth az egyedüli, aki időnkint ellátogat a klubba — ő

is csak elvétve —, azok viszont, akik — mint Batthyány és Deák — személyükben elsősorban képezhetnék a leendő kormánypárt jegecesedési pontjait, a klubot kifejezetten „kerülik”. Hogy ennek mi az oka, pontosan nem tudni, de könnyen elképzelhető: mindenekelőtt valószínűleg ők is Eötvössel tartanak, aki Széchenyivel ellentétben azt vallja, hogy a radikálisoktól nem kell félni, hiszen — úgymond — „bolondság arról beszélni is, hogy e nyugtalan, de hitel nélküli emberek ellenünk valamit tenni tudjanak”; azután bizonyára úgy vélik, hogy ha a baloldal mégis a kormány tevékeny ellenzékeként próbálna fellépni, akkor a kormány mögött álló hatalmas többség minden különösebb szervezkedés nélkül, pusztán számszerű fölényénél fogva is elég erős volna az efféle próbálkozásokat kudarcra kárhozthatni; végül pedig, ha azt mondják: „... Nekünk nem csinált bizalom, nem szerzett többség, nekünk magától fejlődő bizalom kell...” — elhihetjük, hogy ezt alapjábanvéve így is gondolják, hiszen ők még az első liberális nemzedék fiai, akik az utánuk következőktől eltérően még komolyan veszik a parlamentáris demokrácia játékszabályait s bíznak az általuk meggyőzőnek tartott szó erejében.

De akármit van is, tény, hogy Batthyányt és Deákot az Ullmann-házba járó képviselők sohasem üdvözölhetik maguk között, és ez hovatovább mindenkinek szemet szúr. Olyan hírek kapnak hát lábra, „hogy az Ullmann-conferencia egyedül Széchenyi és Kovács Lajos műve s hogy azt *a dolgok irányával elégületlenek tervezték rejtettebb célokra*”, mivel pedig a reakció vádjának még azok sem szeretnék — sőt éppen azok szeretnék legkevésbé — kitenni magukat, akik valóban elégületlenek „a dolgok irányával”, az Ullmann-klub látogatottsága az első napok elteltével rohamosan alábbhagy, s a tervezett kormánypártból — mint a *Marczius Tizenötödike* Széchenyinek szánt oldalvágással céloz rá —

utóvégre csakugyan legfeljebb „nagyszemöldű part” lesz, vagy tán még annyi sem, csupán néhány unatkozó képviselőnek alkalmankint némi fecsegésre összeverődő változékony gyülekezete, amelyet majd csak a későbbi békepart fog — jóval Széchenyi visszavonulása után — új életre kelteni.

Annál nagyobb diadalérzetet keltenek viszont Széchenyi-ben a képviselőház első ülései, amelyeken az országgyűlés belső szervezetével kapcsolatos kérdések kerülnek szóba: Madarász László már 7-én követeli, hogy a Redout amúgy is szűk karzataira való belépést a kormány terveitől eltérően ne kössék a képviselők között *egyenlő arányban* szétosztandó jegyek felmutatásához, hanem tegyék bárki számára teljesen szabaddá, a képviselőház azonban többségi határozattal elutasítja ezt az indítványt, harmadnap pedig a kormánynak a baloldal alig 33 szavazata ellenében fölényes többséggel, 266 vokssal sikerül megválasztatnia a ház elnökévé ifj. Pázmándy Dénest, akit Széchenyi fecsegő intrikusnak tart ugyan — s teljes joggal —, de aki mégiscsak a kormány jelöltje.

„Az egész vidám arcot” mutat, gondolja hát a baloldal illetén kezdeti kudarcainak láttára Széchenyi, mert ő nemcsak a baloldal céljait nem képes osztani, hanem a baloldal harci módszereitől is merőben idegen: mikor a baloldal a képviselőház padsorain belüli számszerű gyengeségét a képviselőház karzatának meghódításával igyekszik kiegyenlíteni, ebben a törekvésben ő egyszerűen zsarnokságot lát, amely az ország népének többségét képviselő képviselőházi többség szabad akaratnyilvánításának korlátozására irányul.

— Egyszer — példálózik ezért a Redout folyosóján is — Árpád gőzös Gönyőnél elakadt; mindent próbáltak, de kimozdítani helyéből sehogy sem bírták. Végre lovakat fogtak elébe s úgy akarák kivontzolni, Árpád azonban így sem mozdult helyéből; ütni, vágni kezdték a lovakat, haszon-

talánul, mert a lovak a kínzás által felingerelve megcsökönösödtek s húzás helyett csak ágaskodtak; végre magokra békében hagyatva, a lovak kettőztetett erővel neki rugaszkodtak, Árpád megmozdult, most a sikertől buzgítva még nagyobb erőt fejtének ki, s Árpádot csakugyan kivonszolák. Ilyen a magyar, uraim! mint ezen lovak, ütésre, verésre vagy kínzásra megcsökönösödik, ellenben a minek sikerét látja, örömmel teszi!

S Széchenyinek elvben persze igaza is van, amikor a demokratikus többség akarátának érvényesüléséért kardoskodik. Amint joggal mutat rá utóbb arra is, hogy a kisebbségnek még a valóban üdvös rendszabályokat sem ajánlatos kényszerítő módon erőltetnie a többségre, minthogy „a boldogság magában oly valami, a mire az embereket kényszeríteni nem lehet, mert a mi kényszerítéssel jár, már ezzel is a legnagyobb boldogságot megsemmisíti”. Csak éppen akkor nincs igaza, amikor — akár arisztokratikus látásmódjának, akár a polgári demokratizmus iránti illúzióinak tulajdonítjuk ezt: egyre megy — abban a hiszemben él, hogy az első népképviselői országgyűlés képviselőinek többsége valóban az ország lakosságának a többségét képviseli...

Mivel azonban mindvégig ebben a hiszemben él, kétszeresen is örül hát a baloldal kezdeti képviselőházi balsikereinek. De öröme ezúttal sem tarthat sokáig: 11-én a ház már éppen a radikálisok kezdeményezésére szavazza meg egyhangú lelkesedéssel a Kossuth által kért 200 ezer katonát. S őt, aki Kossuth indítványának keresztülvitelében már előzőleg is „a szakadásra való hatalmas előkészület”-et látott, ez a mindenki mást felemelő jelenet „leírhatatlan szorongó érzéssel” tölti el, mert a radikálisok kezdeményezőszerepe olyan meggyőződést kelt benne, hogy „az új katonaságból parlamenti hadsereg lesz s annak ura más nem lehet, mint Kossuth”, Kossuth pedig ekkora haderő birtokában vég-

képp az uralkodóházzal való kenyértörésre fogja elszánni magát s ezzel e sereg felállítása ellenére is pusztulásba fogja sodorni az országot.

És szorongását még csak növelik Kossuth legújabb pénzügyi vonatkozású rendszabályai: a közvetítésre felkért János főherceg — ahelyett, hogy eleget tenne az általa elvállalt küldetésnek — július elején arra szólítja fel a magyar kormányt, amely mióta Jellačić törvénytelenül hatalmába kerítette a kincstár horvátországi pénztárait, természetesen óvakodott újabb fizetési eszközöket küldeni a lázadók ellenőrzése alatt álló területekre, hogy „a horvátországi és határőrvidéki ezredek pénztárainak dotatiója felől... mielőbb gondoskodjék, különben ennek elmulasztása ingerlő ellenségeskedésnek fogna tekintetni”, a minisztertanács viszont ezt az orcátlan követelést július 9-én Kossuth indítványára kereken elutasítja, leszögezvén, hogy „a ministerium Magyarország nyílt ellenségeinek pénzt nem szolgáltathat”, közben pedig, mikor híre jön annak, hogy az osztrák hadügyminisztérium, a magyar kormány részéről János főhercegnek adandó választ meg sem várva, a zágrábi hadipénztár számára maga előlegezett százezer forintot s most nem átallja ennek az összegnek utólagos megtérítésére a magyar kormányt hívni fel, Kossuth ugyancsak a teljes elutasítás álláspontjára helyezkedik, — és Széchenyi úgy érzi, hogy ha Kossuth eljárásának jogosultsága vitathatatlan is, ésszerűsége már annál inkább vitatható, mert a horvátországi haderők is az uralkodó haderői lévén, pénzellátásuk megtagadása szintén az udvar nehezményezését fogja kiváltani, vagyis Kossuth ezáltal is „a mi szerencsétlenségünk” előidézője lesz.

Széchenyi tehát ezekben a napokban is csak emészti magát; állapota fizikailag is mindinkább leromlik, test-súlyából például, mióta a kormány Pestre tette át szék-

helyét, három fontot is vesz ekkoráig; s a fizikai kimerülésnél is aggasztóbb a szellemi, amely most is elsősorban lelkiismeretfurdalásokban nyilvánul meg: újból szemrehányásokkal illeti önmagát azért, hogy Magyarországot annak idején felébresztette, s legfeljebb azzal a gondolattal próbál vigasztalódni, hogy ha ezt mégsem teszi, akkor „most németek volnánk” s ez sem volna jobb.

De megnyugvást persze az efféle vigasz sem adhat. Annál is kevésbé, mert közben személyes csapások is érik: Crescence torokgyulladásal ágynak esik, s kezdetben annyira rosszul van, hogy félre is beszél, úgy hogy Széchenyi már-már attól tart, élete társát, aki mikor el akarta távolítani, oly szenvedélyesen szállott szembe akaratával, most mégis és sokkal borzalmasabb módon el fogja veszíteni. „Ó, Istenem, aligha viselném el ezt,” sóhajt fel, hiszen már különben is „jóformán semmi erőm az élethez”. S a betegség mellől mind többször menekül utolsó enyhéjére, az épülő hídhöz.

Mert a híd felépülése egyre biztatóbban közeledik befejezéséhez. Július 9-én a tartólánc tizenkét darabja közül kilenc már a helyén áll, s újabb öt nap múlva immár a tizenegyediket is bekapcsolják. „Talán mégis megérem a hidat,” kezd tehát játszani a gondolattal Széchenyi s, mivel a hídban a kormány Pestre jövele óta a nemzet sorsának jelképét véli látni, utóvégre is olyan babonás hit vesz erőt rajta, hogy ha korábbi várakozásának ellenére csakugyan sikerül bevégezni a művet, akkor még „hazai ügyeinkben is történhetik csoda — megmentésünkre”.

A lánchídi szerencsétlenség és a válaszfelirati vita

Ám ez a csinált remény is csupán alkalmankint képes életet verni belé s inkább csak arra jó, hogy néha elterelje a figyelmét azokról a nehéz problémákról, amelyekbe újra meg új-

ra beleütköznek — ezúttal kivált a minisztertanács egymást követő ülésein, amelyeknek a napirendjét még mindig nagyrészt az olasz segély ügye tölti ki. Július 5-én ugyanis Batthyány, maga is kénytelen lévén átlátni, hogy az előző nap tartott képviselői konferencia tanúsága szerint csakugyan nem volna célszerű feltételekhez nem kötött javaslatként terjeszteni az országgyűlés elé az olasz segély megajánlására vonatkozó indítványt, azzal az ötlettel áll elő, hogy személyesen Bécsbe menne János főherceghez s lemondásának kilátásbahelyezésével megpróbálná őt és általa az udvart rábírni arra, hogy valóban eszközöljenek végre kézzelfogható intézkedéseket a horvát és a szerb lázadók megfékezésére, egyben kötelező ígéretet téve, hogy az udvar ilyenirányú lépéseit azután az országgyűlés a felmerült módon 40 ezer katonával fogja viszonzni, ezt a kezdeményezést pedig a kormány egyöntetűen helyesli, s így Batthyány 6-án vagy 7-én el is utazik.

Hogy azután pontosan mit sikerül elérnie Bécsben, nem tudni. A további események azonban arra engednek következtetni, hogy a főherceg, aki nyilván még a mostani helyzetet sem látja alkalmasnak a magyar miniszterelnök ajánlatainak egyszerű és nyílt elutasítására, valami olyasféle — persze éppen nem őszinte — kijelentést tehet előtte, hogy ha az országgyűlés valóban megszavazza a katonai segílyt, akkor az udvar ténylegesen meghátrálásra fogja bírni a pártütőket, előzetes biztosítékokat viszont erre nézve semmiképpen sem adhat. A Batthyány visszaérkeztét követő első, 11-i minisztertanácsosn ugyanis Kossuth — úgy látszik — már arra az álláspontra helyezkedik, hogy az olasz segílyről szóló passzus — éppúgy, ahogy kimaradt a trónbeszédből — maradjon ki az országgyűlés által a trónbeszédre adandó válaszfeliratból is (s illetően állásfoglalásra őt nyilvánvalóan annak kell ösztöznie, hogy János főherceg válaszát nem

tartja kielégítőnek), Batthyány viszont továbbra is ragaszkodik ahhoz, hogy – mint eredetileg is tervezték – „Itália belekerüljön az *adresse*-be”, s hogy a maga álláspontjának érvényesülését biztosítsa, most már Kossuth ellenében folyamodik végső érvként lemondásának felkínálásához (amit nyilvánvalóan nem tenne, ha a főhercegtől semmiféle ígéretet nem kapott volna).

Kossuth azonban – bár Batthyány lemondásának maga sem örülne, mert benne is, mint ekkor Magyarországon mindenki, él az az aggodalom, hogy kormányválság esetén a király esetleg megtagadná újabb minisztérium kinevezését vagy legfeljebb csonka, hadügyi és pénzügyi tárcát nélkülöző minisztériumot volna csak hajlandó kinevezni – egyelőre hajthatatlan, s Széchenynek ez elég is ahhoz, hogy úgy érezze: Kossuth nevét a majdan megírandó történelemkönyvekben „vértenger” fogja övezni. Ám 13-án mégis megegyezés születik: miután ekkor már Eötvös, Deák, Klauzál és Széchenyi is lemondással fenyegetőzik, Kossuth végül enged valamelyest, s olyan egyeztető határozat jön létre, hogy egyfelől a válaszfeliratban ne legyen ugyan kifejezetten is szó az adandó katonai segélyről, másfelől viszont a válaszfelirati vita során Kossuth mint kormány-szónok jelentse ki hivatalosan, hogy a kormány a már a János főherceggel folytatott tárgyalások előtt hozott határozatához híven kész 40 ezer katonát küldeni Itáliába, „mihelyt a magyar koronának territorialis épsége tökéletesen biztosítva, annak területén, a kapcsolt országokat s a határőrvidékeket is világosan ideértve, a rend és törvényeink iránti engedelmisség helyreállítva és bátorságba helyezve, nemkülönben hazánk törvényes önállása és szabadsága minden csorbítási törekvések felhagyásával tökéletesen megóva s az austriai kormány részéről is jogszerűség, igazság s a közöttünk szövettség természete szerint nyíltan és minden

kivétel és hátrtartott gondolat nélkül elismerve . . . lesz”, s ezért a kormány tagjai állásukkal is felelnek.

De Széchenyit most már ez a megállapodás sem képes megnyugtatni, mivel további két nap múlva alkalma van beszélnie Zichy Béla gróffal, István főherceg szolgálattelvő kamarásával, aki éppen ekkor érkezik az olasz hadszíntérről Pestre s azt közli véle, hogy az ottani háború lényegében már el is dőlt a császári csapatok javára, ez a közlés pedig végre őt is rádöbbszentesíti arra, hogy az olasz segély megajánlásával semmire sem fogunk menni, s szükségképpen azzal a tudattal tölti el, hogy ezekután nehézségeink még csak növekedni fognak, hiszen az eddig Itáliában lekötött horvát határőrök most már akadálytalanul hazatérhetnek majd s szintén ellenünk lesznek fordíthatóak, attól a lehetőségtől meg végképp elesünk, hogy Itáliában éppen mi lépünk fel saját csapatainkkal az uralkodóház mentőangyalaiként. „. . . Az egész országot, az egész monarchiát romlásba” döntöttem, vádolja hát újra önmagát a 17-ről 18-ra virradó éjszakán, s megint csak arra az eredményre jut, hogy az azonnali és minden áron való megbékélés szószólójaként kell a közvélemény elé lépnie.

Megnyugvást pedig a következő nap sem hoz. A következő nap délutánjára ugyanis Széchenyi a Lánchídhöz hivatalos, mert ekkorra tűzték ki az utolsó, a tizenkettedik tartólánc-rész felszerelésének az időpontját. Fiaival együtt oda is megy hát, hogy a pillérek között lehorgonyzott hajóhídon állva figyelje a hat óra tájban kezdődő műveletet. S mi történik? Másfél óra elteltével a lánc már egy lábnyira megközelíti a pillér tetejét, ahol megrögzítendő volna, ekkor azonban az emelőszerkezet egyik láncszeme elpattan, a 8 ezer mázsás vastömeg pedig ismét lezuhan — rá a hajóhídra, szétzúzva azt s az ott összesereglett többszáz ember közül igen sokat — Széchenyit is — a Dunába sodorva. S hiába,

hogy emberéletben nem esik kár s néki is sikerül kiúsznia a budai partra: a történetek mostani, különben is zaklatott lelkiállapotában így is elegendőek ahhoz, hogy pillanatnyilag teljes kétségbeesésbe taszítsák; a szerencsétlenséget ugyanis első megrázkódtatásában intő jelnek veszi, amely megerősíti azt a korábbi sejtelmét, hogy „a híd sohasem fog befejezést érni, mint rom fog itt állni” s ennek megfelelően mi magunk is menthetetlenül „elveszettek vagyunk, a barbárságba süllyedünk vissza”, mert — úgy érzi — a katasztrófa azt tanúsítja, hogy „nem Kossuth és társai tesznek tönkre mindent, amit én megpendítettem, hanem magasb hatalmak, a Nemesis”, ezek ellen pedig hiábavaló küzdeni.

— Ki tudja, kedves barátom, nem volt-e volna jobb rám és a közügyre nézve, ha a Duna habjaiba veszttem volna?, — mondja hát keserűen az első útjába akadó s szerencsés megmenekülésén örvendő ismerősnek, Jovan Vitković budai szerb esperesnek, Kovács Lajosnak meg azt jövendőli:

— Így fog ez velünk is menni, tizenegy óráig fényesen fog sikerülni minden, s midőn elbizakodásunk nagyra nőtt, a tizenkettedik órában törik össze minden.

Igaz viszont, hogy bármit mond is ekkor, a továbbiakban megint csak teljes elszántsággal harcol a meggyőződése szerint egyedül helyes politika érvényesítéséért, s az emberfölötti erőket, amelyekkel — úgy véli — meg kell küzdenie, hamarosan megint evilági lényekben — elsősorban Kossuthban — látja összpontosulni. S ha sok sikert többé nem vár is a túlfeszített képzeletében ilyenképpen emberfölötti erőkkkel felruházott ellenfelekkel megvívandó harctól — legyenek bár az ellenfelek az emberfölötti erőknél mégoly földi megtestesítői —, egyelőre még mindig nem veti alá magát a teljes sikertelenség gondolatának sem: „Ó, Istenem... — sóhajt fel 20-án — még lehetne segíteni” talán, de most már csak abban az esetben — erősödik meg hitében —, ha

valóban mindent megtennénk a Kossuth által követett kihívó és engedékenységet nem ismerő politika következetes leküzdésére, mert „ezzel a megszállottal nem megy a dolog”.

S a harc újrafelvételére már itt is az alkalom: a képviselőház éppen ezen a napon kezdi meg a válaszfelirati vitát, és Széchenyi, ha a császári csapatok itáliai felülkerekedéséről szóló hírek ismeretében sokat már nem remélhet is az olasz segély megszavaztatásától, hiszen ez gyakorlati előnyökhöz nem juttathatja többé a Habsburgokat s így most már maga sem számíthat arra, hogy éppen ezzel sikerül majd őket újból a *mi javunkra* hangolni, mégis teljes erejével beleveti magát a vitába — nyilván azért, mert úgy látja, hogy ha az országgyűlés még formális áldozatkészséget sem volna hajlandó tanúsítani, akkor mindenesetre még inkább *ellenünk* hangolná az udvart, habár annak tényleges szüksége nincs is többé a segélyre. Amikor tehát a képviselőház balszárnyának tagjai két álló napon át szenvedélyes felszólalások sorozatában tiltakoznak az olasz segély ellen, rámutatva, hogy annak megadásával a kormány, még ha a Kossuth-féle feltételekhez köti is, csak az ország ellenségeit erősítheti, majd, miután Kossuth, hogy megtörje a baloldal ellenállását, az olasz segély rossz ügyéből bizalmi kérdést formál, a kormányt nem kevésbé szenvedélyesen azzal vádolják meg, hogy erőszakot kíván alkalmazni az országgyűlés kisebbsége ellenében: Széchenyi maga is sorompóba száll, s megkísérli éppen a baloldalra fordítani vissza az erőszakoskodásnak és a haza veszélybe döntésének a vádját.

— Akárkivel találkozom, azt hallom — kezdi beszédét —, hogy veszélyben van a haza. Így már lassanként magam is elkezdem hinni; hanem nem azért gondolom, hogy veszélyben van a haza, mert ellensége van oda kün, hanem azért, *mert ellensége van ide ben*. És kérdem, mi lehet ennek oka, hogy ellensége van ide ben? Rosz szándéknak, hazafiság

hiányának e pillanatban nem tudom tulajdonítani... De azt gondolom, hogy talán azért van ellensége a honnak ide ben, ... mert sokan azt hiszik *bona fide*, hogy a magyar ministerium erőszakot gyakorol a közönségen és kivált a képviselő házon; erőszakot pedig a magyar ember tűrni szívesen nem szokott, és ebben igaza van.

— Ámde — folytatja —, ha hideg vérrel taglaljuk a dolgot, mily oldalról történik erőszak? Azt mondják: minden áron meg kell tartani a ministeriumot, mert nélküle elvész a haza, hanem ... ha a ministerium azt mondja: ... mi így gondoljuk, hogy meg lehet menteni a hazát, ... ekkor azt mondja egy rész: ti maradjatok a helyeiteken, hanem azt a levét, melyet főzni kell a hazára nézve, úgy főzzétek, a mint mi kívánjuk, és ne úgy, a mint a ti eszetek jónak látja. Kérdem tehát, mely oldalról van az erőltetés? Azok oldaláról-e, kik azt mondják: mentsük meg a hazát, és minden kényelem mellőzésével éjjel nappal dolgoznak; vagy azokéról, kik azt kiáltják: ne jobbra, hanem balra vezesd a bárkát, ne azt tedd, hanem ezt tedd, s így, nem is sejtve tán, *bizony zsarnokoskodnak*.

— Azért ... — fejezi be mondókáját — a haza szent nevében felszólítom az illetőket, mutassa meg a kevesebbség, hogy loyális tud lenni és össze tud forrni a többséggel, miszerint egy szívvel, egy hanggal mondjuk: éljen a király, éljen a haza és minden becsületes hazafi!

Hanem a baloldalt persze Széchenyi érvei sem indíthatják álláspontjának feladására, hiszen a radikálisok jól tudják, hogy ha néki *formálisan* igaza van is a miniszteri felelősség értelmezését illetően, a forradalom érdekei *a gyakorlatban* mégis azt követelik meg, hogy ők minden lehetséges módon igyekezzenek baloldali irányú előrelépésekre bírni a kormányt. A vita tehát változatlan hevességgel folyik tovább, s Széchenyi úgy érzi, hogy ezért mindenekfölött Kossuth

felelős, mert a vita során — el kell ismernie — Kossuth is „nagyszerű” támadásokat intéz ugyan a baloldal ellen, de közben, „hörcsögileg túlbecsülve saját és honunk erejét”, indiszkréciókat is követ el, amennyiben sejteni enged, hogy maga is sokkal inkább rokonszenvezik az olaszokkal, mint az uralkodóházzal, s csupán a látszat megőrzése végett támogatja az olasz segély ügyét, ezzel pedig csak bátorítást ad a radikálisoknak s máris „kigázolhatlan bajjakra bonyolítja a hont”, hiszen az egész tárgyalásnak éppen azt kellene kimutatnia, hogy Magyarországon nemcsak külszínre, hanem lelke mélyén is mindenki teljes odaadással viseltetik az uralkodóház iránt, a vita viszont már eddig is ennek egyenesen az ellenkezőjét hozta napvilágra.

A vita második napjának végeztével tehát Széchenyi — aki alig egy hónapja oly szenvedélyesen vágta a bizonytalan-kodni látszó Esterházy szemébe, hogy ilyen nehéz időkben mindenkinek ki kell tartania vállalt őrhelyén — arra az elhatározásra jut, hogy haladéktalanul kilép a kormányból, ha éppen nem is azért, hogy visszavonuljon, hanem hogy megvalósítva, amit eddig csak tervezett, de egyelőre mégsem tett meg, nyíltan ellenzéki álláspontra helyezkedjék. S mindjárt el is küldi Batthyányhoz lemondólevelét, az este összeülő minisztertanácson pedig élőszóban is kifejti lemondási szándékának indítóokait — szinte pontosan ugyanazokkal a szavakkal, amelyeket már a július 4-i képviselői konferencián (igaz, akkor nem annyira végérvényes elhatározás gyanánt, mint inkább hatáskeltés kedvéért) készült elmondani:

— Tartozom magamnak azzal, hogy kilépjek egy olyan ministeriumból, amely az országot romlásba dönti. Romlásba dőlni, mások által vezetve, *à la bonheur*; de hogy rossz utakra *vezetnem* kelljen, ez olyan halálos tusa, amelyet nem viselhetek el...

Batthyány azonban erre azt indítványozza, hogy ha Széchenyi alkalmasabbnak érzi magát a Bécsessel és Zágrábbal való megegyezésre, akkor ám vegye át a miniszterelnökséget ő, s ez a nem várt argumentum Széchenyit mégis maradásra bírja, hiszen a Batthyány-kormány teljes felbomlását ő sem kívánja előidézni — a benne is élő általános aggodalmakon kívül nyilván azért sem, mert nem remélheti, hogy egy az ő vezetésével alakítandó kormánynak sikerülne többségre vergődnie s politikáját ténylegesen is diadalra vinnie.

Széchenyi tehát visszavonja lemondását, de ő, akit június végén még egyenesen kétségbeejtett Kossuth állítólagos lemondási terve, most már arra a következtetésre jut, hogy ezekután Kossuthot, akinek a kilépését eddig is csupán azért nem helyeselte volna, mert ez a baloldal erősödését vontá volna maga után, de akinek a tevékenysége — a válaszfelirati vita tanulságainak immár erről kell meggyőzniük őt —, ha miniszter marad is, csak a baloldal malmára hajtja a vizet, igen, Kossuthot kellene eltávolítani a kormányból, mert most már — korábbi elképzelésével ellentétben — arra döbbenhet rá, hogy Kossuthal a kormányon belül hiába veszi fel a harcot, s ezért most — ugyancsak korábbi elképzelésével ellentétben — már csupán azesetre remélheti, hogy „minden rendbe jön, ha Kossuth és társai kilépnek a magyar ministeriumból”.

S bár a képviselőház 22-én végül hatalmas többséggel elfogadja a válaszfelirati javaslatot s véle az olasz segély tervét is, Széchenyi azon a véleményen van, hogy a kormánynak ezzel nem szabad megelégednie, hiszen a segélynek gyakorlati értelme többé úgy sincs s a vita különben is alaposan rácsáfolt a válaszfeliratnak az uralkodó iránti egyöntetű odaadást hirdető szavaira, hanem minden korábinál nagyobb erőfeszítéseket kell tennie az átalakulás ügyét veszélyeztető jelenségek felszámolására, de nem fegyver-

csörtetéssel, hanem a megegyezés útját keresve s most már akár attól sem riadva vissza, hogy még a király által hivatalból felfüggesztett bánnal is föl ne vegye a tárgyalások fonalát.

A KIROBBANÁS KÜSZÖBÉN

A teendőkről kialakított legújabb elgondolásainak megfelelően Széchenyi már a válaszfelirat elfogadásának az estéjén kihallgatást kér a nádortól s azzal az indítvánnyal áll elé, írjon Jellačićnak: „mentsük meg az országot” egyesült erővel. De a főherceg persze „nem harap rá” a javaslatra, hiszen néki esze ágában sincs nehezíteni Jellačić ellenforradalmi szervezkedését, ha Széchenyi előtt nyilván csak arra hivatkozik is, hogy ő tekintélyének veszélyeztetése nélkül nem léphet érintkezésbe egy a király által megbélyegzett párttűtővel. Annál nagyobb egyetértésre talál viszont a bánnal való kapcsolatfelvétel gondolata Batthyánynál, s ő, értesülve arról, hogy János főherceg tárgyalásokra hívta magához Jellačićot, 24-én ismét Bécsbe utazik, a maga részéről is újabb kísérletet szándékozván tenni valamiféle megegyezésre.

Széchenyi persze messzemenően helyesli Batthyány próbálkozását, már elutazása előtt hosszan fejtegeti a minisztertanácsban, hogy inkább Jellačićsal kell „egyesülni a rablás és az anarchia (értsd: a baloldal és a mögötte álló forradalmi tömegek — *A szerző*) ellen”, semmint a baloldallal és tömegeivel Jellačić ellenében, 25-én pedig még egy magánlevelet is szükségesnek tart a már Bécsben lévő miniszterelnök után küldeni, újból ilyenirányú erőfeszítésekre sarkallva őt:

„Nemes barátom!”

„Országunk üdve, sőt léte van most a Te kezédben. Te a haza jótevőjévé lehetsz, míg ha most nem érted meg, nem

használod ki állásodat, beláthatlan nyomorúság és a legborzalmasabb környülállások láncolata szakad valamennyiünk nyakába.

Meggyőződésem, hogy el vagyunk veszve, ha most Jellasitsal nem állapotunk meg békében vagy fegyvernyugvásban.

A rend és a jog férfainak most haladéktalanul össze kell fogniuk az anarchia és a rablósöpredék ellenében... bármily felekezethez és népfajhoz tartoznak is. Ha most nem békélünk meg a horvátokkal, akár csak fegyvernyugvás formájában is, akkor felfalnak bennünket a rácok, sőt mi magunk faljuk fel magunkat."

„Térj vissza körünkbe mihamarabb mint győző s egyúttal mint országunk pacificatora, és a már fölöttébb megfélemedt országgyűlés a kezén fog hordani s áldani fog Téged.

Az egek ura áldjon meg, és ne vessed meg kérését, tanácsát egy becsületes öreg embernek."

Hanem amennyire elengedhetetlenek tartja, hogy a miniszterelnök Bécsben mindent megkíséreljen Jellačić megbékéltetésére, annyira nem hisz abban, hogy Batthyány ezt el is fogja érni. S Széchenyinek ebben végeredményben igazsága is van, ha a Jellačićot mozgató valóságos tényezőket még mindig nem fedezte is fel. Batthyányt azonban Jellačić egyelőre képes megtéveszteni azzal a kijelentéssel, hogy a „nehézségek Magyar- és Horvátország közt könnyen kiengedni" s hogy „a szerb kérdésben is kész volna engedni", bár nem titkolja — s voltaképpen már ennek is gyanút kellene keltenie Batthyányban —, hogy mindennek első feltétele az önálló magyar had- és pénzügyigazgatás felszámolása, s bár pillanatnyilag csak annyit hajlandó megígérni, hogy „ha a magyar kormány hadi erejét a horvát határtól hátrahúzza, maga is ugyanezt fogja tenni".

A miniszterelnök tehát augusztus 1-én Széchenyinek legnagyobb meglepetésére azzal tér vissza Bécsből, hogy „a

horvátokkal nem lesz bajunk”, „Jellasich igen kellemes ember, kész velünk kezét fogni etc., a szerbeket magukra hagyja”. S ha Széchenyi nem akar is hinni e közlésnek, még sok mindennek kell történnie, hogy végül maga is teljesen átlássa: Jellačić Bécsben csak „lavírozott B[atthyány] Louis-val, kivárandó az itáliai végkifejletet”.

A liberális nemesség balratolódásának első jelei

Mire Batthyány ismét hazaérkezik, a Pesten tartózkodó miniszterek között már napok óta elkeseredett viták folynak Mészáros Lázár törvényjavaslatáról, amely a július 11-én megajánlott 200 ezer újonc alkalmazását kívánja szabályozni. A javaslat ugyanis Mészárosnak azt az elgondolását juttatja kifejezésre, hogy az újonccal a már létező császári seregek létszámát kell gyarapítani, a közvélemény viszont egyértelműen azon van, hogy az újoncokból az első tíz mintájára újabb honvédszászlóaljakat kell alakítani.

Hogy a közvélemény óhaja teljesen jogos, hogy az önálló nemzeti hadsereg megteremtésének igénye, ha ellentétben áll is a *pragmatica sanctio* szellemével, önként következik az önálló magyar hadügyminisztérium létrehozásának tényéből, azt Széchenyi sem tagadhatja, a hadsereg magyar lábra helyezését azonban ő e pillanatban ennek ellenére is legfeljebb a távolabbi jövő feladatának tartja nyilvánvalóan azért, mert úgy véli, hogy ha ezt már most megcselekednők, ezzel újabb s minden korábbinál kockázatosabb kihívást intéznénk a hadsereg egységén a *pragmatica sanctió*tól függetlenül is féltékenyen őrködő udvar ellen. Arra az álláspontra helyezkedik tehát, hogy a közvéleményt az eredeti javaslat szövegének néminemű módosításával meg kell ugyan nyugtatni, de csak a távolabbi jövőt illetően, egyelőre viszont az újoncokat szerinte is a már létező seregekbe kell beosztani

s ezért a meghozandó törvényben „minden rendelkezést ezen katonasággal a ministeriumra kell bízni”, mindazonáltal „megérintvén azt, hogy megvárja a nemzet, miszerint beállításával jobb időknél a katonaság átalakítása iránt a ministerium intézkedni fog”.

A közvéleménnyel ezúttal teljesen azonosuló Kossuthot azonban ez az álláspont éppúgy nem elégítheti ki, akár Mészárosé sem. Kossuth más, általa kevésbé fontosaknak ítélt kérdésekben — ilyen volt például az olasz segélyé is — kapható ugyan — olykor igen messze menő — engedményekre, az ország és a márciusi vívmányok fegyveres védelmének mindennél fontosabb kérdésében viszont egy tapodtatnyit sem hajlandó engedni. S éppen azért, mert ezt a kérdést — joggal — minden másnál döntőbbnek tartja, egyéb lehetőséget pedig nem lát arra, hogy a maga álláspontját érvényre juttathassa miniszterársai ellenében: most nem késik a közvélemény erejét is segítségül hívni s — első ízben — a nyilvánosság előtt is feltárni, hogy nézetei a napirenden lévő kérdésben gyökeresen eltérnek a kormánytöbbségétől. Nemcsak a minisztertanácsi üléseken hangoztatja tehát hajthatatlanul, hogy „a magyar ezredeknek magyar vezényszót, magyar színeket kell” kapniok, hanem a képviselőházban is kijelenti már július 26-án — egy egészen eltérő ügy tárgyalása során —, hogy „a hadsereget magyar önálló lábra kell állítani”, s négy nappal később a *Kossuth Hirlapjának* a hasábjain is megismétli, hogy „az újdön felállítandó hadsereg csak magyar láb-
ra állíthatatik”. Miniszterársai előtt pedig azt is kész nyíltan megvallani, hogy most mi sem idegenebb tőle, mint az uralkodóház és az ország ez esetben teljességgel összeegyeztethetetlen érdekeinek összeegyeztetésével kísérletezni:
— Én hű vagyok a királyhoz, de . . . ha a kérdés [úgy merül föl, hogy választanunk kell] a haza és a király között etc., akkor . . . etc.!!

És Széchenyi, aki márciusban még maga is a magyar hadsereg teljes önállóságának az álláspontját képviselte, ezt az álláspontot azonban már réges-régen csak a hadsereg *irányítását* illetően hajlandó érvényesíteni, a hadsereg *szervezetét* illetően viszont nem, mert jóideje azon a nézetten van, hogy mindent meg kell cselekednünk, akár egészen lényegbevágó engedményekre is el kell szánnunk magunkat, csak hogy elháríthassuk Magyarországról az uralkodóház haragját (mivel minél inkább tart ettől a haragtól, annál szentebbül hiszi, hogy — ha egyáltalán elhárítható még — csupán ilyen áron hárítható el), ebből a kijelentésből viszont minden korábbinál határozottabb bizonyosságot vél szerezhetni arra nézve, hogy Kossuth inkább vállalja a legnagyobb kockázatot is, de semmiféle olyan engedményre nem kapható, amely a forradalom alapvető vívmányai közül akár csak egyeseknek is a feláldozásával járna együtt (mivel a maga részéről tisztában van azzal, hogy valójában éppen az engedékenység növelheti a kockázatot, amennyiben csupán vérszemet keltet az ellenforradalom erőiben), most érthetően (hiszen ő maga még mindig nem ismerte föl a Habsburg ellenforradalom létezését) minden korábbit felülmúló felindulást érez. „Kossuth vérrel ír a lapjában,” állapítja meg az említett vezércikk olvastakor; „az ember bolondok vagy inkább kergültek házában hiszi magát,” jegyzi meg magában a képviselőház július 26-i ülésén, Kossuth szavait hallván; s: „Istenem — sóhajt fel a szóban forgó minisztertanácson is, mikor ‚kipattan a szeg a zsákból’ —, amire ez az ember ráteszi a kezét, azon rajta van Arimán jegye!”

De hiába szólítja fel Mészárost: „ne transigáljon a hadsereg tekintetében”, hogy „ha bukunk kell, ne bukunk legalább nevetségesen”, — a képviselők zöme, vagyis a kormánytámogató képviselők tekintélyes hányada sem tudja kivonni magát a közvélemény nyomása alól, s a többség

Mészáros javaslatát már az előzetes, bizottmányi tárgyalás során oda módosítja, hogy a megajánlott újoncok egy részét fordítsák ugyan a Magyarországon állomásozó magyar sorozatok kiegészítésére, hadilétszámra emelésére, az újoncok fennmaradó nagyobbik részéből azonban „új ezredek formáltassanak, még pedig azonnal teljesen nemzeti alakban”, s legalább ennyiben már most elégíttessék ki a nemzeti hadsereg létesítésére irányuló „jogszerű régi országos ohajtás”.

Az a tapasztalat pedig, hogy ebben a fölöttébb nagyjelentőségű kérdésben a képviselőház többségi, kormánytámogató csoportja is inkább hajt Kossuth nézeteire, mintsem az övéire, még inkább felfokozza Széchenyi aggodalmait s olyan végletes reménytelenséggel tölti el őt, amilyenre eddig még nála sem találhattunk példát. „Megmentésünk lehetetlen!” hajtogatja ezekben a napokban önmagában újra meg újra. „A magyarokat ki fogják irtani... s, ó! iszonyú érzés... azt kell mondanom: az emberi nem nemesedésének szempontjából nem kár [értünk]!” „Ó, Nemesis, mint fizetteted meg tartozásunkat!”

És kétségbeesése a továbbiakban, ha lehet, még csak fokozódik. Augusztus 3-án a képviselőház a *kormánytámogató* Gorove István kezdeményezésére felállással tüntet a frankfurti össznémet alkotmányozó nemzetgyűlés mellett (s ebben a tüntetésben a radikálisokkal együtt a liberális képviselők is valamennyien részt vesznek — nyilván abban a reményben, hogy a frankfurti tervek megvalósulása, valamennyi német állam egyesülése s így Ausztriának is a leendő egységes Németországba történendő beolvadása újabb biztosítékát fogja képezni Magyarország függetlenedésének, hiszen a Frankfurtban készülő alkotmánytervezet szerint az egységes Németországhoz csatlakozó államok uralkodói csupán abban az esetben tarthatják meg nem-német orszá-

gaik koronáját, ha a Németországba beleolvadó tartományaik és e nem-német országok közötti kapcsolatot egyszerű perszonális unióra korlátozzák), majd a ház (az ekkor még a baloldalhoz tartozó) Nyáry Pál indítványára — megint csak a *pragmatica sanctio* szellemétől eltérően, sőt most már betűivel is szöges ellentétben — *egyhangúlag* kinyilvánítja azt is, hogy „ha az osztrák bécsi kormány a német egység kérdése miatt az egyesült német hatalommal netalán háborúba keverednék, Magyarország segítségére soha nem számíthatand”, — és Széchenyi „iszonyattal” veszi tudomásul, hogy „most ismét *vabanque*”-ot mondtunk, kivált, amikor tapasztalhatja, hogy a jelenlévő miniszterek közül kivüle egyedül Mészáros tekinti a határozatot „baklövés”-nek, Eötvös viszont egyenesen „jónak találja azt”, a távollévő Batthyány pedig, értesülvén róla, ugyancsak nem mutat haragot, hanem „közömbösnek’ látszik” s a valóságban még közömbösnek is csupán a látszat kedvéért adja ki magát, de lelke mélyén éppenséggel „örül... azon..., a mi történt”.

Ezekután „sehonnan sem várhatunk és remélhetünk kevesebbet, mint Bécstül,” számol le most magában Széchenyi a *pragmatica sanctio* ismételt nyilvánvaló megsértésének szerinte nem kevésbé nyilvánvaló következményeivel. S mivel így néhány napon belül nem is egy újabb bizonyágát véli látni annak, hogy a magyar nemzeti mozgalom önmaga lesz okozója önnön bukásának, a kétségbeeséssel egyetemben megint megújulnak kínzó lelkiismeretfurdalásai is.

— Megbánást érzek azért, ... hogy valaha is politikába keveredtem, — mondja keserűen a betegágyából nemrég kikelt Crescence-nak. S Crescence hiába igyekszik megnyugtatni:

— Te csak nemeset akartál!, — a beszélgetést követő éjszaka is önvádjaié.

De a lelkiismeretvizsgálat, amelynek ekkor aláveti magát, végül mégis Crescence-ot igazolja. „Becsvágy vagy sértett önérzet hajtott?, – kérdi önmagától, s nyugodt lélekkel válaszol: – Legkevésbé sem! Valami földi ok hajtott? Nem! Valamely mellékes szándék vezetett politikai pályámon? Soha! Uszítottam? Tápláltam *egyetlen* nemtelen gondolatot dynastiánk vagy bárki más ellen? Soha! Lelkiismeretem ebben a tekintetben egészen tiszta . . .”

Hanem megnyugvást csak ennyiben, önnön szándékait illetően talál. Attól az érzéstől viszont, hogy bukásunk immár kétségtelen, továbbra sem képes szabadulni. „A híd befejeztetik – gondolja ablakán kitekintve –, de nem most és nem általam, magyar ember által.” „Ilyen bomlás, ilyen megaláztatás, aminőt Magyarország s kivált a magyar törzsök fog elszenvedni, még sohasem esett meg a történelemben.” „. . . Attúl tartok, nemsokára változás lehet a ministeriumban, és akkor én ki lépek, – kezd azután saját sorsán töprengeni. – Ez esetben mit leszek teendő, még nem tudom.” „Ingadozom! Mit tegyek, hová meneküljek? Nincs más választásom, mint Pest és Cenk.” De végtére is nem az a kérdés, hol lesz biztonságosabb bevárni a győzelmesen érkező megtorlókat: „*itt maradok*”, mert „ha *itt borzalmas* lesz is, *itt vigasztalóbb*”, hiszen Pesten „a szerencsétlenségben társak” is akadnak majd.

De minő társak? Alig jut idáig gondolataiban, már rá is tör egyikük, Kovács Lajos, s éppen azt kezdi hajtogatni:

– Csak itt nem maradni . . . az ember lámpavasra kerül . . .

S azután előadja, hogy a Színház-téri fagyaldában kihallgatták két ismeretlen beszélgetését: arról tárgyaltak, hogy Széchenyit meg fogják gyilkolni, mert „az ő személyében kell a gyanúsokat megfélemlíteni . . .” Ez a hír pedig, még ha kételkedik is benne s ha nem másítja is meg miatta azt a szándékát – hiába ösztönzi erre Kovács –, hogy

Pesten marad, csak újabb tápot adhat Széchenyi nyugtalan-ságának.

Amint újabb tápot adhat néki az a 8-án érkező hír is, hogy az uralkodó négy nap múlva visszatér Bécsbe.

— Ha a viszonyok hamarosan meg nem változnak: Magyarország elveszett, — jelenti ki most már tartózkodás nélkül minisztértársai előtt is, hiszen abban, hogy az uralkodó megannyi kérés — és ígéret — ellenére sem Budára, hanem ismét Bécsbe költözik, csak annak a meggyőződésének félreérthetetlen igazolását láthatja, hogy az udvar végképp elfordult tőlünk.

De hiába, Kossuthot ez sem bírja rá eddigi politikájának feladására, sőt, mivel az osztrák kormány éppen most megtiltja az ez idő tájt forgalomba kerülő 1 és 2 forintos magyar bankjegyeknek az örökös tartományok pénztárainál történő elfogadását, ő nem habozik hasonló visszatorlást rendelni el az eddig Magyarországon is fizetési eszközüül használt osztrák 1 és 2 forintos bankjegyek ellenében, — s ez „ismét új érdem az akasztófához” a magam számára is, mert újabb merénylet a *pragmatica sanctio* ellen, gondolja Széchenyi, ugyanaz a Széchenyi, aki néhány hónapja még erőnek erejével küzdött a *pragmatica sanctio*val nyilvánvalóan összeférhetetlen önálló magyar pénzügyminisztériumért s legfőbb sürgetője volt a *pragmatica sanctio*val hasonlóképpen teljességgel összeférhetetlen önálló magyar bankjegykibocsátásnak is.

És nagyon jellemző, hogy amennyire nyugtalanítják Széchenyit az ilyen és hasonló intézkedések, annyira nem háborítják fel, sőt inkább halovány (bár az adott helyzetben már csak fölöttébb vérszegény) reményekkel töltik el az olyan alig leplezett támadások, amilyeneket például az osztrák kormány feje, Doblhoff báró intéz a magyar kormány ellen a Bécsben néhány hete megnyílt osztrák biro-

dalmi gyűlés augusztus 8-i ülésén, ahol is, meginterpelláltatván magát, kijelenti, hogy az osztrák kormány sokkal inkább ragaszkodik a *pragmatica sanctio*hoz, mint a magyar, s ezért tervezetet kíván kidolgozni az Ausztria és Magyarország közötti — szerinte nem az osztrák fél hibájából megromlott — viszonynak a *pragmatica sanctio* értelmében történendő rendezésére; Széchenyi ugyanis ebből a nyilatkozatból nem azt hallja ki, hogy Bécsben immár törvényes ürügyeket keresnek a Magyarország ellen rövidesen megindítandó nyílt ellenforradalmi támadás igazolására — pedig a valóság ez —, hanem hogy Bécsben még mindig, az általunk elkövetett túlkapások ellenére is akadnak, akik a helyzet békés rendezésére törekednek s akik, ha azt nem akarják is eltérni, hogy mi Ausztria rovására túltegyük magunkat a *pragmatica sanctio* elvein, a maguk részéről szintén nem akarnak eltérni ezektől a mi rovásunkra; egy pillanatra tehát megint úgy látja, hogy még mindig nincs elveszve minden, de most már azután igazán egyedül rajtunk múlnak a továbbiak: „ha a körülményeket nyugodt bölcsességgel fel tudjuk használni” a *pragmatica sanctio*hoz való visszatérésre, akkor „nem lesz bajunk, de ha cselekedni nem fogunk, akkor . . . nemzeti bukásunkat” csakugyan nem kerülhetjük el.

Ám ez a halovány reménység valóban csupán egyetlen pillanatra lobban fel Széchenyiben. Kihunytat azonban korántsem az okozza, hogy rádöbben alaptalanságára, rádöbben Doblhoff szavainak képmutató voltára, hanem az, hogy Kossuth, aki viszont nagyon is jól látja, hogy az osztrák kormányfő csak „eszköz a reactio kezében”, következő vezércikkében határozottan elutasítja Doblhoff vádjait. „. . . Nem tudom, mi lesz belőlünk,” sóhajt fel hát Széchenyi, Kossuth hajthatatlanságát tapasztalván. „Lehetetlennek látom, hogy megmeneküljünk.” Mert Bécs — gondolja — még mindig késznek mutatkozott fátylat borítani általunk okozott sérel-

meire. De ha mi, mint Kossuth is teszi, még most, az utolsó órában is elutasítjuk a felénk nyújtott kezét, akkor „maga Bécs sem menthet meg minket”, akkor „csupán csoda segíthet rajtunk! Csodák azonban nincsenek — tehát . . . tönkre [kell] mennünk!”

Majd ráébred, hogy ha ilyen módon az istenbe vetett hitet is eltaszítja magától, akkor végső támaszát veszíti el. „Isten segíthet — van isten . . . a menekülés tehát lehetséges,” próbálja ezért mégis megnyugtatni magát. De hasztalan: továbbra is csak „vértenger”, „haláltusa” rémképei környékezik, s bizonyosra veszi, hogy Bécs a történetek hatására immár szabadkezet fog adni Jellačićnak (aki tehát a bécsi tárgyalások során szemmel láthatóan csak „lavírozott B[atthyány] Louis-val”), következésképpen ő „közelesen meg [fog] támadni minket”.

Mindez nem változtat azon az elhatározásán, hogy nem fut el a most már szerinte kétségtelenül süllyedőben lévő hajóról, hanem Pesten marad „itt ,veszni el’”. Legfeljebb az a szándéka éled fel újra s még erősebben, mint valaha, hogy családját eltávolítsa maga mellől (de most is hiába, mert Crescence továbbra is kitart amellett, hogy „inkább veszni akar”, mintsem férjét magára hagyni). S legfeljebb olyan megdöbbenő ötletei támadnak, hogy ha a horvátok bevonulnak Pestre, akkor majd a Lánchíd kifeszített láncain át fog Budára szökni előlük. És augusztus 16-án — feledve, hogy életének immár hatodik évtizedében jár — oda-vissza meg is teszi ezt a hajmeresztő utat próbaképpen!

A katonaillesítési vita

Ugyanezen a napon kezdi meg a képviselőház a katonaillesítési törvényjavaslat plenáris tárgyalását, s Széchenyi most újra tapasztalhatja, hogy Mészáros Lázár (és a maga)

álláspontját nemcsak Kossuth és a baloldal nem osztja, de a képviselők közül szinte „mindenki ellene” van: még a többség is csak a kompromisszumos bizottmányi javaslatot hajlandó támogatni, a kisebbségi állásponton lévők pedig (akik közé már nemcsak a radikálisokat lehet odasorolni, hanem Kossuthhoz hasonlóan igen sok egyébként liberális képviselőt is) változatlanul nem érik be ezzel sem, hanem „mindent magyarul akarnak márúl holnapra”. Erről az állásponttról ő persze továbbra is azt vallja, hogy „félíg lázbeteg rögeszme, negyedrészt ostobaság, negyedrészt gázság”, de látván, hogy ez az álláspont mégis mekkora rokonszenvet kelt még az eddig kormánytámogató képviselők körében is, most már hajlandó inkább magáévá tenni a különben szerinte szintén nem megfelelő bizottmányi javaslatot, csak hogy a kormánytöbbségnek Mészáros eredeti indítványához való merev ragaszkodása elő ne idézze a kisebbségi álláspont felülkerekedését. Amikor tehát háromnapi elkeseredett vita után Kossuth késznek mutatkozik feladni az újoncoknak kirekesztőleg honvédszászlóaljakra sorozására irányuló követelést, ha ennek fejében a kormány ellenvéleményen lévő tagjai is elállnak viszont Mészáros javaslatától és csatlakoznak a bizottmányéhoz, Széchenyi ebben a felkínált s a 19-i minisztertanácson határozattá is váló kompromisszumban egyenesen egerutat vél fölfedezni, s ettől kezdve a képviselőház termében sajátos módon egyik előharcosává lesz annak a bizottmányi javaslatnak, amely kevésbé következetesen ugyan, mint a baloldalé, de végeredményben szintén a császári hadsereg egységének megbontására irányul.

Persze, hogy magatartása mennyire paradox, amikor eszerint egy általa rossznak ítélt ügyért tör lándzsát, azzal teljesen tisztában van: „Kibírható-e ez az állapot sokáig anélkül, hogy az ember eszeveszett, őrzöngő és kétségbeesett

ne legyen?," intézi magához a választ nem igénylő kérdést, — de később önmagát is megtagadni *némileg*, csak hogy ne kelljen *teljesen* megtagadnia önmagát. A képviselőház 21-i ülésén tehát nagy beszédben kel védelmére a bizottmányi javaslatnak, amelyet a baloldal természetesen továbbra sem tart kielégítőnek, s most ismét — mint éppen egy hónapja, a válaszfelirati vita során — zsarnoksággal vádolja a radikálisokat, mert kérlelhetetlenül küzdenek a maguk kisebbségi — de ekkor már nem is olyan nagyon kisebbségi — álláspontjának elfogadtatásáért.

— Nem az a bajunk, hogy ellenség van oda künn, hanem az, hogy ellenség van ide benn, — ad hangot újra (s félreértések elkerülése végett kezével is gátlástalanul Madarász Lászlóra mutatva) vélekedésének, de ezzel a vádaskodással most már megközelítőleg sem arat olyan sikert, mint még egy hónapja: amikor másnap este ismét a szószerkekre lép, akkora zaj támad a teremben, hogy „régis szolgálat”-ára hivatkozva kell meghallgatást kérnie, mielőtt felszólalását megkezdhetné. Nem, mintha a képviselők egyszerre meglepednének az ő korszakos érdemeiről vagy mintha azok a liberálisok, akik eddig nem szívelték Madarász Lászlót, most egyszerre rajongó híveivé lettek volna a baloldal fejének, hanem mert az elmúlt hónap nem szállt el nyomtalanul a liberális képviselők fölött sem s az innsbrucki huzavonák, bécsi rágalom, zágrábi készülődések és délvidéki vérengzések vagy az olyan bejelentések, mint amelyet éppen 22-én hallhatnak, hogy tudniillik az uralkodónak, székvárosába visszatérvén, első dolga volt visszavonni a nádornak a pesti országgyűlésen alkotandó törvények szentesítésére adott felhatalmazást, közülök is egyre többnek nyitják rá a szemét az ellenforradalom fenyegető veszélyére.

Széchenyi tehát keserűen tapasztalhatja, hogy a baloldalt most már nem sikerül korábbi elszigeteltségébe visszaszorí-

tani s hogy a kormány a vita általános részének lezárásakor, 21-én még a kompromisszumos bizottmányi javaslatot is csupán 226 szavazattal 117 ellenében tudja elfogadtatni. Amikor azonban a ház a törvényjavaslatot 22-én részleteiben is tárgyalás alá veszi, megint minden erejével beleveti magát a vitába. Amikor például a radikális Teleki László azt követeli, hogy a jövőben a tisztikarba csak olyanokat vegyenek föl, akik tudnak magyarul, Széchenyi — tisztában lévén azzal, hogy őt mindenki mint a nemzetiségek erőszakos elnyomásának ellenségét ismeri — azzal igyekszik elhárítani Teleki indítványát, hogy annak törvénybe iktatása az ország lakói közül „a más ajkúakat elkeseríthetné”, holott Teleki, a nemzetiségekkel való megbékélésnek Széchenyinél is következetesebb előharcosa éppen nem az ország nem-magyar polgárait, hanem félremagyarázhatatlanul a császári tisztikar idegen s megbízhatatlan elemeit szándékozik javaslatával távoltartani a leendő honvédseregtől. Amikor pedig a radikálisok a botbüntetés eltörlését követelik, Széchenyi a császári hadsereg ez undok fegyelmezési eszköze mellett sem állal lándzsát törni.

Ezzel azonban végképp beletik a mérték, ezt már a legőszintébb kegyelet sem hagyhatja szó nélkül. A radikálisok közül a Széchenyi iránt régtől fogva nagy tisztelettel viseltető Patay József is kényszerítve érzi hát magát kimondani, hogy „gr. Széchenyi . . . , ki a nemzetet felébresztette álmából s a reform zászlóját elől vitte, most . . . hátra megy vele”. Széchenyit viszont nagyobb szégyen persze nem érheti, mint ha haladó múltjának való hátatfordítással vádolják. Patay szavainak hallatára tehát egészen elveszti önuralmát (talán éppen azért is, mert éreznie kell, hogy a vád, amely érte, ez esetben nem is teljesen alaptalan), s többek jelenlétében ingerülten odavágja néki:

— SzareMBER.

A sértés pedig természetesen lovagias elégtételt követel, s Széchenyi másnap „olyan vággyal, sőt kéjes sóvárgással” kocsizik a párbaj színhelyére, a lőrinci határba, hogy ellenfelének golyója sebezze halálra s így büntetlenül szabadítsa meg lelkét az immár elviselhetetlen súllyal ránehezédő terhektől. Patay azonban éppúgy a levegőbe lő, akár ő maga is, Széchenyi tehát „szomorúbban” tér haza ismét, mint ahogy e reménye szerinti utolsó útjára elindult.

De a halálvágtyól, bármennyire bűnnek tudja is az öngyilkosságot, ezután sem képes szabadulni, mert az ország helyzetének alakulását a következő napokban is egyre vigasztalanabbnak látja. A délvidéki harcokban bizonyosan alulmaradunk, gondolja, értesülvén arról, hogy csapatainknak a szerb felkelők legfőbb erősségét, Szenttamást másodszori próbálkozásra sem sikerült elfoglalniuk. „Látom Magyarország lobogóját, fekete felhők tornyosulnak, a villám lecsap, és mi merülünk el!” „Kevés jó katonánk” előbb-utóbb „elvérik” a Délvidéken, s azután „Buda-Pestet vagy a rácok fosztják ki egészen, vagy a horvátok félig”, „amikor akarják”. De „mielőtt ez megeseik, Pesten gyilkolás és öldöklés lesz”, hiszen a baloldal jelszava állítólag máris: „Kötél a magyar minisztériumnak!” S mivel eddig is „Bécs és a király volt egyedüli [mentő]kötélünk”, ez pedig „elszakadt”, mert mi magunk „kettészakítottuk . . . természetes, hogy süllyedünk”. És ráadásul a kormány — úgy látja — maga sincs tisztában a helyzettel és teendőivel: amikor Bécsből híre jön annak, hogy az ottani munkanélküliek felkelésre készülnek, még Batthyány is azt meri hangoztatni mindenki hallatára:

— Ó, hogy örülök a bécsi *kravall*nak. Bárcsak törne ki derekasan!, — ahelyett, hogy a rendbontók ellenében törvényes uralkodójának oldalán foglalna állást, — ha a koronát nem tiszteli eléggé, hát pusztán azért is, mert Magyarország máshonnan nem várhat védelmet.

Mindent egybevetve — ér töprengéseinek végére Széchenyi — máris kimondhatjuk, hogy „Magyaria el van temetve, a magyarok a történelemben rothadt, undorító népként [fognak] szerepelni”.

— ... A mi helyzetünk kétségbeejtő — fordul tehát legközelebbi találkozásuk alkalmával Deákhoz —; számunkra, akik becsületes hazafiak vagyunk, nem marad egyéb válasz, mint magunkat agyonlőni.

S hiába válaszolja erre Deák megütközötten:

— Agyonlőni? ha az én halálom a hazát és a nemzetet megmentheti, bizonyára mit sem gondolok életemmel; azonban a jelenlegi helyzetnek nem mi vagyunk az okai, s a mi halálunk azon mit sem változtatna; a jelen pillanatban tehetetlenek lehetünk, de ezen pillanat elmúland, s akkor talán eljön ismét azon idő, mikor a hazának hasznára lehetünk; én nem lövöm agyon magamat, — Széchenyi némi habozás után azt feleli ugyan:

— Nem? így tehát én is megkísérlendem tovább élni, — de azután Crescence-nál keres több megértést, előtte is megismételvén:

— Ilyen sok nyomorúságot nem tudok elviselni! Meg kellene fosztanunk magunkat életünktől!

Crescence azonban inkább képes hatást gyakorolni rá, szemére vetvén:

— Milyen gyenge, milyen nyomorult [vagy]! Nem, nekünk vértanúkként kell meghalnunk!

Ennek az érvelésnek pedig nem lehet nem engednie. „Igen — adja meg magát —, a megbánás serlegét Istenben való megnyugvással fenéig akarom üríteni!” Csak az a kérdés, fűzi hozzá mindjárt, „nem fog-e hiányozni belőlem az ehhez szükséges erő?”

S valóban: azt kell látnunk, hogy egyelőre mégis inkább a *feledés* serlegét igyekszik fenéig üríteni. S ha azzal a

tervével egyelőre felhagy is, hogy az élet gondjai elől örökre elmeneküljön a Léthé vizén át, annál mohóbban menekül előlük, amikor csak teheti, *átmenetileg*: hol *demi-mondaine*-ek ölelésébe, hol pedig gyóntatójához.

De persze ezek a sikerrel már eleve sem igen kecsegtető próbálkozások nemcsak tartós, hanem még pillanatnyi megnyugvást sem kelthetnek benne; hiába törekszik a Krisztinaváros derék plébánosa, Muchay Ignác például azt a látszólagos vádat szögezni önvádjai ellenébe, hogy merő hiúság egyedül önmagát okolnia mindenért, ami Magyarországon az utóbbi időkben végbement, ezzel ugyan „kevés vigaszt” nyújthat néki, — a lelkész szelíd szavát „szüntelen” túlharsogja a rettenetes belső szózat: „Mindazon borzalomnak, ami történt, s annak a vérözönnek, amely ömleni fog, te vagy legfőbb okozója.”

A Batthyány-kormány utolsó próbálkozásai
az ellenforradalmi támadás megelőzésére

Mert ezekben a vészes augusztusvégi napokban szinte állandósulnak a Széchenyi szeme előtt cikázó véres látomások. 25-én a Délvidéken kormánybiztoskodó Szentkirályi „lóvesztiben” jelenti, hogy „minden veszve van, ha Mészáros tüstént nem jön” a táborba személyesen venni át a szerb felkelők ellen harcoló sereg parancsnokságát a megbízhatatlan Bechtold Fülöp báró altábornagytól, s Heinrich Hardegg gróf lovassági tábornok is arról biztosítja Széchenyit, hogy a szerbek mihamar Pesten lesznek, másnap pedig előbb régi jóbarátja, Wenckheim Béla báró nádori főudvarmester számol be néki „egészen dúltan” a Délvidéken bevetett sorozatok hangulatáról s nevezetesen arról, hogy „a csapatok és Bechtold kijelentik, nem harcolnak Jellasich ellen”, majd a minisztertanács ülésén Ivánka Imre őrnagy, a miniszter-

elnöki hivatal nemzetőrségi ügyekkel foglalkozó titkára „vázolja híven a csapatok desperatus helyzetét”, és Széchenyi most már végképp nem kételkedik „a szerbek és Jellasich biztos bevonulása”-ban.

Amint a baloldal tervezett pesti fellépéseit illető aggodalmi sem szűnnek, sőt csak erősödnek ezekben a napokban. A radikális Egyenlőségi Társulat már a katonaállítási vitát követően elhatározza, hogy szeptember elején, az ekkor esedékes pesti országos vásár alkalmával nagy bankettet fog rendezni a Rákoson, tömeges tiltakozást intézve a kormányhoz a katonaállítási törvény felemás rendelkezéseinek életbe léptetése ellen, Széchenyi pedig ebben a tervben — alaptalanul bár, de habozás nélkül — baloldali puccskíséret tervét véli felfedezhetni. „Perczel . . . 14 napon belül valamennyiünket fel akar akasztatni,” hiteti el magával, s nekünk „semmi katonaságunk”, teszi hozzá mindjárt kétségbeesetten. És hiába igyekszik Teleki László is, Nyáry Pál is, Pálfi Albert is megnyugtatni, kérdésére:

— Leszen-e itt *krawall*? — határozottan és egybehangzóan azt felelve:

— Lehetetlen, — ha egyszer Kossuth is azon a véleményen van:

— Perczel most a legnagyobb hatalomra tör.

„Nemsokára (!?) végére érünk ennek a rettentően ügyetlen és otromba drámának,” gondolja hát már 25-én. „Milesz aztán később, azt a gondviselésre hagyom! Tán le csilapult a vész vagy vesztünkbe sodor. Ám mint Isten akarja. Én mint ember, mint családfő, mint hazafi — mennyire erőm engedi és Isten segít, lelki ismeretem szerint teljesítenem kötelességemet. Csak testi erőm ketté ne törjön, a mitűl igen félek . . . Ámde ezt is elszánással tűröm.”

És most ismét a Lánchídhöz menekül, amelynek leszakadt utolsó tartóláncát 26-án másodízben is megkísérlik helyére

emelni. „Ha ma felhúzzák a láncot . . . — villan meg benne egy pillanatra megint a remény — akkor megmenekültünk; ha ennek az ellenkezője [következik be], akkor . . . oda vagyunk!” De mire a láncot csakugyan sikeresen helyére illesztik, ennek a játszi reménysugárnak már nyoma sincs benne; „ha a mi politikánk is így menne!,” csak erre a sóhajra futja erejéből, látván, hogy a mű „a-tól z-ig bevégezve”; s azután hazasiet és ellentmondást többé nem tűrően felszólítja feleségét, gyermekeikkel együtt azonnal hagyja el a meggyőződése szerint őket immár közvetlen életveszéllyel fenyegető fővárost.

Ő maga azonban továbbra sem hajlandó a menekvés ösvényét keresni, bár most már teljesen bizonyosra veszi, hogy Pesten, akár így, akár úgy, de mindenképpen veszni fog. „Nékem tönkre *kell* mennem, nékem gyötrődnöm kell, hogy némileg megtisztuljak bűneimtől,” hallgattatja el gyengébbik énjét, amely olykor saját személyére nézve is a futást sugallja kivezető útnak, s amikor 27-én elbúcsúzik övéitől, e gyengébbik én kérdésére: „Vajon viszont fogom-e látni őket valaha?” — elhatározottan azt feleli: „Úgy hiszem . . . nem! Megszakad a szívem . . . és így mégis könnyebb számomra!”

Ilyen hangulatban hajtat fel azután a várba, hogy részt vegyen a nádornál tartandó minisztertanácson, amely sorsdöntő kérdésekről van hivatva határozni. A kormány tagjai ugyanis ekkor már valamennyien tisztán látják, hogy Jellačić fegyveres támadása közvetlenül küszöbön áll — ha Jellačićot többségükben még mindig nem azonosítják is sem az udvarral, sem az osztrák minisztériummal —, s ezért most minden korábbinál messzebb menő intézkedéseket készülnek tenni e fegyveres támadás elhárítására. Még mielőtt azonban ezeket szőnyegre hozhatnák az értekezleten, István főherceg lép fel kezdeményezően s — nyilvánvalóan

éppen azért, mert maga is felfigyel a miniszterek elkeseredettségre és elhatározottságára — támadó hangon azt sürgeti, hogy a kormány „ne vegye magára a vérontással járó felelősséget”, hanem „pacifikáljon minden áron”.

Ezt azonban — mint Széchenyi is megjegyzi magában — fölöttébb „ügyetlenül” teszi, hiszen amikor a *minden áron* való pacifikálás szükségét hangoztatja, nemcsak Széchenyi gondolhatja: a nádor „egészen az én lelkemből” beszél, hanem Kossuth és talán Szemere kivételével valamennyi többi miniszter is. Mert Batthyányék a most már elkerülhetetlenül foganatosítandó messzemenő intézkedéseket maguk sem messzemenő *katonai akcióknak*, hanem minden korábbinál messzebb menő *politikai engedményeknek* képezelik, s ezért, midőn azt hallják, hogy a nádor vérontás szándékát tétélezi fel róluk, mélységesen felháborodnak.

— ... A ministerium ilyen szemrehányásokat nem érdemel!, — kiáltja hát magából kikelve Deák (s joggal, mint-hogy a kormány többsége, ha a veszélyt most már közelinek látja is, a veszély leküzdésére egyedül alkalmas eljárást még mindig nem képes felfedezni), Batthyány pedig késedelem nélkül benyújtja lemondását.

Széchenyi persze fellelegzik: az eddigi „élet és halál közötti lebegés rettenetes” volt, de ha a kormány visszalép s így ő is megszabadul tárcájának terhétől, akkor „végre ... biztonság”-ba jut — legalábbis saját személyére nézvést. Megkönnyebbülése azonban nem lehet tartós, mert a vihar, amilyen hevesen robbant ki, olyan gyorsan el is ül: a nádor — éppen a vérontás vádja elleni tiltakozás szenvedélyességéből meríthetvén megnyugtatót — kérlelni kezdi Batthyányékat, hogy legalább „néhány nap”-ig tartsanak ki még (tovább nincs szüksége rájuk, hiszen néhány nap múlva — a jelenlévők közül teljes bizonyossággal ő tudhatja egyedül — csakugyan meg fog indulni a fegyveres ellenforradalmi tá-

madás, s azután már úgyis szabad folyást kell majd engednie az eseményeknek), amazok pedig vakságukban „valamenynyien hagyják magukat lecsendesíttetni” s elállnak lemondási szándékuktól, ezáltal újabb lehetőséget szolgáltatva ahhoz, hogy a főherceg az udvar valóságos terveit tovább leplezhesse a közvélemény előtt — s öelöttük is.

A kormány által kezdeményezendő pacifikáció részletei körül azután még folytatódik a vita, de nem sokáig; a minisztertanács úgy határoz, hogy Batthyány és Deák haladéktalanul utazzék Bécsbe s az uralkodótól a kormány különbeni lemondásának kilátásba helyezésével kérjen szentesítést az országgyűlés július 11-i határozataira, továbbá „1. egy *Armee Befehl* . . . , melly a katonaságnak engedelmességet, hűséget parancsol — s mellyel majd a nádor menne le a táborba, 2. parancsot Horvátországba, hogy Magyarországot megtámadni ne merjék, 3. *rescriptumot*, hogy a dieta berekesztésére, sept. 17-kére lejjő a felség” Pestre; ennek fejében viszont a küldöttek ajánlják fel, hogy a minisztérium a lehető legkiterjedtebb önkormányzatot biztosítja majd Horvátországnak, sőt, „ha ez alapon a kiegyenlítés meg nem történhetnék, azon esetben az elválásra s ennek folytán a pusztaszoövetségi viszony elfogadására is rá áll, fentartván Fiume, a magyar tengerpart birtokát s az azzali szabad közlekedés és ez útoni kereskedés biztosítását”. Maga Batthyány pedig, „meggyőződve lévén, hogy a reactio s a vele szövetkezett bécsi minisztérium ellenséges szándokával mind addig nem hagy fel, míg Magyarország a státusadósságok s a pénz-és hadügyi tárcák tekintetében a rideg jog terén marad”, korábbi álláspontjától eltérően most elszánja magát, „ha másként nem lehet, ezek iránt is alkuba ereszkedni az udvarral, feltéve minden esetre, hogy az ország békéje valóban helyreállíttatik s a rácokhoz és Jellasicshoz a fegyverletétel iránt komoly és erélyes parancsok küldetnek”.

A jelenlévők között ekkor persze már senki sincs, aki túllontúl vérmes reményeket fűzne Batthyányék bécsi útjához; a többség mindazonáltal szükségesnek véli ezt a végső próbálkozást, helyt adván a nádor álszent kijelentéseinek, amelyek szerint „a jog és igazság szózata valahára *talán* mégis megteszi hatását” Bécsben. Legalább ketten azonban akadnak a jelenlévők között, akik már eleve is *teljességgel* hiábavalónak gondolják a határozatba vett küldöttségjárást, mert tisztában vannak azzal, hogy az udvart még a legmesszebbmenő engedmények felajánlása sem tántoríthatja el a fegyveres ellenforradalmi támadás mielőbbi megindítására és a márciusi forradalom *valamennyi* vívmányának visszavételére irányuló terveitől: egyikük maga a nádor, akinek Batthyányék távozása után első dolga „legeslegbizalmasabban” figyelmeztetni a komáromi várparancsnokot, legyen készen arra, hogy újabb parancsának kézhezvétele esetén azonnal csapatokat küldhessen a fővárosba „a békétlen párt (értsd: a baloldal — *A szerző*) szándékolt üzemlei” elleni védekezés címén, de valójában persze az általa adott esetben végrehajtandó ellenforradalmi puccskísérlet támogatására; másikkuk pedig Kossuth, aki már a minisztertanácson kijelenti, hogy esze ágában sincs az uralkodó nemlétező jóindulatáért esedezni Bécsben, ellenkezőleg:

— . . . Én a Kunsághoz etc. fordulok és olyan sereget fogok szervezni magamnak, hogy [azzal] kihozom a császárt a Burgból, — a következő napokban pedig, míg Batthyány és Deák hasztalan várja a birodalmi fővárosban, hogy a király egyáltalán meghallgassa előterjesztéseiket, valóban eget és földet megmozgat, hogy hadsereget és pénzt teremtsen az ellenforradalom immár bármely órában megindulható fegyveres támadásának méltó elfogadására.

És Széchenyi, akinek a nádor készülleteiről természetesen sejtelve sincs, de aki, ha tudna is ezekről, akkor sem esnék

gyanúba miattuk, hiszen a baloldal által tervezett puccskísérlet álhírét, amelyet a nádor takaróul használ saját valóságos puccskísérletének álcázására, maga is komolyan veszi, Kossuthban most már egyenesen második Marat-t vél felfedezni – Marat tiszta alakjában persze éppen nem a legnemesebb forradalmi jellemvonások, hanem a telhetetlen vérszomj megtestesítőjét látván. Kivált, amikor augusztus 29-én „egy miniszteri tanács indikáltatik Kossuthnál” és Kossuth, aki csak ezen a napon értesült Crescence és a Széchenyi-fiúk távozásáról, „Széchenyi belépvén a terembe, . . . egy vontcsövű puskát mutat neki s a gróf felé irányozva . . . – többek tanúsága szerint – félig tréfás . . . hangon így szól . . . hozzá”:

– Nemde derék puska ez, s van nekem egy sógorom, ki vele akármikor lelő egy hazaárulót!

S ha Kossuth azután nyomban leereszti is a fegyvert, e valóban szerencsétlen tréfa eszközét, Széchenyinek, aki – emlékezhetünk – már korábban is hajlandó volt feltételezni, hogy Kossuth az életére tör, persze ennyi is elég.

– Én Lipcsénél – számol be utóbb érzéseiről – órák-hosszat álltam golyózáporban, száz meg száz véres csatározásban tekintetem a halál szemébe, Isten a bizonyságom, soha nem éreztem a legkevesebb félelmet sem; de midőn láttam, hogy négy lépésről reám céloz azon ember, ki ellen én évek óta mint Magyarország démona ellen harcolok s aki most készül . . . az utolsó sorompót . . . átlépni, a mint magamban gondoltam, hogy azon . . . fegyvernek véletlenségből csak elsülni kell, hogy az, a ki kezében tartja, egy talán nem egészen ártalmatlan ellenétül megszabaduljon, ekkor meghidegült ereimben a vér s pillanatra megszűnt szívem dobogni.

„Nincs nyugodalmam, nincs pihenésem,” írja be hát aznap este naplójába, s ezt éppúgy elhíhetjük ezekután, mint azt,

hogy a következő éjszakán már „egyetlen percig sem” képes lehunyva tartani szemét. És ha még ekkor sem roppan össze teljesen, azt immár egyedül avval magyarázhatjuk, hogy a vakremény, amely az életöszönnel együtt a végső pillanatig él mindenkiben, ha alig-alig pislákolva is, valahol a lelke mélyén még mindig világol benne, hogy ő, aki a délvidéki háborút ekkor már végképp elveszettnek s Jellačić és a szerb felkelők Budára nyomulását elháríthatatlan bizonyosságnak, a radikálisok és Kossuth által tervezett lépéseket pedig a hazát végveszélybe sodróaknak ítéli, Bécestől, ahol a király — úgy véli — csak nem fogadhatja érzéketlenül a Batthyányék által előterjesztendő tetemes engedményeket s ahol Doblhoff is — tudomása szerint — a *pragmatica sanctio* alapján történendő kiegyenlítésre készül, — józan ésszel bármennyire nem mer is bízni ebben — lelke legtitikosabb rejtekeiben még mindig vár valamit, valami utolsó mentőkötelet, amelyet még ellensége sem tagadhat meg a pokoli örvény szorításában vergődőtől.

AZ ELLENFORRADALOM FÚRIÁINAK FELKEREKEDÉSE ÉS SZÉCHENYI FÚRIÁINAK FELÜLKEREKEDÉSE

A NEMZETHALÁL LÁTOMÁSA

Így virrad rá augusztus 30 Széchenyire – aki korábban mindig kérlelhetetlenül kárhóztatta az illúzióhajhászást – olyan szalmaszálnál is törekenyebb illúziók kirekesztőleges társaságában, amelyekben már maga is inkább csak hinni *akar*, mintsem *igazán* hihetne még. És a történetíró, aki nem képzeletének önkényéből meríti, hanem valaha ittjárt hús-vér emberek közül választja és a történeti valóság ránkmaradt szilánkaiból próbálja új életre hívni hőseit, s így az ő életük útjának felvázolásában sem engedhet teret rossz regényírók módjára a „költői igazságszolgáltatás” vágyából eredő jótékony hazugságoknak, hanem egyedül a történelem könyörületet nem ismerő ítéletét követheti, most legszívesebben összetörné írószerszámát és a semmibe fúrná tekintetét, hogy senkinek, még önmagának se tudjon számot adni a szeme elé tárló látványról. Mert ha nem közömbös – aminthogy nem maradhat közömbös – számára az az emberi sors, amelynek krónikásául szegődött, akkor aligha lehet gyötrelmesebb teendője, mint elbeszélni, hogyan roppan össze hőse, akinek utolsó s amúgy is kiapadóban lévő erőforrásaira, mind szűkebb körbe szoruló illúzióira a történelem éppen ezen a napon méri az első megsemmisítő csapást.

Az osztrák kormány augusztusvégi emlékirata

Augusztus 30-án Széchenyi (egyelőre ugyan még nem hivatalos irományként, hanem csak előzetes tájékoztatásul

szolgáló *circulandum* gyanánt) kézhez kapja az osztrák kormánynak azt a közös uralkodóhoz intézett emlékiratát, amelynek kidolgozását Doblhoff három héttel korábban elmondott parlamenti nyilatkozatában már előre jelezte. A memorandum pedig, jóllehet formailag — mint várta is — az osztrák–magyar viszony rendezésére tesz előterjesztést, a valóságban — rögtön láthatja — nem más, mint a magyar kormány ellen szóló vádirat. És milyen vádakot tartalmaz?! Főlemlíti és nehezményezi az országgyűlésnek és a kormánynak azokat az utóbbi hónapokban — nagyrészt Kossuth kezdeményezésére — eszközölt intézkedéseit, amelyeket maga is helytelenített, így például az olaszok elleni fegyveres segítség feltételekhez kötését, az osztrák kormány véleménye szerint a „lázadások elnyomására szükséges védőeszközök” mértékét meghaladó 200 ezer főnyi haderő megajánlását, valamint az „új magyar sereg alkotása módjára nézve hozott országos végzések”-et, mint amelyek „az egész hadsereg lelkülete ellenére meghasonlást idéznek abban elő”, továbbá azt a politikát, amelyet a magyar országgyűlés és a magyar kormány „a frankfurti parlament s a bécsi miniszterium irányában követni jónak lát”. A hangsúlyt azonban a memorandum nem ezekre a vádakra helyezi.

„... Az utolsó 1848-ki ápril 11-ki pozsonyi országgyűlési törvények előljáró beszédében... — ezt állítja előtérbe az emlékirat — szó van azon törvényes viszonyoknak fentartásáról, melyek a *pragmatica sanctio* által Magyarországnak a *többi* osztrák tartományokkal felbonthatatlan összeköttetését alapítják. De már a III-ik t. cikk 2-ik §-ának azon határozata, hogy a főherceg nádor ő felségének az országbóli távollétében a végrehajtó hatalmat gyakorolja, ellenmondásban van az ugyanazon törvényben felvett nyilatkozattal, hogy ti. a korona egysége s a monarchia összeköttetése sérthetetlenül fentartassék; mert a királyi hatalom ezen egy

részének a főherceg nádorra lett átruházása mulhatatlanul a magyar és nem magyar miniszteriumok közt ellenkező tettekre vezet s a monarchia egységét felzavarja és veszélyezteti.” „Ez által meg van sértve a *pragmatica sanctio*nak *indivisible imperiuma*, és az ország törvényének ezen határozatát érvényesnek s kivihetőnek tartani nem lehet. Hasonlóképen az ország törvényeinek azon végzései, melyeknél fogva — az összes birodalom viszonyainak meghatározása nélkül — külön kereskedelmi, finánc és hadi miniszterek alkottattak, a monarchiát összetartó kötelék feloldozására vezetnek.” Ezt bizonyítja például az, hogy „a magyar fináncminiszter az osztrák nemzeti bank szabadalmi ellenére 12½ millió tulajdon papírpénzt bocsát ki” s hogy „a közös statusadósság egy részének átvétele iránt az 1848-ik ápril 7-i felszólítás ellenére legkisebb sem történt”.

Azok a változások tehát, amelyek Magyarországon 1848 márciusában végbementek, ellentétben állanak a *pragmatica sanctio*val, s éppen ezért a vonatkozó törvényeket az uralkodó már eleve is jogosulatlanul szentesítette. „Mindezekből kiderül — fejeződik be az emlékirat —, hogy minden áron szükség a magyar kormánynak 1848-diki *mártius* óta felvett intézkedéseit az összes monarchia szükségei, úgy a *pragmatica sanctio* értelme és szavai szerint megváltoztatni s az ausztriai német miniszteriummal egyetértőleg oly készüléteket tenni, miszerint a monarchia egysége biztosítva, a *pragmatica sanctio* célja tökéletesen elérve legyen és egy közös legfelsőbb statuskormány ismét visszaállíttassék.” Hogy azután ezt a „közös” birodalmi kormányt Bécsben milyennek képzelik, azt az emlékirat nem részletezi, a sorok között azonban még ez a nyilvánosságnak szánt szöveg is sejtetni, amikor például kiemeli, hogy a márciusi fordulat után a korábbi közös „udvari hadi tanács... helyébe a bécsi hadi miniszterium lépett”, hiszen már ebből is félre-

érthetetlenül kitetszik, hogy a magyar had-, pénz- stb. ügyek intézését az emlékirat szerzői szerint a továbbiakban az *osztrák* kormányra kell bízni, vagyis a teendő még csak nem is az, hogy mind a magyar, mind az *osztrák* kormányt egyaránt alárendeljék valaminő ezután szervezendő *közös* minisztériumnak, hanem hogy a magyar kormányt egyszerűen rendeljék alá a már meglévő, de hatáskörrel egyelőre csak a Lajtán túl rendelkező *osztrák* kormánynak.

S ezek a vádak és követelések lelke mélyéig megrendítik Széchenyit. Hiszen azt, hogy a magyar kormány eljárásának az emlékiratban foglalt kritikája tényeken alapul, hogy az utóbbi fél esztendő magyarországi fejleményei csakugyan ellentétben vannak a Habsburg-birtokok fölötti uralkodás mindenkori egységének a *pragmatica sanctio* által kimondott elvével, maga sem tagadhatja. Ami az emlékiratban olvasható, az „igaz”, állapítja meg tehát magában, de „rettentően igaz”. Mert az *osztrák* kormány az emlékirat tanúsága szerint nemcsak a magyar minisztérium újabb keletű — s őáltala sem helyeselt — intézkedéseit nehezményezi s kívánja semmivé tételni, hanem a már márciusban történetek, a márciusi forradalom — általa is s nemcsak kezdetben, hanem jelenleg is helyeseknek és elengedhetetleneknek tartott — alapvető vívmányait nemkülönben. Márpedig a nemzet, ha némi engedményekre a fenyegető veszély láttán esetleg elszánná is magát (bár még ez is kérdéses), olyan méretű engedményekre, aminőket az *osztrák* kormány követel: a márciusi forradalom alapvető vívmányainak feláldozására és Magyarországnak az *osztrák* kormány iránti teljes alárendelésére jószerével még kevésbé lesz kapható, mint ő maga. Ha viszont a nemzet nem enged jussaiból s az *osztrák* kormánynak sikerül a maga oldalára vonnia az uralkodót is, akkor Ausztria és Magyarország között is megindul a fegyveres harc, a háborúban pedig Magyarországnak — válto-

zatlanul ez a véleménye — alul kell maradnia, következésképpen háború esetén Magyarország nemcsak azt veszíti el, amit márciusban vívott ki s amiről önmagában sem mondhat le, hanem végső romlásának is elébe néz. És Széchenyi „teljes kétségbeesés”-ében már látni is véli „az iszonyú világtörténeti katasztrófát, amelynek küszöbén állunk”.

„Szegény Pest . . . vérben”, ad számot tehát naplójának a szeme előtt felködlő látomásról, s hozzáteszi: „. . . és Kossuth miatt”. De azután lehetetlen rá nem döbbsen arra, hogy az osztrák kormány emlékirata erre a korántsem újkeletű hiedelmére végeredményben éppúgy rácáfolt, akár a Doblhoff jószándékához fűzött korábbi várakozására. Hiszen az emlékirat elsősorban nem is azokat az intézkedéseket kárhóztatja, amelyeket Kossuth az ő rosszallásával foganatosított, hanem azokat, amelyeket ő maga is pártolt és sürgetett, amelyeknek a megvalósításáért ő szintén az élvonalban küzdött s amelyek közül nem is a legjelentéktelenebbeknek — mint például a nádori teljhatalom kicsikarásának — éppen ő volt a kezdeményezője. Nem, nem Kossuth, „én vagyok mindennek az oka!” igazítja helyre tehát magát egy újabb, önmardosásban töltött „rettenetes éjszaka” után. S így a nemzethalál önmagában is lélekölő látomásához most már az a meggyőződése is társul, hogy a nemzet pusztulásáért a felelősség éppen őt terheli s nemcsak közvetve, amiatt, hogy két évtizeddel ezelőtt ő hirdette meg elsőként a polgári átalakulás programját a 19. század Magyarországon, hanem közvetlenül is, amiatt, amit márciusban tett.

Egy pillanatra ismét erőt vesz hát rajta a menekülés vágya, hiszen a tetteleges felelősségrevonás — úgy kell éreznie — most már nem várathat magára sokáig.

— Megyek — jelenti be augusztus e végnapján Zichy Ferencnek, de még ugyanaznap újból megmásítja elhatáro-

zását, mert ha a *tettleget* felelősségrevonás elől talán elmenekülhetne is, a legrosszabbak, az önvád emésztő fúriái elől úgysem menekülhet.

„... Nem menekülhetek – és nem is akarok,” írja tehát már röviddel utóbb Lunkányinak. S mivel bizonyosra veszi, hogy ha eszerint Pesten marad, ő is a kirobbanás első áldozatai között lesz, azt is hozzáfűzi ehhez: „... Azt hiszem, mi többé nem látjuk egymást; mint Isten akarja! Lelkemet igen sok nyomja...” „... de Isten irgalmába bízva, sorsomnak elszánással megyek elibe!”

A megsemmisülést azonban most is inkább sóvárogja, mintsem féli: éppen ekkor kapja kézhez Pál bátyjának levelét, amelyből két közös barátjuk haláláról szerezhethet tudomást, s első szava az elhunytakról: „A szerencsések...” Mert a halál egyszersmindenkorra elejét veszi annak, hogy az ember újra meg újra rákényszerüljön önnön bűneinek szemébe nézni... Ő pedig immár felülmúlhatatlan bűnben, tulajdon nemzetének elpusztításában érzi vétkesnek magát. S bár még ekkor is azt írja: „... Azon öntudat vigasztal, hogy csak jót, nemest és erényest akartam,” – valójában éppen ellenkezőleg van: annak tudata, hogy az általa most bizonyosra vett végzetes következményekkel meggondolatlanságában nem számolt előre, még csak fokozhatja önvádjait. Ezért határozza el szeptember 1-én: „Ma berekesztem naplómát!” – abban a hiszemben, hogy így nem lesz kénytelen többé odaállni legszigorúbb bírāja, önmaga elé. S ezért bízta magát inkább a hite szerinti legfőbb bíróra, akitől több irgalmat remél, mint akár önmagától, akár embertársaitól: „A keresztényi megadás az egyedüli értelmes taktika!”

Ami egyben azt is megmutatja, hogy még most, a végső kétségbeesés szakadékának szélére roskadva is igyekszik megkapaszkodni az utolsó, képzelt mentésben: abban a

hitben, hogy e legfőbb bíró még könyörületet gyakorolhat, még megnyithatja felkentjének, a kegyelméből való apostoli királynak a szívét a trónusa elé talán éppen ezekben az órákban járuló magyar miniszterek előtt s megkeményítheti osztrák kormánya iránt, ezáltal még mindig elháríthatván a vést, amely egy egész nemzetet készül elsodorni s véle őt is, a gyarlót, de jóra törekvőt, ki nemzete vesztét még élten élve sem élhetné túl.

A költségvetési vita

Cselekvésre azonban Széchenyi most már egyáltalán nem képes többé — s nem is lehet képes, ha egyszer úgy érzi, hogy sorsunk immár egyedül rajtunk kívül, fölöttünk álló tényezőktől függ. Csak vár, vár tehát . . . , várja a Bécsből érkezendő s egyre késő értesítést, amelynek választ kell adnia az utolsó — vélekedése szerint még nyitott — kérdésre: milyen eredményekre vezetett Batthyányék küldöttségjárása? Közben pedig „mindenki felfigyel nyomorúságos” állapotára, munkatársai kíméletből teljesen átveszik tőle miniszteriumának irányítását, s ezt nyilván maga sem bánja, hiszen úgy sincs türelme többé mindennapi hivatali teendőivel bajlódni. A miniszteri értekezletekre s az országgyűlés üléseire azonban változatlanul eljár — már csak azért is, mert a radikális Kállay Ödön, feltehetően attól tartván, hogy esetleges távolmaradása balmagyarázatokra adna okot, figyelmezteti:

— Ki a *Hitelt* etc. írta, most minket el nem hagyhat!, — s ő, bár más indokokból, hiszen „a poklot” érzi megnyílni bensejében erre a (különben múltja dicséretéül szánt) megállapításra, maga is azonos következtetésre jut, híven korábbi elhatározásához: „. . . A megbánás serlegét Istenben való megnyugvással fenéki akarom üríteni!” De az országgyűlés

padsoraiban kénytelen is megjelenni azért, mert a képviselőház a véletlen iróniájából éppen ezekben a napokban tárgyalja az ország első önálló költségvetését s néki kötelessége szót emelni a költségvetési javaslatnak saját tárcájára vonatkozó fejezete mellett — még akkor is, ha immár bizonyosra veszi, hogy a költségvetés életbeléptetésére a nemzetnek ügysem lesz már ideje.

Kossuth költségvetési terve, amely még júliusban készült, egyébként, egyetlen tétel (a középponti vasútnak nyújtandó kölcsön) mérséklését leszámítva, változtatás nélkül helyt ad az ő akkori előterjesztéseinek: a kormány 1848 második felére előirányzott 28 845 507 forintnyi költségvetési keretéből 4 412 475, 1849-re előirányzott 62 222 368 forintnyi keretéből pedig 8 799 950 forintnyi összeget szán a közmunka- és közlekedésügyi minisztériumnak. De már ez a júliusban tett alá hozott tervezet is rámutat arra, hogy „ha háborúnk talál lenni, közmunkákat nagyszerű kiterjedésben alig létesíthetnének”, a közlekedésügyi tárca járandósága tehát gyakorlatilag a folyó félévre két és fél milliónyi, jövőre pedig nem kevesebb mint 8 milliónyi összeggel csökkenthető olyan hozzáttétellel, hogy ha mégsem kerül sor háborúra, akkor ez az egyelőre elveendő összeg a hadügyi tárca rovására, a jelenleg néki szánt keretből adassék meg majd a közlekedésügyi minisztériumnak. Maga az országgyűlés pedig, amely csak augusztus végén kezd foglalkozni a javaslattal, az időközben fölöttébb megérett helyzetre való tekintettel még tovább megy: a képviselők zöme — Széchenyitől eltérően — ekkor sem tételezi fel ugyan, hogy a költségvetés teljességgel papíron fog maradni, azt azonban már kétségtelennek tekinti ez idő tájt, hogy a hadikiadások miatt nagyszabású közlekedésfejlesztési munkálatokra semmiképpen sem fog jutni fedezet, s ezért már a költségvetési tervezet előzetes, bizottmányi tárgyalása során arra az álláspontra helyez-

kedik, hogy az országgyűlés „köz munkáibai nagy beruházások”-ra még feltételesen se adjon engedélyt, hanem mondja ki végképp, hogy efféle célokra „csak annyi fordíttassék, mennyi múlhatlanul szükséges”.

Ilyen előzmények után kerül hát a közlekedésügyi tárca költségvetése szeptember 1-én (egyelőre csak a folyó félévi időszakra vonatkozólag) a képviselőház plénuma elé, s ott Széchenyi, akinek immár minden erejét meg kell feszítenie, hogy egyáltalán képes legyen figyelemmel kísérni a vitát, a tőle megszokottaknál is sokkalta szétfolyóbb felszólalásai-ban már maga is csak azért *esedezik* (s ez a kifejezés most szó szerint értendő), hogy ne véglegesen, hanem csupán Kossuth indítványa szerint vessék el költségvetési javaslatait, vagyis legalább annyit tegyenek lehetővé, hogy ha most nincs is mód erre, „*data occasione*” mégis megindulhassanak a közlekedésfejlesztési munkálatok, őszintén hangot adva meggyőződésének: ilyen felhatalmazás esetén sem kell senkinek félnie „attól, hogy szaporán és mohón fogjuk – fájdalom! – megkezdeni a munkálatokat”. A képviselőház azonban még ennek a kérésnek is csak egyes tételek (például a folyószabályozás) esetében hajlandó engedni, egyébként viszont makacsul kitart a bizottmányi álláspont mellett, s így azután arra sem kerülhet immár sor, hogy megkezdjék legalább a nyár folyamán Széchenyi utasítására mérnökileg lényegében már felmért új vasútvonalak építését, amihez különben éppen szeptember–október folyamán szándékoztak hozzálátni.

De Széchenyit ilyen mellékes bajok ekkor már legkevésbé sem tudják elkészeríteni; ha egyáltalán akadnak a hazai események között olyanok, amelyek még nyugtalanítani képesek, akkor ezek kirekesztőleg Kossuth legújabb intézkedései, amelyek a fenyegető veszély megelőzése érdekében szabadcsapatok szervezésére és az országgyűlés által meg-

ajánlott újoncok haladéktalan kiállítására irányulnak: ő ugyanis most is csak úgy látja, hogy ezek az intézkedések a veszélyt nem elhárítani, hanem — ha még növelhető — bizonyosan növelni fogják, amennyiben szükségképpen (már csak azért is, mivel a király nem is szentesítette még az újoncállításról szóló törvényt) kedvezőtlen hatást keltenek majd Bécsben, holott most egyedül az uralkodón múlik sorsunk s ezért legalább most messzemenően tartózkodnunk kellene olyan lépések megtételétől, amelyek ismét s az ediginél is fokozottabban ellenünk hangolhatják az udvart. Szeptember 3-án tehát felkeresi Kossuthot, hogy még egy utolsó kísérletet tegyen nála saját álláspontjának elfogadtatására, de hiába; Kossuth, aki régtől fogva tisztában van azzal, hogy az uralkodóháztól minden körülmények között csak a legrosszabbat várhatjuk, kereken kijelenti:

— Én paktálok . . . bár az ördöggel, de Béccsel és dinasztáival nem!

S ezt hallván, Széchenyi persze teljesen összetörtén távozik; otthon — egy szemtanú vallomása szerint — „tanács-talan és segélytelen” futkos fel s alá, „összeszorított ököllel kétségbeesetten verve homlokát”; s mivel Kossuth eljárásának helyességét továbbra sem képes átlátni, most már a legféktelenebb képzelődéseknek is kész átengedni magát; nevezetesen: fejébe veszi, hogy Kossuth bizonyára azért fegyverkezik oly lázasan, mert hatalmába akarja keríteni a budai várat, a nádor székhelyét, ezáltal maga hívva ki azután a császári haderők azonnali támadását. Majd, nem tudván elviselni az egyedüllétet, egy ismerőshez siet, s többek jelenlétében mint valót hirdeti önnön agyrémét, könnyek között kiáltva oda döbönt hallgatóinak:

— Én a csillagokból olvasok. Vér és vér mindenütt! A testvér a testvért, a népfaj a népfajt fogja mészárolni engesztelhetetlenül és örülten. Keresztet rajzolnak vérből

a házakra, melyeket le kell égetni. Pest oda van. Szárguldó csapatok dúlnak szét mindent, mit építének. Ah! az én füstbe ment életem! Az ég boltozatán lángbetűkkel vonul végig a Kossuth neve, *flagellum Dei!*

Ezekután pedig ismét kocsiba száll s este 9 óra tájban a várba hajtat, hogy magát a nádort figyelmeztesse Kossuth képzelt szándékaira – nyilván abban a hiszemben, hogy ha a nádor megbízható csapatokat von össze Budán, akkor még elejét veheti e végzetes következményekkel fenyegető kísérletnek.

S István főhercegnek persze kapóra jön Széchenyi kezdeményezése (ha különben nem ad is hitelt az ő képzelgéseinek), hiszen ürügyet szolgáltathat az általa – más okokból – már amúgy is előkészített csapatösszevonások folytatására. Azt azonban természetesen óvakodik tudomására hozni Széchenyinek, hogy ő máris gondoskodott fekete-sárga szellemű csapatok készenlétben tartásáról, hiszen valóságos, ellenforradalmi céljait Széchenyi előtt sem láthatja tanácsosnak feltárni. És arra sem mutat hajlandóságot, hogy a nyilvánosság előtt akárcsak most is maga lépjen fel a további csapatösszevonások elrendelőjeként, mert számára előnyösebb, ha az illetén intézkedésekkel járó felelősséget a közvélemény szemében a kormányra háríthatja. Azt válaszolja tehát Széchenyi előterjesztésére, hogy ő ugyan nem fog tenni semmit, de már másnap ír majd ebben az ügyben Batthyáynak, őt szólítandó fel a szükséges lépések megtételére.

Széchenyit viszont ez a válasz természetesen nem nyugtathatja meg, hiszen így esetleg jóvátehetetlen késedelem veszélyét láthatja fennforogni. Éppoly zaklatottan készül távozni tehát, ahogyan érkezett, de a főherceg magánál marasztja: már úgysis üzent érte s Pesten tartózkodó minisztertársaiért, hogy éjfélkor jelenjenek meg nála rendkívüli minisztertanácsban, mert királyi kéziratot kapott Bécsből s tartalmáról tájékoztatni kívánja a kormány tagjait.

A csakhamar össze is ülő minisztertanácson azután a nádor előadja, hogy az uralkodó augusztus 31-i kelettel hivatalosan is eljuttatta hozzá az osztrák kormány ismert emlékiratát, kísérelésében kijelentvén: a benne foglaltaktól „jóvá-hagyásomat meg nem vonhatom”, s ennek kapcsán általa arra szólítva fel a magyar kormányt, mielőbb küldje el megbízottait Bécsbe, hogy azok ott tárgyalásokat kezdjenek az osztrák minisztériummal a *pragmatica sanctio*nak teljes terjedelemben történendő helyreállításáról. A királyi kézirat szükségesnek mondja továbbá, hogy magyar részről haladéktalanul hagyjanak fel a Horvátország elleni készülétekkel, hogy Jellačićot rehabilitálják s szintén hívják meg a bécsi tanácskozásokra, valamint hogy a határőrvidék „ideiglenesen a bécsi hadi miniszter vezérletére bízassék”.

S ez a szenttelen hangú iromány immár végérvényesen szétszaggatja Széchenyi maradék illúzióinak utolsó foszlányait is. „48 órán belül minden tűzben és lángban” lesz, — ez az első, amit bizonyosra vesz, végighallgatván a nádor tájékoztatóját. Hiszen a leiratból napnál fényesebben kiviláglik, hogy az uralkodóház fenntartás nélkül azonosítja magát az osztrák kormánnyal és Jellačićcsal, hogy az uralkodóház maga is érvénytelennek minősíti a márciusi törvények szentesítésére adott királyi szót, hogy tehát az uralkodóház maga is a március előtti állapotok visszaállítására tör. S már azzal sem áltathatja magát többé, hogy a leirat még mindig tárgyalások szükségességét hangoztatja. Hiszen Batthyány és Deák augusztus 29 óta Bécsben tartózkodik. Ha tehát az udvar valóban tárgyalni akarna, akkor már a királyi leirat kibocsátása előtt tanácskozásokat kezdhettek volna velük. Ha pedig ezt mégsem tette, akkor ebből nyilvánvalóan az következik, hogy valójában esze ágában sincs immár

tárgyalni, hogy a leiratba és a hozzá mellékelt emlékiratba foglalt követelések valójában nem diplomáciai többlet-követelések, amelyek csak azért mennek túl az elfogadható határokon, hogy azután engedmények kiindulópontjait képezhessék, hanem provokatív többletkövetelések, amelyek éppen azért mennek túl az elfogadható határokon, hogy mértéktelenségükkel eleve a tárgyalások gondolata ellen hangolják s kenyértörésre késztessek a másik felet, ezáltal amarra hárítván át a kenyértöréssel járó felelősséget.

„Egyetlen fénypontot sem vagyok képes felfedezni az egész világmindenségben,” írja hát naplójába, amelyhez — mi-helyt elszabadulhat e kettős értelemben is rendkívüli minisztertanácsról — ismét visszamenekül, mert most már végérvényes bizonyossággá lesz benne az a gondolat, hogy nincs többé hatalom, amely még ezután is elejét vehetné a háborúnak s — ami ezzel meggyőződése szerint óhatatlanul együttjár: — a nemzet végelpusztulásának. Hiszen még a kormány legmérsékeltebb tagjai között is az a helyzet, hogy — mint ez a minisztertanács is megmutatkozott — „senki sem akar hinni” néki, amikor a vereség elkerülhetetlen voltát fejtegeti, Kossuth pedig egyenesen arra készül, hogy irtóztatóan visszavágjon a királyi leirat sorai között félreérthetetlenül hadat üzenő udvarnak.

De most már ezt a szándékot is inkább csak tudomásul veszi, mintsem kárhozthatni tudná, s egyetlen kísérletet sem tesz arra, hogy társait újólag engedékenységre bírja, azaz (ekkor már előtte is nyilvánvaló lévén, hogy Bécs a márciusi vívmányok maradéktalan feláldozásánál kevesebbel nem elégíthető ki) a márciusi vívmányok teljes feladására ösztönözze őket. Mert ha fél is attól, hogy a nemzet Kossuth szavára valósággal bele fog rohanni önnön vesztébe, félelem nélkül arra sem gondolhat, mi történnék akkor, ha a nemzet eleve feladná a harcot s önként térdet-fejet hajtana az át-

alakulás ellenségei előtt. Hiszen ha úgy gondolja, hogy a kesztyű felvétele egyenlő a nemzet villámcsapásszerű elvérezésével, vajon nem kell-e egyben azt is gondolnia, hogy a meghátrálás, a polgári átalakulás ügyének harc nélküli feladása viszont egyenlő a nemzet lassú, de hasonlóképpen feltartóztathatatlan elsorvadásával?

S többé azokat a lépéseket sem képes rossz szóval illetni, amelyeket Kossuth a legutóbbi napok során tett a nemzet felfegyverzése érdekében. Hiszen most már látnivaló, hogy az udvar éppen nem ezektől az intézkedésektől indítatva, hanem még mielőtt ezekről tudomást szerezhetett volna, létrejöttét követően tüstént azonosította magát az osztrák kormány emlékiratában foglalt vádakkal és követelésekkel. Sőt arra a politikára sincs egyetlen rossz szava sem többé, amelyet Kossuth előzőleg, áprilistól augusztusig képviselt, bármennyi kivetnivalót talált is benne korábban. Hiszen most már végképp bebizonyosodott, hogy az udvar haragját még csak nem is ez a politika váltotta ki, hanem már az s önmagábanvéve az, ami Magyarországon márciusban történt. A megszokás egyszer még tollára ad ugyan Kossuth elleni vádakát: „... Borzasztó a jövőbe pillantani... mégpedig a legközelebbibe!, – írja egy barátjának 5-én. – Hogy mi lesz belőlünk valamennyiünkбűl, azt az istenek tudják! Kivált a pesti helyzet iszonyú! Vértanúhalálhoz fogható az a halálos tusa, amelyet mióta minister vagyok, kiállottam... mert B[atthyány] és K[ossuth] által feneketlen mélységbe húzatva, nem segíthettem...” – mikor azonban idáig ér az írásban, félbehagyja és darabokra tépi a levelet, nyilvánvalóan azért, mert így nem tekintheti alkalmasnak arra, hogy jelenlegi valóságos nézeteit juttassa ki-
fejezésre.

De minél inkább kénytelen mentesíteni Kossuthot az általa korábban ellene emelt vádak terhe alól, annál nyomasz-

több súllyal nehezednek rá viszont önvádjai. Fél éjszaka „rettenetes lelkiismeretfurdalások”-kal birkózik s megint csak abban a hiszemben, hogy ha annak idején nemzetét nem ébresztette volna rá helyzetének nyomorú voltára, akkor az most is nyomorúságosan, de legalább békén tengethetné életét s nem volna kénytelen szembenézni a megsemmisülés iszonyatával; „szörnyűséges kedélyállapot”-ában „öt percig” sem képes egy helyben maradni; hol felugrik, hogy fúriáinak ostorcsapásaitól űzve fel s alá futkosson szobájának börtönében, hol ismét leveti magát székére, hogy reszkető kézzel beírja naplójába: „Kárhozottnak érzem magamat! Istenem, irgalmazz nékem!”; hol pisztolyát ragadja fel, hogy egyszermindenkorra megváltsa magát a földi lét gyötrelmeitől, hol ismét félredobja a fegyvert, nehogy maga sietesse a végső percet, mely — bizonyos benne — a kárhozat első perce lesz egyben.

Azután mégis sikerül végre aludnia vagy négy órát, de mihelyt újból magához tér rövid s nyugalmat semmiképpen sem adó kábulatából, újólag ostorozni kezdik az Eumenidák, s most már csak Tasner képes visszatartani az öngyilkosságtól. Mert ha választania lehet, mégis inkább a kárhozat tűzébe veti bele magát késedelem nélkül, mintsem végignézze, hogyan pusztul el nemzete, amely — nincs kétsége eziránt — egyedül néki róhatja fel pusztulását.

Így roppan össze Széchenyi a királyi leirat megismerését követő órákban — mint orvosa is megállapítja — „az alacsony udvari cselszövények és ármányok” feltárulása által keltett hirtelen megrendülés áldozataként. S lehetetlen is össze nem roppannia, ha egyszer bizonyosra veszi, hogy a háború immár egyedül a nemzet teljes romlásával járó engedmények árán volna elhárítható, vagyis immár elháríthatatlan, ha pedig kirobban — aminthogy eszerint *ki kell* hogy robbanjon —, akkor rövidesen a nemzet megsemmisítő

vereségére fog vezetni. Márpedig benne — aki nemzetét mérhetetlenül gyengének tartja — fel sem merül az a gondolat, hogy a háború kimenetele esetleg kedvező is lehet, az a gondolat meg néki — aki mindennek inkább mondható, mint forradalmi jellemnek — végképp eszébe sem ötlük, hogy a nemzet jövőjére még vereség esetén is jótékony hatást gyakorolhat majd maga a *harc*, amelyet előzőleg vív, ha ereje fogytaig vívja.

A BŰNBÁNAT ÖSVÉNYÉN

4-én délelőtt a minisztertanács ismét összeül, hogy döntsön a legsürgetőbb tennivalókról. A tanácskozáson Széchenyi is megjelenik, a vitába azonban — mint Kossuth visszaemlékezéseiből kiviláglik — nem avatkozik bele, csak ül „szótlan, csendesén”, s ezen nincs is mit csodálkoznunk, ha tudjuk, hogy immár bárminő intézkedést eleve kudarcra kárhoztatottnak ítéel. De hovatovább türelemmel végighallgatni sincs többé ereje a társai között folyó s szerinte úgylis hiába-
való eszmecserét; mikor a tárgyalás sora a szerb felkelés ellenében teendőkre terelődik, „egyszerre csak felkél, feltolja mindkét karján kabátja ujjait, s kinyújtott karokkal” előrelépve, szemmel látható önkívületben, „sajátságos hangon” megszólal:

— Barátaim! tudjátok, én jó gyerek vagyok, tegyetek, a mit jónak láttok; én mindenbe bele egyezem, de most, kérlek, engedjétek, hogy haza menjek; nagyon beteg vagyok, lázam van.

Kossuth döbbenetesen megérinti feléje nyújtott jobbát, s érezve, hogy keze csakugyan „forró”, maga is megijed.

— Az Istenért! — mondja Széchenyinek — menjen Ön, menjen, Önnek pihenésre van szüksége, menjen pár hétre falura; nem lesz a miatt felakadás az Ön szakmájában sem,

elvégzik a folyó ügyeket hivatalnokai; s a felügyeletet és a ministeri aláírást, a mennyiben szükség lesz reá, akár melyikünk szívesen elvállalja; ha meg akar Ön bizalmával tisztelni, én is megteszem igen szívesen, és gonddal leszek, hogy Ön mindent rendén találjon.

– Megteszi ezt Ön?

– Nagyon szívesen.

– No hál' Istennek, – sóhajt fel némileg megkönnyebbülten Széchenyi. – Ez megnyugtat, köszönöm, nagyon köszönöm, hát biz én elmegyek, falura megyek. Isten veletek.

S azzal hazavonszolja magát.

De hazaérve, bármennyire „szokatlan meghatottsággal” tölti is el a Kossuth ajánlatából kiérződő „részvét”, úgy határoz, hogy mégsem távozik el a fővárosból s, ha a felkínált hivatali szabadságot igénybe fogja is venni, továbbra is Pesten marad „itt élni, halni”. S többé ki sem lép szobájából, – de hiába ölti fel házi köntösét, pihenni ezután sem képes; érintetlenül hagyja az inasa által asztalára készített szőlőt és rozskenyeret is; s csak jár, jár az egyik faltól a másikig; ha pedig emberei arra kéri, „kísértené meg, ha erőtetéssel is, az evést és különösen az alvást, mert így teljesen kimerül és elgyengíti magát”, még izgatottabban azt feleli:

– Istenem, mit tegyek, mikor nem lehet. Mit adnék én az áloméért, csak percekre tudnék elszunnyadni, de még helyben ülni sem tudok. Ég minden agyamban; a mint leülni próbálok, pokoli forróságot érzek, mintha lángot vetne agyam.

Végül is orvosáért, Balogh Pálért küldenek hát, az pedig maga is környezetváltozást javasol, határozottan hangoztatva, hogy Széchenyinek, „ha egészségét visszanyerni kívánja, innen tüstént távoznia kell; hogy gyógyulásának múlhatlan feltétele mennél távolabb menni a fővárostól, hol

minden szó, minden hír, minden találkozás csak nagyobb zavarba hozza elhangult lelki tehetségeit”.

Széchenyi azonban Balogh doktorra sem akar hallgatni; előbb kereken kijelenti, hogy az orvos téved, ha betegnek nézi, majd, látván, hogy ezzel célt nem ér, azt a különös állítást kockáztatja meg, hogy egyébként sem hagyhatja el Pestet, mert ezt „Kossuth meg nem engedi”. Balogh tehát kénytelen Kossuthhoz sietni, a megrökönyödött Kossuth pedig írásba adja, hogy néki és minisztertársainak nemcsak nincs kifogásuk Széchenyi távozása ellen, hanem maguk is egyenesen kérik őt, „menjen falura, menjen haladék nélkül s tegyen meg mindent, a mit orvosa javasol, miszerint egészsége mihamarább helyre álljon”. S így Széchenyinek végül mégis bele kell egyeznie abba, hogy másnap orvosa kíséretében cenki birtokára utazzék.

A megsemmisülést kereső

De mindazok, akik — különben merő jószándéktól vezetve — falura menetelét sürgetik, tévednek, ha azt hiszik, hogy ilyen módon segíthetnek rajta. Mert hiába igyekeznek kiszabadítani az ellenforradalom fegyveres támadását váró főváros végsőkig feszült légköréből: kétségbeesésének alapvető indítékaitól, a nemzethalál leбірhatatlan látomásától s attól a meggyőződéstől, hogy a nemzet pusztulásának legfőbb vagy éppen egyedüli okozója ő, nem szabadíthatják meg. Széchenyi — hiába hagyja el Pestet — „beteg képeleteinek tükrében” — mint orvosától tudjuk — továbbra is már-már „ellenséges vad csordák által elpusztítva” látja szülőhazáját s — bármit tegyen is érte az embertársi könyörület — mindenütt martaléka marad fúriáinak, akik emberföltötti erővel harsogják fülébe, hogy „imádott hazája veszedelmének legfőbb oka ő maga”, hogy „a Magyarországra

törő szerencsétlenség erkölcsi szerzője” egyedül ő. „Soha még ember nem vitt több zűrzavart a világba . . . mint én!” búcsúzik hát változatlan önmardosással Pesttől. „Egyedül én taszítottam hazámat a nyomorúságba.” „Ó, Istenem, könyörülj rajtam!”

De éppen ezért lelke mélyén továbbra sem képes bele-törődni abba, hogy távozni kénytelenítették. Mikor 5-én reggel előáll hintaja, úgy intézkedik, mint aki bizonyosra veszi, hogy soha többé nem fogja viszontlátni a forradalom városát: Tasnernak lelkére köti, hogy viselje gondját valamennyi alkalmazottjának s ne engedje elmenetele után gazemberekként utcára tétetni őket; majd a Lánchídhöz vezeteti magát (vezeteti: mivel jártányi erőt sem érez immár testében) s — egy hírlapi tudósítás szerint —, „kiterjesztett” karral intve búcsút látomásai bábeli tornyának, „reszketni és sírni kezd”, mert kétségkívül olyan előérzet rohanja meg, hogy utoljára áll élete befejezetlen művének e tökéletes jelképe előtt; s azután Balogh doktor és inasa, Auer Antal társaságában végre kocsiba száll ugyan, a hajóhídra érve azonban ismét megálljt parancsol, hogy még egy végső pillantást vessen ama másik hídra és a városra, amelytől — továbbra is ez a sejtelem gyötri — örökre elszakad, s könnyektől fátyolozott hangon felsóhajtson:

— Ó, az én füstbe ment életem . . .

De még Vörösvárig sem jutnak el, s már kész is elhatározása: azonnal visszafordul, mert nemzetével együtt pusztulni akar inkább, semhogy valami biztos menedékből önvádjainak tehetetlen áldozataként nézze végig nemzete pusztulását. Ellentmondást nem tűrő hangon bejelenti tehát Balognak, „hogy nem megy egy tapodtat sem, hogy visszatér Pestre, hogy mint minister helyét el nem hagyhatja s hogy ő együtt kíván veszni, ha kell, hontársaival”, majd, mikor az orvos tiltakozik terve ellen, egyszerűen kiugrik a kocsiból

s a földeken át rohanni kezd Pest felé — oly gyorsan, hogy emberei alig tudják utolérni és visszahurcolni.

Most azután végre mégis megadni látszik magát sorsának — legalábbis szökéssel nem próbálkozik többé —, bensejében azonban annál makacsabb elhatározás kél: ha megátolják abban, hogy visszamenjen Pestre s ott lelje halálát az ellenség fegyvereitől, hát maga fog végezni önmagával, hogy szabaduljon a pokol tüzénél is elviselhetlenebb evilági gyötrelmeitől. S hiába szedi el tőle orvosa a ruhájába rejtett tört: mikor Esztergomba érkeznek s asztalhoz ülnek, egyszer csak feláll, kisiet kocsijukhoz, előkeresi pisztolyát . . . és a fegyvert gyanúra ébredő inasának csak az utolsó pillanatban sikerül kicsavarnia kezéből.

Balogh ekkor, „hogya szórakoztassa”, sétálni viszi a Duna-parti fasorba. Mikor azonban a hajóállomáshoz érnek, Széchenyi — továbbra sem tudván menekedni attól a lélekháborító kényszerképzettől, hogy „hazája lángba borult, s annak ő az oka, ő volt a baj kezdője” — hirtelen faképnél hagyja kísérőit, a kikötőhídra szalad és beleveti magát a vízbe. De öngyilkossági kísérletével ezúttal is kudarcot vall: egy véletlenül éppen arra tartó teherhajó matrózai utána eveznek és kimentik. S alig szállítják ismét partra, útitársainak valamennyi érvénél hatásosabb aggodalom kezdi foglalkoztatni:

— Minő bolondot tettem most; ezen emberek mind tudják itt, hogy jó úszó vagyok, — mormolja, miközben ruhát cserél, szíven ütve attól a félelemtől, hogy ellenségei ezek után könnyen olyan hírbe hozhatják, mintha csupán megjártotta volna az öngyilkossági szándékot.

Minden bizonnyal ennek az aggodalomnak is része van hát abban, hogy amiképpen előzőleg elállott már a Pestre való visszatérés gondolatától, azonképpen ettől kezdve öngyilkossággal sem próbálkozik többé. Mindazonáltal a

szándékaiban most végbemenő fordulatot pusztán efféle kisserű megfontolások még nem teszik érthetővé: öngyilkossági kísérleteinek ismételt kudarcából Széchenyinek arra a következtetésre kell jutnia — s szándékainak megváltozását ennek feltételezése nélkül sehogyan sem magyarázhatjuk meg —, hogy maguk a felsőbb hatalmak állanak útjába újra meg újra, valahányszor önmagára emeli kezét, mert azt akarják, hogy — mint már korábban is eszébe ötlött — még ezen a földön tisztuljon meg bűneitől, — ha a vezeklés során nemzete pusztulásának tehetetlen szemtanújaként emberfölötti gyötrelmeket kell is elviselnie, teljesen tönkre kell is mennie majd.

A vezekelni induló

Most már ő sürgeti tehát a továbbutazást, de ezúttal orvosa az, aki késedelmeskedik. Balogh doktor ugyanis, ápoltságának ismételt öngyilkossági kísérleteitől megrettentve s mit sem tudva Széchenyi szándékainak megmászolásáról, nem tartja többé megnyugtató megoldásnak, ha eredeti elképzelései szerint Cenkre mennek, hanem úgy határoz, hogy betegét a döblingi elmeógyógyintézetbe fogja vinni s illetéknéppen állandó szoros felügyelet alá helyezni. Ehhez azonban szüksége van Széchenyi nevének hozzájárulására, s ezért Auert előreküldi Cenkre, arra kérve általa Crescence-ot, hogy másnap várja be őket Győrött, maga pedig úgy intézi további útjukat, hogy csak kellő időben, másnap este érkezzenek meg a találkozó helyére.

Balogh aggodalmai azonban ekkor valójában már alaptalanok: nemcsak Crescence, Széchenyi sem emel kifogást azellen, hogy úticéljukat Döblingben jelöljék meg; maga is szívesebben megy immár akár egy elmeógyógyintézetbe is, csak hogy családját megkímélhesse a rá váró gyötrelmek

látványától, s éppen ezért utasítja el viszont feleségének azt a kérését, hogy ő is útitársául szegődhessék kálváriájában. De alaptalan aggodalmak vesznek erőt Balogh Pálon akkor is, amikor éjszakai szállásukon, a győri Bárány-fogadóban, — a nyilván csupán a Crescence-szal történt találkozás hatására — hirtelen felfokozódó izgatottságát tapasztalván s bizonyára újabb öngyilkossági kísérleteket várva tőle, ágyára kötötteti ápolóját, a következő reggelen pedig, midőn Mosonba érnek s Széchenyi, kiugorva a kocsiból és végigrohanva a főutcán, azt kiabálja, hogy égni érzi magát, ezt a szívettépő műveletet másodszor is megismétli: a mélyen hívő Széchenyi ekkor lélekben már alávetette magát a felsőbb hatalmak vélt ítéletének s kész vezekelni ezen a földön, hogy ezután érdemelje ki a túlvilági üdvöt, amelyet eddigi tetteivel — úgy érzi — elveszejtett; ha túlfeszített idegállapotában valósággal égni érzi magát, csak a tisztító tűz lángjait láthatja máris feltörni lába előtt, a tisztulás ösvényéről letérni azonban nem akar többé.

Ez az oka annak, hogy további utazásuk immár Balogh szerint is „túrhetőn” zajlik le s Széchenyi még ugyanaznap, szeptember 7-én délben ellenállás nélkül lép be a vezeklőhelyéül kiszemelt rettenetes intézet kapuján. Csak mikor szobájába vezetik, tör rá az őrjöngő kétségbeesés, — amelynek a rohamát egyedül a történelem verheti majd vissza.

Itt, a döblingi betegszobában, a kétségbeesés emésztő lángjai között ér véget a negyvennyolcas forradalom Széchenyijének befejezetlen története.

UTÓHANG

A FORRADALOM ÉS A DÖBLINGI SZÉCHENYI

Széchenyi tragédiájáról az újságolvasó közvéleményt elsőül az ellenforradalmár Dessewffy Emil gróf lapja, a *Figyelmező* tájékoztatja. „... Gróf Széchenyi megőrült,” jelenti a lap, a határozott bizonyosság hangján szólva, már szeptember 6-án, s e hírt nem mulasztja el mindjárt kommentálni is a maga szájaíze szerint: „Nem volna csuda, ha azon gondolat, hogy e szép hazának... egy általa mindig hibáztatott politika... következtében el kell vesznie, örüllté tette.” És a *Figyelmező* olvasóinak ennyi éppen elég ahhoz, hogy maguk is szélteben-hosszában vitatni kezdjék, „vajjon azon politika, mely fölött Széchenyi megtébolyodott, az országnak valósággal javára válandhat-e”. A kormány pedig hallgat, még csak Széchenyi szabadságolásának tényét sem hozza az ország tudomására — nyilván merő feledékenységből, azért, mert tagjainak tudatában most, az ellenforradalom bármely pillanatban megindulható fegyveres támadásának a küszöbén ezernyi ennél ezerszerre fontosabb és sürgetőbb tennivaló szorítja háttérbe s homályosítja el ezt az ügyet —, ezzel azonban akaratlanul maga is tápot ad a rosszhiszemű suttogásnak, hiszen olyan látszatot kelt, mintha nem merné nyilatkozni a Széchenyivel történekről.

A távozást követő sajtóharc

A radikális sajtó tehát, nem nézhetvén tétlenül, mint igyekeznek megsütni az ellenforradalom hívei a Széchenyit per-

zselő tűz parazsánál tulajdon politikai pecsenyőjüket, s nem tűrhetvén, hogy az ő körmönfont balmagyarázataiknak hazájukhoz különben hű, de ingatag emberek hitelt adjanak esetleg, ekkor maga lép sorompóba. A *Marczius Tizenötödike* például szeptember 7-én így ír:

... A gróf úr rejtélyes elutazása különféle okokból magyaráztatik.

... A reactio... közlönyében, a *Figyelmezőben* fennen hirdeti, mikép „nem is volna csoda, ha a gróf meg örült volna, miután egy általa mindig hibáztatott politica diadalának következtében e szép hazának vesztét látja”...

Mások pedig — az ingatagok... — így szólnak: „ime eö excellentiája... odább áll, mert fél; hej gyengén kell állni azon ügynek, mellyet a gróf odahagy!” — s a gyávák és pulyák serege nevenszik, s öszvedugott fejjel sutognak a visszavonulásról, a régi jó időkről, s felteszik magokban, hogy csak egy alkalmas pillanatra várnak, mellyben köpönyegyet fordíthassanak...

Mi ítéletünket kimondjuk, hogy gr. *Széchenyi elutazása* a legnagyobb megrovást érdemel minden esetben, mert a megőrülést... kósza hírnek vesszük, de ha valóban e szerencsétlenség éré, akkor kérdjük, miért nem tudattatik ez a közönséggel? miért nyújtatik anyag a titkolódzással a reactio bujtogatására s a félenkek elrémítésére?...

... Lehet, hogy e sorainkat némellyek tán gyöngédtelennek fogják tartani.

Ez — meglehet — igaz, de uraim, olly időket élünk, midőn a *gyöngédség* igen könnyen *gyöngeségül* használtatik fel...

S ez az eljárás, meglehet, csakugyan gyöngédtelen. De ha gyöngédtelen is, jogos és elkerülhetetlen, — tehetjük hozzá.

Hiszen nem nehéz átlátni, hogy ennek az ellenforradalom és a baloldal orgánumai között kirobbanó sajtóharcnak voltképpen nem Széchenyi, hanem a forradalom jövője képezi a tárgyát, ebben a harcban pedig a baloldal egyetlen vágást sem hagyhat visszavágás nélkül, — még ha közben Széchenyi személyével is kénytelen szembefordulni.

S hogy valóban erről van szó, azt napnál világosabbá teszi maga a vita további menete. Szeptember 12-én a *Pesti Hirlap* hasábjain Wesselényi Miklós éles támadást intéz a *Marczius Tizenötödike* ellen, amiért az kételkedik abban, hogy Széchenyit nem a veszélytől való félelem, hanem betegsége kényszerítette távozásra. A *Marczius Tizenötödike* pedig — amely különben soha semmiféle tekintély előtt meghátrálni nem szokott — még ugyanaznap engesztelő választ tesz közzé, kifejtvén, hogy a baloldal maga is olyan férfinak ismeri Széchenyit, „ki előtt minden magyarnak kalapot kell emelni”, s nyíltan megvallva: „... Gr. Széchenyi személyét csak annyiban voltunk kénytelenek cikkünkbe hozni, mennyiben az eltávozása által szórt hírek azzal kapcsolatban voltak...” — a lap célja ugyanis előző cikkével nem volt „más, mint a gróf eltávozása vagy távolítása által okozott balhíreknek és aggodalmaknak — mellyeket részint kislelkűség, részint roszakarat igen is nagyban hintegetett — elejét venni, útját állani”. Ha pedig a *Marczius Tizenötödike* most ilyenképpen meghátrál Wesselényi előtt, ezt nyilvánvalóan csak azért és éppen azért teszi, mert szerkesztői úgy látják, hogy végeredményben Wesselényi fellépése is ugyanezt a célt szolgálja — ha egészen eltérő módon és épp ölle-nük intézett támadás formájában is.

S ezzel azután a Széchenyi meg-, illetve meg nem örülése körüli vita el is ül, hogy csak Széchenyi halála után az irodalomban támadjon fel ismét. Ebbe az újabb vitába azonban már szükségtelen belebocsátkoznunk — s nemcsak azért,

mert kellő források híján ma már úgysem dönthető el tudományos alapossággal, hogy Széchenyi csakugyan megőrült-e 1848 szeptemberében vagy sem, hanem azért is, mert ez a második vita voltaképpen szintén csupán külszínre forog Széchenyi örültségének erőszakolt kérdése körül: valójában, akik bizonyítani igyekeznek örültségét, ezt csak azért teszik, hogy így védjék meg a forradalom elárulásának a vádjától, akik pedig cáfolni igyekeznek örültségét, ezt — megfordítva — azért teszik, hogy így a forradalom árulójának tüntethessék fel, — holott ésszel élő ember akkor sem minősíthetné Széchenyit a forradalom *árulójának*, ha bizonyítani lehetne is, hogy ő 1848 szeptemberében *nem* örült meg.

A Széchenyi-hívek hűtlensége

A közvélemény egyelőre — mondom — különben is napi-rendre tér a kérdés fölött; a nemzet java része megrendülten ugyan, de okainak további vitatása nélkül tudomásul veszi már a szeptemberi napokban, hogy Széchenyi útja elvált az övétől, mert figyelmét mihamar sokkalta égetőbb kérdésekre, a kirobbanó élethalálharc közvetlen problémáira kénytelen összpontosítani s már a háború kezdetén minden erejének megfeszítésével kénytelen küzdeni azért, hogy e harc kimenetele kedvezőbb legyen a Széchenyi által feltételezett-nél. A szabadságharc hónapjaiban tehát Széchenyinek már a nevét sem igen hallani többé, s ezen nincs is mit csodálkozni.

Amint voltaképpen abban sincs csodálkoznivaló, hogy szeptembertől fogva legkevésbé éppen azok emlegetik Széchenyit, akik családján kívül látszólag legközelebb állottak hozzá s előzőleg legtöbbször hivatkoztak rá: közvetlen munkatársai. Széchenyinek ezek az állítólagos hívei ugyanis a továbbiakban Széchenyi eszméihez éppoly kevésbé ma-

radnak hívek, akár hazájukhoz; az ő útjuk a Széchenyiétől most szintén elkanyarodik — csak éppen ellenkező irányban, mint a szabadságháború harcosaié. Zichy Ferenc gróf például már Széchenyi eltávoztával egyidejűleg, szeptember 5-én siet beteget jelenteni, majd Bécsbe utazik és lemond állásáról, hogy azután decemberben immár makkegészségesen Pozsony megye császári biztosaként lépjen ismét Magyarország földjére. Közben pedig — november közepén — hasonlóképpen lemond állásáról Havas József is, hogy januárban ő is császári biztosságot vállaljon történetesen a fővárosban; s kettejük nyomdokába lépni nem késik Kraynik Imre sem, aki a főváros eleste után szintén az ellenség kiszolgálója lesz a megszállók által létrehozott „magyar királyi ideiglenes polgári közigazgatás” hivatalnokaként.

S, igaz, Széchenyi munkatársainak a többsége nem követi ezeknek a példáját, — de nem követi a január elején Debrecenbe menekülő forradalmi kormányt sem: a közlekedésügyi minisztérium negyvenegynéhány hivatalnoka közül mindössze négyen mennek Debrecenbe, a többiek viszont — így Tasner és Clark is — Pesten várják be az ellenséget. És még a honvédelmi bizottmány felhívására Debrecenbe utazó kevesek között is akadnak, akik — mint Tasner elárulja — csak „kényszerítve”, nem pedig belső meggyőződésből kelnek útra. Mint például Kovács Lajos, akit elsősorban alighanem Szatmár megyében fekvő birtokainak féltése meg az a nem is titkolt vágy vezérel Debrecenbe, hogy Zichy Ferenc állása megürülvén, álladalmi altitkárságra vergődjék. Az ilyen emberektől pedig nincs mit várnia a nemzetnek, és valóban: Kovács már Pesten egyik fejévé lesz a békepártnak s Debrecenben is rendületlen hirdetője marad a Habsburgokkal *minden áron* kötendő béke gondolatának; ugyanazt a gondolatot hirdeti tehát most, amikor már ország-világ láthatja, hogy a Habsburgok a március előtti állapotok

maradéktalan visszaállítására törekednek, amelyet Széchenyi is hirdetett — de csak addig, amíg rá nem döbbent arra, hogy a Habsburgokat a márciusi vívmányok *egy részének* a feladásával nem lehet kielégíteni.

A DÖBLINGI SZÉCHENYI ÉS A FORRADALOM

Mert maga Széchenyi, aki az augusztus 31-i királyi leirat megismerése óta tisztán látja, hogy a Habsburgok oldaláról fenyegető veszély *részengedményekkel* el nem hárítható: az *engedékenység* gondolatát egyszer sem veti fel többé. Hanem azt változatlanul bizonyosra veszi, hogy a nemzet, *ha* nem enged *s mert* nem engedhet a márciusban kivítottakból, végelpusztulásának áll küszöbén. S szenvedése éppen ezért a szabadságharc napjaiban túlnő minden emberi mértéken; ha — mint orvosai mondják — „sorsával teljesen meg van elégedve”, ez nem annak a következménye, amit némelyek hisznek, hogy tudniillik „nem érzi e napok súlyát”, hanem éppen abból következik, hogy felfokozottan érzi őket *s* hogy úgy érzi, az országra zúduló csapások mind őt találják végül, de ennek így kell is lennie: így kell vezekelnie iszonyú vétkeiért.

A vezeklés

S lehet-e része bárkinek is nagyobb gyötrelemben, mint néki, aki a bűnt, amelyet felró magának, *s* a büntetést, amelyet magára ró, oly rettentően azonos töről eredezteti? Mert bűnét Széchenyi a nemzet elpusztításában látja, büntetését pedig abban, hogy látnia kell a nemzet pusztulását *s* tudnia: a romlást, amelyet tetteivel nemzetére idézett, tettekkel többé nem háríthatja el. Márpedig, ha bűnét jóvátehetetlennek érzi, ha úgy érzi, nemzete számára nincs kegye-

lem, akkor kegyelmet valójában — hiába vezekel — a maga számára sem remélhet soha már, akkor gyötrelmeinek háttárlatoknak kell lenniök.

Ezért van az, hogy minden szó, amely e hónapokban felszakad belőle, egyetlen szünni nem tudó jalkiáltásba áll össze:

„... Nincs Isten bennem — bűneim nagyon nagyok.”
„Szegény Magyarország! Az én politikám miatt lett oly nyomorult! És még nincs vége; ez a látható drámának csak kezdete!”

„Én, Széchenyi István, a legszerencsétlenebb ember, sőt a legnyomorultabb teremtmény vagyok, aki csak valaha létezett...” „Nem Isten és az ő angyalai hagytak el engem, én hagytam el őket.”

„... Bár a természet és a szerencse kegyeltje voltam, gyilkosa lettem népemnek ahelyett, hogy jótevője lettem volna; ... a becsületes emberek tömegét félrevezettem, akik aztán részint gyerekeségből, részint nemes, de rosszul értelmezett hazafiságból a forradalomhoz csatlakoztak, sőt ennek élére álltak, ... ennek következtében tengernyi nyomorúság keletkezett, mindenféle vér, kétségbeesés, pusztulás van napiranden, és ... a szörnyű drámának még az ezredrésze sem játszódott le...”

„És most megkérdzem magamtól: van még valami menekvés számomra? Amire az én minden reménytől megfosztott kedélyem a pokol leírhatatlan kínjai és féltelmei közepette válaszol: nem, nincs számodra többé menekvés!”

„Jótetekkel szeretném bűneim szennyét lemosni, de nem tehetem; ez olyan boldogság lenne, ami előlem örökre el van zárva.” „... Én itt a földön meztelenül, a végső kétségbeesésben, a saját szennyemben fogok elrothadni és tönkre-menni, hogy a másvilágon az örök kínra ébredjek...”

„Ha én, szerencsétlen, nem születtem, a magyar elem vagy beolvad a németbe, vagy lassanként kifejlődik anélkül, hogy teljes felfordulást idézett volna elő. Most a magyarok törzse nemcsak meg van gyilkolva, hanem az általános utálat és a legmélyebb megvetés tárgya! Milliós ember jó és boldog emberből részben valóságos démonná, részben hallatlan kínzások áldozatává lett; millió és millió emberi lény követi ezeket. Borzasztó! És kinek köszönhető mindenekelőtt ez a sok elrabolt boldogság? Nekem, nekem, nekem... mint aki az új magyar iskolának alapját megvettem.”

„Remélhetem tehát én, hogy kínaim valaha megszűnnek? Igen! ha elvesztem gondolkodási képességemet! Megtörténhetik-e ez? Azt hiszem, nem. Oh jaj nekem, jaj.”

„Ha erkölcsi erők irányítják az universumot, ha lehetséges bocsánat, ha a gondolkodóképesség nem pusztítható el, akkor én (Széchenyi István) a poklot ezerszer megérdemeltem.” „Borzasztó... iszonyatos — érzem azonban, hogy bűneimre nem lehetséges engesztelés... de számomra a pokol sekély, az örökkévalóság rövid!”

„Imádkozzatok értem, imádkozzatok magatokért, hogy ne következzenek még komorabb napok...”

S azután elkövetkeznek a „még komorabb napok”, amelyek elkövetkezését ő eleve is bizonyosra vette: a szabadságharc elbukik, és Széchenyi úgy érzi, itt van, amitől rettegett: ütött a nemzethalál órája. „A rom Istene, az Ármány győzött a Jóság fölött. Mindennek vége a magyarokra nézve. Mert a mit ezentúl tesznek, nem egyéb mint végvonaglás, mert a magyart, melly a leg alábbvaló népek által emésztetik meg, semmi sem támasztja fel többé.” „Része a magyarnak iszonyúan elveszett, része kívül vagy tömlőben kétségben esett — a hátra maradt része pedig, ki érezni tud, buba merülve — vég óráját nyugtalanul várja!!!...” „A magyar

éppen felvirágzásának pillanatában halt meg.” „És azért örök átok fejemre.”

Mert „én vagyok az oka annak, hogy Magyarország elpusztult, hogy az olyannyira nemes, egyáltalán nem ismert, sokak által oly kevésre becsült, sőt nem kevesektől még meg is vetett magyar nemzet a kegyeledmőfést éppen abban a pillanatban adta magamagának, amikor felvirágoznia és a világot megdicsőítenie kellett s ezt bizonyosan meg is tette volna!” „Én vagyok a Segestus! Én vagyok az Antikrisztus... én vagyok az Apocalypsis szörnyetege!” „... Én nyitottam utat Arimánnak a mi planétánkra!” „A magyarok halála az én művem!” „...Magyarország nekem köszönheti pusztulását!” „... Én s csak én döntöttem a Magyarart sírba!”

„Kossuth etc. etc. mind ártatlanok... mert mindent, mit tettek, *lázban* tettek, igen, *lázban*, mellyre én csigáztam őket fel.” „Kossuth — ó, mily egyenesen élt ő, mily emberien... Ő mindig vélem együtt, sőt az én irányításom alatt akart működni, én taszítottam vissza őt!” „Legnagyobb vakságom... abban állott, hogy Kossuth ellen léptem fel.” „Ha nem küzdöttem volna ellene, ellene, aki — mint csak most látom — végtelenül nemes ember, akkor ő — a helyett, hogy lapjában hadat viselt légyen ellenem — végül maga látta volna át, *a kormánnyal kell tartanunk*, hogy *alkossunk*.”

Egyszóval: „én vagyok a sz[ent]írásban előforduló szörnyeteg, melly a világot és kivált egy nemzetet — a magyarart — sírba dönti. Érzem minden csep véremben, hogy el vagyok átkozva, el vagyok kárhozva. Nyitva áll előttem az éden, és én nem léphetek belé!” „Mind inkább látom, mit és milly Istenit gyilkoltam... és ha én nem vagyok, milly magasan áll most a magyar, holott most rab és micsoda szamaraknak rabja.”

Így ostorozza Széchenyi magamagát azért, hogy a nemzetet a forradalom s ezáltal a megsemmisülés szakadékába lökte, — anélkül azonban, hogy a forradalom *céljait*, a nemzet felemelésének célját valaha is megtagadná. Így vezekel Döblingbe érkezésétől kezdve három teljes esztendőn át s — mert bizonyos abban, hogy jóvátehetetlen bűneitől a legteljesebb töredelem sem tisztíthatja meg, hiszen a nemzet sohasem állhat talpra többé — anélkül, hogy akár csak egyszer is megcsillanna szeme előtt a kegyelem reménye. De a felmentést, amelyet lelkének istenétől nem nyerhet el, végül mégis meghozza számára a történelem.

1851 augusztusában elhal az addig végeérhetetlennek rémlő jajszó s a kétségbeesés meg az önvád egeket rázó hangjainak fél évtizedre halotti csend lép a helyükbe. Halotti csend, amelyet először a volt békepárt vezetői törnek meg. Mert Kémény Zsigmond és követői, a döblingi vezeklő önvádjaiból a maguk igazolására vádatat igyekezvén kovácsolni Kossuth és a forradalom ellen, már ekkor hirdetni kezdik s ettől fogva szakadatlanul hangoztatják, hogy az események a forradalmi módszerek kárhoztatóit, Széchenyit meg a békepártot igazolták: hogy a forradalom csak bajt hozott a nemzetre s hogy a nemzetnek nem az uralkodóházzal való kenyértörésre, hanem a véle — akár a legmesszebbmenő engedmények árán is — létrehozandó együttműködésre kellett volna törekednie.

A valóság azonban mást mutat. A valóság azt mutatja, hogy a nemzet 1849-ben csakugyan iszonyú vereséget szenvedett, hogy Magyarország Világosnál még 1848 előtti jogait, állami önállóságának utolsó morzsáit s állami egységét is elveszítette ugyan, de a forradalom csatamezein nem keveset nyert is s éppen a legfontosabbat veresége ellenére is kivívta:

kívívta a jobbágyfelszabadítást (méghezozzá olyan kiterjedésben, aminőre a Habsburgok önszántukból sohasem lettek volna kaphatóak ráállani), a Habsburg-abszolutizmusra pedig bukásában is végzetes csapást mért, végzetes csapást, amelyet az — hiába állították helyre tűzzel-vassal átmenetileg — sohasem fog többé kiheverni. És mindezt a némán figyelő Széchenyinek, aki az eseményekben — a most ismét az ő tiszta neve mögé búvó békepártiaktól eltérően — nem önmagának minden áron való igazolását, hanem a történelem igazságos ítéletét keresi, magának is lehetetlen meg nem látnia.

1856-ban tehát Széchenyi — a márciusi forradalom művét immár nem tekinthetvén elhibázottnak, de egyelőre nem tekinthetvén befejezettnek sem — maga is tollat fog újból, de éppen nem azért, hogy — 1848-ban elfoglalt álláspontját megtagadva — az uralkodóházzal való elvtelen megbékélés programját hirdesse meg, hanem hogy — továbblépve arról a pontról, amelyen 1848-ban megtorpant — olyan gyilkos erejű támadást indítson a Habsburg-abszolutizmus rendszere és képviselői ellen, amilyent soha egyetlen ellenfele ellen sem intézett azelőtt. És az 1859-ben napvilágra kerülő *Blick* valóban hozzá is járul az abszolutisztikus rendszer közeli felszámolásához, — ha ezért írójának életével kell is fizetnie végül . . .

Így lesz Széchenyi utolsó, életét önként kockára vető vértanújává annak a szabadságharcnak, amelyben ugyanő egy évtizeddel előbb még csak hiábavaló áldozatvállalást látott. Így szolgáltat igazságot a döblingi élőhalott tulajdon békepárti álláspontra süllyedt vagy éppen az ellenforradalom támogatóivá szegődött volt hívei ellenében a forradalom mindvégig kitartó harcosainak — s egyszersmind a szeptemberi kirobbanás idején Döblingbe reményevesztetten és önvádaktól sújtva érkezett önmaga ellenében annak a Széche-

nyinek, aki március 15-én oly elszántan és bizakodva lépett a magyar argonauták osztagába. Így tisztul meg a vezeklő vélt bűnei helyett önvádjaitól, így tisztul meg az isteni kegyelem helyett a történelem tanulságainak jóvoltából. S a negyvennyolcas forradalom Széchenyijének a döblingi betegszoba küszöbén félbemaradt története így fejeződik be csak egy évtizeddel a forradalom leverése után.

TÁJÉKOZTATÓ A SZÖVEGBEN EMLÍTETT MÉRTÉKEKRŐL

1 bécsi láb = 0,316 méter

1 bécsi folyó öl = 6 bécsi láb = 1,9 méter

1 német mérföld = 4000 bécsi folyó öl = 7585,94 méter

1 pozsonyi mérő = 53,3 liter

1 bécsi font = 0,5612 kilogramm

1 bécsi mázsa = 100 bécsi font = 56,12 kilogramm

A szövegben említett forintösszegek mindig konvencionális (pengő-) forintban értendők. 1 ekkori forint 60 krajcárra (xr) oszlott.

Korunk tudománya

A sorozatban eddig megjelent:

SZABÓ IMRE

TÁRSADALOM ÉS JOG

ERDEY-GRÚZ TIBOR

A VILÁG ANYAGI SZERKEZETE

RÉNYI ALFRÉD

DIALÓGUSOK A MATEMATIKÁRÓL

SÓS JÓZSEF

TÁPLÁLKOZÁS, EGÉSZSÉG, BETEGSÉG

SÖTÉR ISTVÁN

ÁLOM A TÖRTÉNELEMRŐL

Madách Imre és Az ember tragédiája

BUDVÁRI RÓBERT

ORVOSTUDOMÁNY A TÁRGYALÓTEREMBEN

STRAUB F. BRUNÓ

ENZIMEK, MOLEKULÁK, ÉLETJELENSÉGEK

EGYED LÁSZLÓ

A FÖLDRENGÉSEK ÉS A FÖLD

MAJOR MÁTÉ

AZ ÉPÍTÉSZET SAJÁTSZERŰSÉGE

BOGÁRDI JÁNOS

KEVÉS VÍZ — VÍZ — SOK VÍZ

ERDEI FERENC

A MEZŐGAZDASÁG HELYE A NAP ALATT

- RÉNYI ALFRÉD
LEVELEK A VALÓSZÍNŰSÉGRŐL
- SZABÓ IMRE
AZ EMBERI JOGOK 2., bővített kiadás
- SZABOLCSI BENCE
A ZENEI KÖZNYELV PROBLÉMÁI
A romantika felbomlása
- ELEKES LAJOS
KORSZERŰ MŰVELTSÉG, TÖRTÉNELMI GONDOLKODÁS
- UBRIZSY GÁBOR
PESZTICIDEK — ÁLDÁS ÉS ÁTOK
- BONTA JÁNOS
A KORSZERŰ ÉPÍTÉSZETI KÖRNYEZET
- KELLNER BÉLA
RÁKKUTATÁS, DAGANATELLENES KÜZDELEM
- BARÁNSZKY-JÓB IMRE
AZ ALUMÍNIUMRÓL
- CSÁKI FRIGYES
BEVEZETÉS AZ AUTOMATIKÁBA
- PÁNDI PÁL
PETŐFI ÉS A NACIONALIZMUS
- BERNÁT IVÁN
A VÉRSZEGÉNYSÉG I—II.
- KORÁNYI GYÖRGY—VAJTA LÁSZLÓ
MI A PETROLKÉMIA?
- LAITKO, H.—SPRUNG, W. D.
KÉMIA ÉS FILOZÓFIA
- PERÉNYI IMRE
VÁROSI KÖRNYEZET—VÁROSÉPÍTÉSZET

SZTYEPANOV, J. Sz.

SZEMIOTIKA

VAJDA GYÖRGY

ENERGIA ÉS TÁRSADALOM

DAMJANOVICH SÁNDOR

MOLEKULÁÓRIÁSOK BIOFIZIKÁJA

SZOMJAS-SCHIFFERT GYÖRGY

A FINNUGOR ZENE VITÁJA I–II.

SELYE JÁNOS

STRESSZ DISTRESSZ NÉLKÜL

BECK MIHÁLY

TUDOMÁNY – ÁLTUDOMÁNY 2., átdolgozott kiadás

BERÉNYI-DÉNES

ATOMKORBAN ÉLÜNK

RÁNKI GYÖRGY

**KÖZGAZDASÁG ÉS TÖRTÉNELEM – A GAZDASÁGTÖRTÉNET
VÁLASZÚTJAI**

ROMÁN ZOLTÁN

AZ IPAR GAZDASÁGTANA

CSÁNYI VILMOS

MAGATARTÁSGENETIKA

KIS ANDRÁS

**AZ ANTIFASISZTA MAGYAR KATONAI HAGYOMÁNYOKRÓL
(1945)**

LÁNG ISTVÁN

BIOLOGIAI FORRADALOM – HAZAI REALITÁSOK

UNGVÁRI TAMÁS

BRECHT SZÍNHÁZI FORRADALMA

WELTNER ANDOR

A MAGYAR MUNKAJOG

BRECHMAN, I. I.

AZ EMBER ÉS A BIOLÓGIAILAG AKTÍV ANYAGOK

HAUSER ARNOLD

TALÁLKOZÁSAIM LUKÁCS GYÖRGGYEL

DEREK J. de SOLLA PRICE

KIS TUDOMÁNY — NAGY TUDOMÁNY

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Tatár György
Műszaki szerkesztő: Agócs András
A fedélterv Urai Erika munkája
Terjedelem: 13,6 (A/5) fű. — AK 1471 k 7982
HU ISSN 0075-6946
79.6039 Akadémiai Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Bernát György

Korunk tudománya

SPIRA GYÖRGY

SZÉCHENYI A NEGYVENNYOLCAS FORRADALOMBAN

A korábbi Széchenyi-irodalom a rajongás és az ellenszenv végletei között mozog. Spira György viszont elfogultság és egyoldalúság nélkül közelít Széchenyihez, s a maga összetettségében idézi elénk ezt a páratlanul bonyolult jellemet pályafutásának legválságosabb, 1848-i fordulóján.

A könyv olvasása közben szinte közvetlen szemtanúivá leszünk annak az 1848 folyamán Széchenyi körül és benne magában is végbement fölindulásnak, amely előbb a forradalmi módszerek hajthatatlan ellenzőjéből a forradalom cselekvő részesévé tette, majd felőrölte e tragikus sorsú magyar államférfit, s apránként nemcsak a Széchenyi-kérdésről, hanem a magyar negyvennyolc egészéről is sok tekintetben újszerű kép alakul ki bennünk.